

A^{Nr.4A}CL

2016

Acta Centri Lucusiensis

Argument

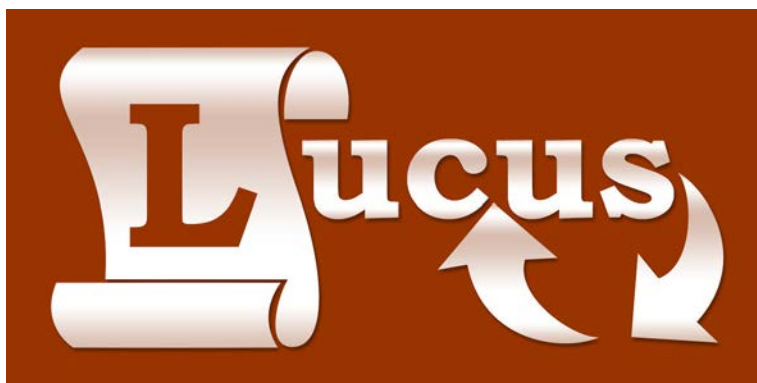
Studii și însemnări

Convergențe

Lecturi critice

Revista editata de
Centrul de Studii
DacoRomanistice

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

nr. 4A/2016

**Centrul de studii DacoRomanistice LUCUS
Timișoara**

**ISSN 2343-8266
ISSN-L 2343-8266**

<http://www.laurlucus.ro>

<https://biblioteca-digitala.ro>

Colegiul științific

coordonator:

prof. univ. dr. Dan Negrescu

secretar:

prof. univ. dr. Sergiu Drincu

membri:

prof. univ. dr. Ștefan Buzărnescu (Timișoara)

conf. univ. dr. Valy-Geta Ceia (Timișoara)

lect. univ. dr. Mădălina Strechie (Craiova)

muzeograf princ. dr. Călin Timoc (Timișoara)

membri de onoare:

dr. Agnieszka Tomas (Varșovia, Polonia)

cerc. șt. dr. Leonard Velcescu (Perpignan, Franța)

Colegiul de redacție

director:

Laurențiu Nistorescu

secretar de redacție:

Daniel Haiduc

redactori:

Cătălin Borangic

Antuza Genescu

Daniela Damian

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor aparține în mod exclusiv autorilor

Cuprins

Argument

<i>Claudia S. Popescu</i>	7
Tema <i>limes</i>-ului dacic în izvoare literare	

Studii și însemnări

<i>Laurențiu Nistorescu</i>	12
Pontul Stâng și războaiele mithridatice	
<i>Laurențiu Nistorescu</i>	19
Lista regală a Daciei Magna: un model extins (I)	
<i>Bogdan Muscalu, Mihaela Muscalu</i>	34
Câteva considerații privind așezările sarmatice din <i>Barbaricum</i>-ul vest-dacic	
<i>Remus Mihai Feraru</i>	44
Politica religioasă a împăratului Heraclie (610-641): între reconciliere și constrângere	

Convergențe

<i>Mădălina Strehie</i>	66
Latina militară și impactul ei mentalitar (II)	
<i>Constantin Elen</i>	75
O atestare a Crăciunului la Vergilius?	

Lecturi critice

<i>Agnieszka Tomas</i>	79
Elaion. Despre producția uleiului de măsline în Syro-Palestina romană și timpuriu bizantină... dar nu numai	

<i>Basarab Constantin</i>	82
Cronica Cercetărilor Arheologice din România - 2016	
<i>Constantin Elen</i>	84
Ephemeris Napocensis 26	
<i>Daniel Haiduc</i>	85
Uitarea Romei	
<i>Călin Timoc</i>	87
The Lower Danube Roman Limes	

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Argument

Claudia S. Popescu

Tema *limes*-ului dacic în izvoare literare

Una dintre problemele inutil complicate în exegeza istoriografică de la noi este cea a datării *limes*-urilor din Dacia, cu precădere a celui din Câmpia Tisei¹. Problema datării acestor sisteme de amenajări strategice este, metodologic vorbind, un element-cheie al analizei și evaluării globale a *limes*-urilor, el fiind strâns legat de identificarea autorilor și obiectivelor acestor amenajări, iar prin recurență de clarificarea unor aspecte majore ale transformărilor instituționale din ariile demo-teritoriale adiacente. Caracterul de complicație inutilă pe care-l incriminăm cea mai mare parte (în sens pur cantitativ) a opțiunilor de interpretare – nu și de cercetare efectivă, de teren – a temei *limes*-urilor pune sub semnul întrebării faptul că acestea au fost realizate în epoca romană clasică, din dispoziția autorităților imperiale și cu mijloacele (tehnologice, logistice ș.a.m.d.) aflate la îndemâna acestora, în pofida faptului că acest autorat este explicit și repetat afirmat de izvoarele literare din epocă.

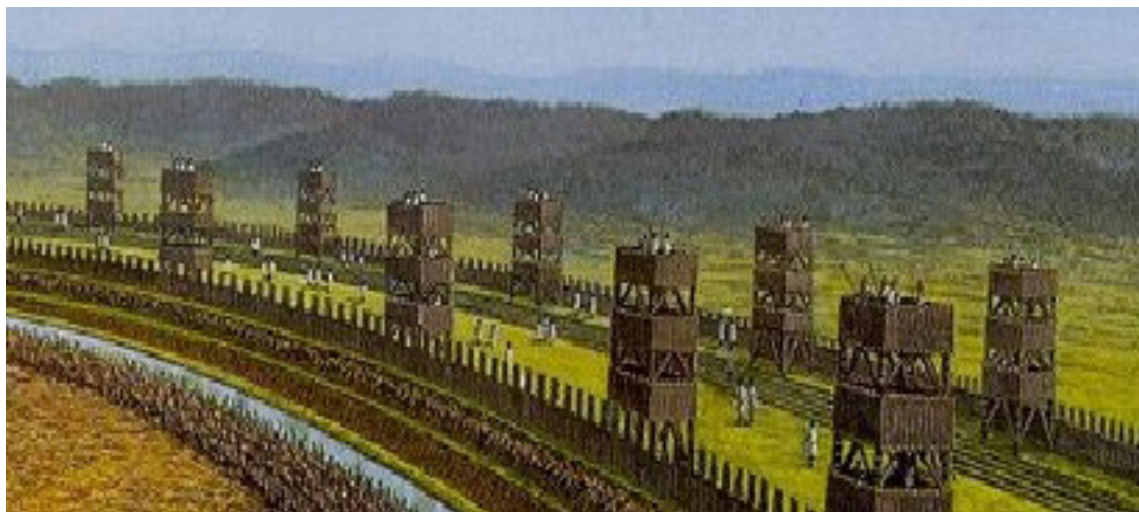
Nu s-a procedat până acum, din păcate, la realizarea unui inventar general al surselor literare privitoare la acest subiect. În perspectiva unui astfel de demers și în completarea unor piese semnalate deja de colegii din Centrul "Lucus"², ne îngăduim să mai semnalăm două mărturii de epocă. Cea dintâi îi aparține unuia dintre autorii prezumați ai corpusului *Historia Augusta*, Aelius Spartianus, căruia îi este atribuită biografia împăratului Hadrian. Acesta consemnează: "În regiunile în care barbarii nu sunt ținuți în loc de râuri, sunt opriți, din timpul lui Hadrian, de mari obstacole de pământ, întărite cu palisade"³.

Formularea este prea explicită pentru a lăsa loc de dubii cu privire la faptul că vizează explicit sistemul de limesuri cu care s-a înconjurat Imperiul Roman, după asumarea deciziei politice de a renunța la rezolvarea problemelor de vecinătate prin expansiune teritorială. Fără dubii este și momentul precis al lansării acestei mari operațiuni logistice: decizia de stopare a expansiunii teritoriale i-a aparținut împăratului Hadrian, prin urmare nu are de ce să ne surprindă că același suveran a dispus și fortificarea frontierelor. În subsidiar, acest pasaj ne mai certifică un aspect important: faptul că sistemul de *limes*-uri

1. Problematika a mai fost abordată de revista noastră în articolele "Marginalii la problema limes-ului vest-dacic" (Laurențiu Nistorescu, ACL 1B/2013), "Care erau, de fapt, granițele nord-dunărene ale Imperiului Roman?" (Constantin Elen, ACL 3A/2015) și, respectiv, "Contribuții la identificarea etno-politică a limiganților lui Ammianus" (Laurențiu Nistorescu, ACL 3A/2015), în conexiune cu care este formulată și intervenția de față.

2. Elemente de referință explicită sau implicită la temă au fost deja identificate în *Tabula Peutingeriana* și *Notitia Dignitatum*, precum și la Dio Cassius, *Istorie Romană* 72, 3, 3; Ammianus Marcellinus, *Istorie Romană* 31, 3, 5 (în plus față de amplele episoade consacrate limiganților); Priscus Panites, *Ambasadele* 3; Iordanes, *Getica* 12; Teophilact Simocata, *Istorie Bizantină* 8, 2-3 ș.a.m.d.

3. Spartianus, *Historia Augusta, Hadrian* 12, 6

era unitar (aspect insistent pus în evidență de cercetările arheologice), ceea ce – în cazul particular al frontierelor Daciei Augusti – ne pune în fața unei alternative cu răspuns unic: fie acceptăm că întregul ansamblu de *limes*-uri de aici are aceeași origine⁴, fie trebuie să oferim o explicație consistentă pentru o prezumată excepție⁵.

Această lectură, singura posibilă de altfel, este validată și de descoperirile arheologice, cele sistematice⁶ punând în evidență, deloc surprinzător, materiale (dar și tehnici) specifice secolului II. Analogiile sunt, de asemenea, puternic argumentative: profilul și tehnicile de lucru identificate la Covăsânț, bunăoară, au fost puse în evidență și în zona castrelor de la Zwammendam și Coelbren, pe un segment de *limes* atribuit lui Antoninus Pius, fiul adoptiv și succesorul imediat la tron al lui Hadrian.

Readucem în atenție și observația că un *limes* roman nu se rezumă la valurile și șanțurile de pământ, cu amenajările lor auxiliare (palisade, turnuri de observație ș.a.), acestea având, de altfel, o valoare defensivă foarte redusă⁷ (ele nu puteau face față unor invazii generalizate); de o importantă semnificativ mai însemnată erau drumurile protejate de valuri, fortificații de sprijin din vecinătate și așezările permanente asociate acestora

4. Desigur, aceasta nu exclude posibilitatea unor intervenții ulterioare (chiar radicale, dacă avem în vedere faptul că, cel puțin în regiunea mlăștinoasă a Câmpiei Tisei, impactul factorilor de mediu va fi fost semnificativ mai distructiv decât orice "efect secundar" al bulversărilor politico-militare).

5. Subscriem fără rezerve la observația colegului Constantin Elen (Elen 2015) că aliniamentul care străbate mediana Munților Apuseni NU este un *limes*, ci o arteră interioară a provinciei Dacia Augusti (nu mai puțin strategică, fie și dacă luăm în calcul faptul că asigură legătura rapidă a capitalei provinciale cu cel mai nordic avanpost militar, de la Porolissum), precum și la opinia tot mai acceptată că *limes*-ul uneia dintre cele mai expuse provincii nu putea fi trasat printr-o regiune aflată în imediata vecinătate a unuia dintre cele mai importante zăcămintele aurifere ale Imperiului (cel de la Alburnus Maior-Ampelum), care, în plus, nu oferea nici cele mai mărunte facilități de supraveghere în timp real a *Barbaricum*-ului.

6. Cele mai importante investigații au fost efectuate de arheologii timișoreni în perioada 1999-2001, în zona centurii rutiere a Timișoarei, fiind descrise în volumul "Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița" (Florin Drașovean et alii, Ed. Walldress, Timișoara 2004). Foarte valoroase s-au dovedit și cercetările efectuate în zona Covăsânț, în anul 1966, de echipa Horendt-Dorner-Boroneanț.

7. Valoarea tactică era însă deloc neglijabilă, la aceasta adăugându-se și o importantă utilitate comercial-administrativă, întrucât permitea (este adevărat, pe timp de pace) un bun control al mișcărilor de oameni și de mărfuri, implicit și o taxare vamală eficientă.

– or, în cazul *limes*-ului vest-dacic, și acestea sunt fără dubii databile în același orizont cronologic. Nu vom insista acum pe acest aspect, obiectivul intervenției noastre fiind doar tangent.

Un alt fragment literar de epocă romană pe care dorim să-l aducem în discuție este indirect legată de tema *limes*-ului, dar vizează explicit implicațiile politico-instituționale ale acestuia. Un autor rămas anonim, a cărui mărturie scrisă a fost păstrată în corpusul *Panegyrici latini*, afirmă, cu referire directă la împăratul Constantius, unul dintre fiii și succesorii lui Constantin cel Mare: ”Căci de vreme ce părții au fost alungați dincolo de Tigr, **provincia Dacia restabilită** (subl. ns.), iar hotarele Germaniei și Rhaetiei împinse până la izvoarele Dunării...”⁸. Analizat izolat (o practică, din nefericire, excesiv de răspândită în exegeza noastră), textul a putut părea multor comentatori o simplă înflorire retorică a unui autor de curte; opinia a fost, de altfel, împărtășită chiar și de autorii FHDR⁹, care consemnează într-o notă de subsol (33): ”Nu se poate ști exact dacă este vorba despre Dacia Ripensis sau de una din exagerările atât de frecvente la panegirici”.

Dacă nu ne putem alinia acestei opinii este pentru că dispunem – și, metodologic, nu avem voie să ignorăm – de un izvor extrem de detaliat al intervenției aceluiași împărat Constantius în regiunea Dunării mijlocii și a *limes*-ului Tisei (adică, explicit, la locul faptei): notoria ”Istorie romană” a lui Ammianus Marcellinus. *Limes*-ul este pe larg invocat de Ammianus prin populațiile și instituțiile politico-militare asociate acestuia, desemnate plastic drept *limes gentes/limigantes*. Că panegiricul care vorbea despre o **Dacia restituta** la nordul Dunării nu exagera cu nimic, ne putem convinge foarte ușor, readucând în atenție informațiile lui Ammianus despre modul în care limiganții picensi – despre care, *nota bene!*, suntem informați că sunt latinofoeni și că locuiesc în castre romane în munții din apropiere¹⁰ – confrunțați cu înfrângerea vecinilor și aliaților lor amicensi¹¹, au decis să nu opună rezistență armatei lui Constantius și au recunoscut din nou autoritatea completă a Imperiului Roman.

Importanța mărturiei lăsate de panegiricul lui Constantius este mult mai mare decât poate părea la o lectură grăbită. Termenul folosit este **restituta**, diferențiind net statutul Daciei nord-dunărene de cel al provinciilor de la granița cu Imperiul Parthiei sau cu Barbaricum-ul germanic: nu avem, în cazul Daciei, de-a face nici cu alungarea unui invadator¹², nici cu avansarea tactică a unei linii de frontieră, nici cu o cucerire și nici

8. *Panegyrici latini* IV (8), 3,3, cf. FHDR II, pg. 80-81

9. FHDR: *Fontes Historiae Daco-Romanae* (volumul II, citat aici: Mihăescu et alii, Ed. Academiei RSR, București 1970)

10. Din apropiere de Dunăre, reperul geografic utilizat de autor, implicit și de Pincum, oficiul imperial prin care erau gestionate relațiile cu această populație daco-romană și de la care și-au atras eticheta de picensi, pentru a nu fi confundați cu locuitorii Daciilor sud-dunărene (Ripensis și Mediteranea). Referințele din textul lui Ammianus: *Istorie Romană* 17, 13

11. Subscriem la asocierea acestei populații dacice, încă superficial romanizată, cu localitatea Micia, de care erau legați prin drumul comercial de pe valea Mureșului (și nu cu așezarea Acumincum de pe malul drept al Dunării mijlocii, așa cum afirmă alți comentatori, care nu explică de ce nu s-a folosit derivatul terminologic *acumicensi*). Faptul că relațiile cu o populație foederată erau gestionate printr-un oficiu aflat pe teritoriul altor foederati nu este un caz singular în relațiile Imperiului cu vecinătatea, oferind, pe de altă parte, o sugestie suplimentară a gradului de control pe care autoritățile imperiale îl exercitau în Dacia nord-dunăreană chiar și după așa-zisa ”retragere aureliană”.

12. Dacă panegiricul s-ar fi referit la una dintre Daciile sud-dunărene (care, în epoca constantiniană, nu s-au

cu înfrângerea unei insurecții, ci o reînstituirea unei stări precedente. Aceasta înseamnă, mai direct spus, că autoritatea imperială continua să considere teritoriul Daciei Augusti ca fiind o posesiune care-i aparține de drept și pe care a redobândit-o. De altfel, știm că, printre numeroasele titluri pe care fiul lui Constantin cel Mare și le-a asumat, nu s-a numărat și cel de *Limiganticus*¹³.

aflat niciodată în situația de a fi destructurate instituțional, deși au suportat unele invazii episodice), ar fi folosit termenul *alungare/redacto*, pe care-l utilizează în aceeași frază în relație cu parții.

13. Așa cum a demonstrat colegul Laurențiu Nistorescu (în *Raporturile dintre populațiile de frontieră și instituțiile Imperiului Roman. Cazul limiganților*, "Quaestiones Romanicae" nr. II/2, pg. 839-847, Ed. Jate Press/Universitatea de Vest, Timișoara/Szeged 2013), termenul *limigant* acoperea, în epoca constantiniană, un grad de asociere la Imperiu superior celui de *foederat*, instituția fiind reglementată în strânsă relație cu cea internă, de *limitaneu*.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Studii și însemnări

Laurențiu Nistorescu

Pontul Stâng și războaiele mithridatice

The Left Pontus and the Mithridatic Wars

Abstract¹: *The so-called “Mithridatic Wars” had the nature and scale of a world war in terms of the Antiquity. The Left Pont was directly affected by the state of war and felt its consequences. In particular the outcome of the battle of Chaeronea, in the year 86 BC, when the Getic leader Dromichaites (a different character than Lysimachus's opponent at the turn of the IV / III BC centuries) and the military body he ordered disappeared, created circumstances that motivated Deceneu to conclude an alliance with Burebista.*

Cuvinte cheie: *Mithridates, campanie militară, geto-daci, coaliție antiromană*

Keywords: *Mithridates, military campaign, Geto-Dacians, antiroman coalition*

Știm, de la Appian, că pretextul declanșării, în 75/74 î.Hr., a celei de-a treia faze a războiului romano-elenistic (cel de-al treilea război mithridatic, după formula consacrată istoriografic) l-a constituit situația creată la moartea regelui Nicomedes al III-lea Euergetes al Bithyniei: întrucât acesta-și lăsase regatul Romei, Mithridates a intervenit militar, instalând un pretendent fidel, pe Nicomedes al IV-lea - gest calificat de Senatul Romei drept abuz, și urmat de declararea stării de beligeranță. Regele Pontului recrutează sciți, sarmați și „pe acei traci care locuiau de-a lungul Dunării și în munții Rhodopi și Haemus, dimpreună cu bastarnii, neamul cel mai viteaz dintre toți” - cu aceste întăriri, forța combatantă reunită de Eupator ajungând la 140.000 de pedestrași și 16.000 de călăreți². Dacă cea mai mare parte a confruntărilor militare propriu-zise se petrec în zona Strâmtorilor, coaliția formată în regiunea Dunării de Jos produce primele defecțiuni semnificative: o parte a cavaleriei scitice, condusă de Olcaba, trece în tabăra generalului roman Lucullus³. Pătrunsă în Marea Neagră, flota lui Lucullus capturează mai multe polisuri grecești, printre care și metropola

1. Studiu cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cod contract POSDRU/159/1.5/S/140863 – Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice, Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

2. Appian, *Mithr.* 12, 69

3. Appian, *Mithr.* 12, 79

Callatisului, Heraclea Pontica. La rândul său, Mithridates, sprijinit și de forțele armenie ale lui Tigranes, poruncește la recrutarea unei noi armate (de data aceasta, din estul Asiei Minor), solicitând totodată, printr-o ambasadă, ajutor din Imperiul Part⁴. Este momentul în care pe scenă apare generalul Gnaeus Pompeius, viitorul triumvir, dar și viitorul partizan al alianțelor cu geto-dacii. Acesta reorganizează administrativ noile posesiuni romane, cele mai multe fiind, încă, zone de confruntare militară - astfel, Bithynia, Tracia, Propontida și gura Pontului fiind trecute sub comanda generalului Publius Piso⁵.

Un interes aparte prezintă planul „de rezervă” formulat de Mithridates Eupator, pe care Appian nu ezită să-l califice drept „himeric”, dar a cărui iminență pare să fi cântărit greu în viitoarele operațiuni militare ale trupelor romane la Dunărea de Jos. Bazându-se pe sprijinul regelui armean și, cel puțin, pe neutralitatea amicală a părților, comandantul general al coaliției elenistice intenționa să traverseze Caucazul prin Colchida, să ocolească Marea Neagră prin nord (unde conta pe sprijinul principalelor triburi scitice, dar și al bosporanilor, în pofida faptului că însuși fiul său Machares, pe care-l instalase ca rege, nu-l susținuse) și să coboare prin ținuturile bastarnilor și geților spre Tracia, să atace Macedonia, să urce pe Dunăre prin Pannonia și să atace Italia traversând Alpii⁶. Mithridates pune în practică prima parte a planului, debarcând în Regatul Bosporan, unde este bine primit de principii sciți, în vreme ce fiul său Machares evită judecata, sinucigându-se - numai că și Gnaeus Pompeius este pregătit să urmeze aceeași strategie, avansează până în țările Caucazului, înfrânge rezistența trupelor lui Tigranes al Armeniei și coalizează în jurul său populațiile Pontului Drept⁷, întrerupând liniile de comunicație ale lui Eupator și posibilitatea joncțiunii cu părții. Nu este lipsit de interes să semnalăm că și celebra «răscoală» a lui Spartacus din 73 - 71 î.Hr. este asociabilă acestui «plan de rezervă» urzit de Mithridates Eupator, dacă nu ca parte integrantă și inițială a planului, cel puțin ca element favorizant: rebelul, la origine un principe trac⁸, evadase de la Capua și se îndreptase spre sudul Italiei cu vădita intenție de a părăsi peninsula, în momentul sosirii sale la Thurii (la finalul anului 83 î.Hr.) - însă, după o oarecare staționare în sudul filoelenistic al Italiei (răstimp în care putem presupune că i s-au pus la dispoziție resurse financiare și logistice pentru o nouă misiune), în 72 î.Hr., aparent surprinzător, Spartacus se îndreaptă spre Alpi, transformându-și susținătorii într-o cvasi-armată, ca pentru întâmpinarea marii armate pelenistice anunțată de Mithridates. Dacă aceasta va fi fost, cu adevărat misiunea asumată de Spartacus, ea nu a fost încununată de succes, strategii Romei neadmițând să-și disloce trupele din teatrele de război circumpontice, și optând pentru rezolvarea situației din Italia cu mijloace locale. Indiferent care vor fi fost acordurile dintre Spartacus și Mithridates, cel din urmă i-a sărit în ajutor rebelului trac din Italia, determinând flota Ciliciei să-i vină în ajutor - poate, cu gândul de a utiliza ulterior această armată, pe teatrele de război din Est. Din păcate pentru Spartacus, Cilicia a fost înglobată, chiar în acele momente, în posesiunile microasiatice ale Romei, «pirații cilicieni» fiind nevoiți să-și modifice

4. Appian, *Mithr.* 12, 84-87

5. Appian, *Mithr.* 12, 95

6. Appian, *Mithr.* 12, 101-102

7. Appian, *Mithr.* 12, 103-105

8. Plutarh, *Crassus*, 8. Cel mai probabil, neamul trac din care provenea Spartacus era cel al maedilor.

atitudinea față de evenimentele din Italia. Cu forțele decimate și izolat în afara propriului regat, regele Pontului încearcă să-și adapteze din mers planurile, propunându-le ultimilor săi aliați (scitii, bastarnii și tracii) ca, renunțând la traversarea Alpilor, să ocupe în schimb Galia⁹, nădăjduind, probabil, să-și completeze acolo forțele armate. Ajustarea de plan nu era neverosimilă: în anturajul lui Mithridates se aflau importanți reprezentanți ai galilor, Appian reținând și numele unuia din aceștia, ofițerul Bituitus¹⁰. Demersurile s-au dovedit, într-un final, zadarnice: instigate de Pompeius, polisurile din Bosforul crimeean - ultima bază deținută de Mithridates - se revoltă împotriva acestuia, care, în cele din urmă, în anul 63 î.Hr., se va sinucide.

Teritoriile și formațiunile politice din cuprinsul Daciei Magna au fost gradual antrenate în conflict, ajungând să constituie o veritabilă „linie a doua” a războiului dintre coaliția pan-elenistică a lui Mithridates și Roma încă republicană. Coloniile grecești de la Pontul Stâng au fost primele piese antrenate în evenimente, ele fiind înglobate în „imperiul circumpontic” constituit de Mithridates încă înainte de anul 89 î.Hr.¹¹. În același an, regele Pontului a început să recruteze forțe străine pentru proiectatul război împotriva Romei, printre aceștia (Appian îi menționează explicit) numărându-se bastarnii și tracii – însă nu oricare traci, ci pe cei care locuiau lângă Dunăre¹², precum și pe așa-numiții traci autonomi, din rândul cărora se va distinge regele Sothinus¹³, comandantul atacurilor de avangardă asupra Macedoniei, din anul 89 î.Hr. Dacă la această dată, putem considera că ajutorul bastarnilor și tracilor dunăreni (geto-moesilor) s-a putut limita la furnizarea unor contingente limitate, mai curând destinate aducerii orașelor-stat din Pontul Stâng în tabăra antiromană și afirmării propriei suveranități în bazinul Dunării de Jos, după nimicirea de către Sulla a primei armate de sub comanda generalului pontic Archelaus, armata getică se angajează în război la cel mai înalt nivel, sub comanda suveranului său din acel moment, Dromichetes. Appian este și în această chestiune explicit: cea de-a doua armată a lui Archelaus face joncțiunea cu oastea aflată sub comanda lui Dromichetes în Beoția, lângă Termopile – iar prin enumerarea contingentelor tracice chiar înaintea celor pontice, scitice, cappadociene, bityniene, galatiene și phrigiene, ne dă clar de înțeles că acestea erau cele mai numeroase¹⁴. Istoria lui Appian nu este singura sursă antică referitoare la bătălia de la Chaeronea: aceasta este descrisă și de Plutarh¹⁵ (care oferă aceleași cifre referitoare la dimensiunile contingentelor angajate), Titus Livius¹⁶ și Granius Licinianus¹⁷.

9. Appian, *Mithr.* 12, 109

10. Appian, *Mithr.* 12, 111. Este, însă, posibil ca acesta să-i reprezinte fie pe galații microasiatici, fie (mai probabil, în opinia noastră, dacă avem în vedere traseul proiectat al campaniei) pe scordisci.

11. Avram-Poenaru-Bordea 2001, pg. 609-610. Cu acest prilej, emporiile Pontului Stâng, inclusiv cele de sub protectorat getic (Histria, Tomis și Callatis) au emis cantități masive de stateri de aur, mult peste nivelul unor emisiuni uzuale, indubitabil destinate finanțării campaniei antiromane.

12. Appian, *Mithr.* 12, 15.

13. Titus Livius *Perioch.* 70, 89 și 74, 76; Orosius 5.18.30.

14. Appian, *Mithr.* 12, 40-41. Autorul antic precizează că „fiecare neam își are propriul său general, Archelaus deținând comanda supremă”.

15. Plutarh, *Sulla* 11-24. Numele lui Dromichetes nu este menționat, dar acest lucru nu înseamnă o negare a prezenței sale pe câmpul de luptă.

16. Titus Livius, *Perioch.* 81, 3 și 82, 5. Formulările lapidare de aici pot să aibă în vedere, însă, doar atacurile tracilor autonomi asupra Macedoniei.

17. Gr. Licinianus 35, 25

Identitatea getică a lui Dromichetes Mithridaticul¹⁸ și a armatei sale este susținută nu numai de precizarea expresă, de către Appian, a locului de recrutare (regiunea Dunării) și de încadrarea generică în familia tracilor, ci și de alte argumente. Astfel, este cu totul exclus ca Dromichetes să-i fi reprezentat pe acei traci rămași independenți¹⁹ după constituirea provinciei romane a Macedoniei și transformarea regatului Traciei propriu-zise (sud-balcanice) într-un stat clientelar Romei, întrucât aceste neamuri dispuneau de un potențial militar-demografic prea limitat pentru a furniza un vicecomandant al armatelor reunite, iar după dezastrul de la Chaeronea (unde, din cei 120.000 de luptători reușiți, supraviețuiesc doar 10.000²⁰), n-ar mai fi avut resurse să susțină hărțuierile antiromane din

anii următori, expres menționate în sursele antice²¹. Implicații oricum în evenimente, aceștia vor face obiectul represaliilor romane chiar în 85 î.Hr.²² – ceea ce nu se poate spune despre Tracia.

Cu totul surprinzător, dacă am presupune că tracii lui Dromichetes ar fi provenit din Tracia sud-balcanică, acest regat din imediata vecinătate a frontierelor statale romane (prin

provincia Macedonia) nu face obiectul nici unei campanii de pedepsire, de care nu este scutită nici o altă formațiune care a luat partea lui Mithridates în recent încheiatul război. Mai mult, acest regat al Traciei va continua să beneficieze, până în primele decenii ale secolului următor, de o aproape fără echivalent autonomie în raport cu Statul Romei, privilegiu care nu poate fi explicat decât într-un singur mod: în tot acest răstimp, Tracia odryssă a dovedit o exemplară fidelitate față de suzeranul italic. De altfel, statul tracilor sudici nu pare să fi avut prea multe opțiuni: după cele două bătălii de la Pydna, din 168 și 148 î.Hr., care au pecetluit soarta Macedoniei tutelare de până atunci, teritoriul regatului fusese amputat ca despăgubiri de război și un dispozitiv militar impresionant staționa în permanență la frontierele sale, în provincia macedoneană. Evenimentele din secolul care s-a scurs după prima bătălie de la Pydna au creat, de asemenea, un context care descuraja orice proiect de defecțiune a regatului Traciei: teritoriul său a constituit cu mare frecvență teatru de război sau, cel puțin, zonă de tranzit pentru trupele romane aflate în

18. Folosim acest determinant onomastic, pentru a-l diferenția pe regele get al momentului de predecesorul său mai ilustru în istoriografie, din vremea lui Lisimach.

19. Maedii, besii, enetii, dardanii, sintii ș.a.

20. Appian, *Mithr.* 12, 45.

21. Appian, *Mithr.* 12, 55. Sunt explicit nominalizați dardanii, sintii și eneții, care făcuseră, de altfel, și obiectul tratatului încheiat la Dardanos între Sulla și Archelaus. În plus, numele unor regi ai acestora (precum deja menționatul Sothinus) sunt cunoscute din alte izvoare, neputându-se stabili o legătură cu Dromichetes.

22. Titus Livius, *Perioch.* 83, 3; Granius Licinianus, 35, 27-28; Appian, *Mithr.* 55; PseudoAurelius Victor, 75, 7.

mișcare spre fronturile din Orient (mai rar, și pentru operațiunile antiromane). Adăugăm un ultim argument care elimină posibilitatea ca Tracia odryșă să fi participat de partea lui Mithridates în bătălia de la Chaeronea din 86 î.Hr.: numele regelui care a domnit peste acest regat în anii ante 87 – post 79 î.Hr., este cunoscut din sursele antice și nu este Dromichetes, ci Sadalas²³.

Dacă Tracia clientelară Romei nu a participat la coaliția antiromană a lui Mithridates și, evident, nu a făcut obiectul vreunei campanii de represalii, regatul Geției a fost, în schimb, lovit de răzburarea romană. Este drept, Sulla nu a putut acționa imediat, atât pentru că era deja angajat în prea multe operațiuni de securizare a exteriorului după înfrângerea lui Mithridates – și aici trebuie subliniat că operațiunea condusă de Lucius Scipio împotriva scordiscilor chiar în anul următor, 85 î.Hr., a făcut parte din această politică de represalii²⁴ -, cât și pentru că Sulla trebuia să-i îndrepte atenția spre rezolvarea conflictului intern cu partizanii lui Gaius Marius. Contraatacul roman avea să se producă abia în cursul deceniului următor, când legiunile generației de lideri pregătiți de Sulla aveau să atace la nordul Munților Haemus pe un front larg, însă doar după ce nou-creatul *arche* de sub comanda lui Burebista avea să-și marcheze sfera de interese printr-un atac generalizat în Illiria, în anii 78-74 î.Hr.²⁵: după preluarea controlului tactic, romanii vor ataca prin Claudius Pulcher în 78-76 î.Hr. și prin Scribonius Curio în 74 î.Hr.²⁶ - când scordiscii sunt respinși din nou peste Dunăre, aliniament atins pentru prima oară cu acest prilej și prin M. Lucullus în 73-71 î.Hr.²⁷ – când, după înfrângerea bessilor, campania continuă până la Dunăre, împotriva moesilor/geților și a celor șase orașe-stat ale Pontului Stâng (Histria, Dionysopolis, Odessus, Mesembria, Callatis și Apollonia), susceptibile de a (re)deveni bază operațională pentru noua insurecție antiromană inițiată de Mithridates.

La această dată, însă, Geția lui Dromichetes Mithridaticul absorbise șocul bătăliei de la Chaeronea, în care și-a pierdut (potrivit reconstituirii pe care o propunem) deopotrivă suveranul și cea mai mare parte a armatei. Deznodământul bătăliei generase în regatul danubian o criză majoră, tocmai pentru că represaliile romane deveniseră iminente. Pe acest fond, în prim-planul scenei politice getice își face apariția un personaj care va dobândi în timp o excepțională notorietate: Deceneu. Știm, de la Iordanes, că acesta va sosi la curtea lui Burebista în anul 82 î.Hr., an în care Sulla a lichidat tulburările interne din Italia și putea relua ofensiva împotriva taberei lui Mithridates. Informația este confirmată generic de Strabon, care precizează și faptul că, anterior acestei vizite cu urmări majore, Deceneu, sacerdotul suprem al Geției²⁸, “rătăcise multă vreme prin Egipt [...] ba încă, de

23. McGing 1986, pg. 62, nota 83 și Wallbank 1985, pg. 196, nota 33. În conflictul analizat, regele Sadalas a oferit sprijin lui Sulla, printr-un contingent comandat de Amatocus al lui Teres – gestul fiind consemnat într-o inscripție așezată chiar la Chaeronea.

24. Campania s-a soldat, amintim, cu alungarea peste Dunăre la scordiscilor și neutralizarea pe termen lung a micilor triburi tracice din centrul Peninsulei Balcanice.

25. Contraatacul condus de consulul Appius Claudius și legatul său Fonteius peste frontierele nordice ale Macedoniei este consemnat la: Cicero, *Fonteius* 44; Titus Livius, *Perioch.* 91, 3; Florus, *Epitome* 39, 3, 4; Eutropius, VI, 2, 1; Orosius, 5, 23, 17-20.

26. Titus Livius, *Perioch.* 92, 4; C. Sallustius Crispus, *Historia*, 2, 60; Frontinius, *Stratag.* 4.

27. Titus Livius, *Perioch.* 97, 1 și 10,1; Amm. Marcellinus 27, 4, 11; Orosius 6, 3, 4; Appian, *Illyr.* 30.

28. Strabon 7, 3, 5: „Pe când domnea asupra geților Burebista, cinstea de mai sus (demnitatea lui Zalmoxes – n.n.) o avea Deceneu” și 16, 2, 39.

un timp, fusese socotit și zeu”²⁹. Nu putem să nu observăm că peregrinările în Egipt ale lui Deceneu se desfășoară tocmai în intervalul dintre bătălia de la Chaeronea și victoria lui Sulla la Roma, adică într-un răstimp pe care tabăra elenistică încerca să-l folosească pentru refacerea forțelor. În acest orizont cronologic, la conducerea Egiptului se afla Ptolemeu al IX-lea Soter, suveran aflat într-un anumit grad de înrudire cu Mithridates (care-l și sprijinise în obținerea tronului³⁰), care fusese împiedicat în iarna din anii 87 și 86 î.Hr. să ia parte la confruntarea de la Chaeronea, prin blocada navală asupra Alexandriei, efectuată de flota lui Lucius Lucullus³¹.

Un detaliu deloc lipsit de importanță: atât Ptolemeu Soter, cât și ruda sa Mithridates (care-și marca statutul religios prin adoptarea supranumelui Dionyssos), ginerele acestuia Tigranes al Armeniei, getul Deceneu (sacerdot al aceluiași cult ca și Zalmoxes³²) și alți câțiva lideri ai coaliției pan-elenistice³³, sunt legați între ei prin ordinul sacerdoțial dionisiac. Constatarea ne permite să detectăm care a fost nu doar mobilul vizitei (sau vizitelor) lui Deceneu în Egipt – încercarea de a obține sprijin pentru regatul său, rămas descoperit în fața unui iminent atac roman -, ci și procedurile care au caracterizat desfășurarea lor: consacrarea religioasă, act care echivala cu recunoașterea internațională a calității de suveran³⁴. Avem toate temeiurile, așadar, să apreciem că, în condițiile create după dezastrul de la Chaeronea, sacerdotul suprem al regatului Geției și-a asumat regența statului său, în înțelegere cu coaliția din care Geția făcea parte – dar și că, procedând astfel, problema de securitate nu a fost rezolvată, ci doar s-au creat mijloacele pentru o rezolvare viitoare. Chiar cu vacanța la tron încheiată, statul getic rămânea descoperit la capitolul militar, iar această problemă a fost rezolvată, putem conchide, prin alianța pe care Deceneu a negociat-o cu Burebista în anul 82 î.Hr., la curtea acestuia.

Bibliografie selectivă

Izvoare literare

Appian

Appian din Alexandria, *Historia Romana*, H. White (trad.), Ed. Loeb, Harvard University Press 1972

Frontinius

Frontinus, Sextus Ilius, *The Stratagems – The Aqueducts of Rome*, Ed. Harvard University Press, 1993

Strabon

Strabon, *Geografia*, vol. I, II, III, Ed. Științifică, București, 1972, 1974, 1983

29. Strabon 7, 3, 11

30. Appian, *Mithr.*, 12, 23

31. Bevan 1989, p. 340 - 341

32. Reconstituirea pe care am propus-o (Nistorescu 2010) pune în evidență faptul că Zalmoxes era nu titularul unui cult propriu, ci sacerdot al lui Dionyssos. Pe cale de consecință, Deceneu reprezenta același sacerdoțiu.

33. Printre aceștia se numără Acornion de la Dionysopolis, diplomatul lui Burebista, care, conform inscripției ce-i este dedicată, devine sacerdot al acestui cult chiar în vremea iernării în Scitia Minor a lui Antonius Hybrida (Bejan-Măruia 2003, p. 102-103).

34. Avem, de altfel, un precedent notoriu, petrecut tot în cadrul cutumiar al diplomației egiptene: la 14 noiembrie 332, Alexandru cel Mare a fost consacrat ca faraon și zeu al Egiptului pe care-l eliberase, printr-o ceremonie petrecută la Memphis (Cawthorne 2004, pg. 37). Alexandru era considerat a fi încarnarea lui Horus, zeu din triada de la Teba căruia (ca zeu-care-învie) îi corespunde, în spațiul traco-elenistic, Dionyssos.

Titus Livius

Titus Livius 1976, *Ab urbe condita*, vol 1+2, Marinescu Nour, A. (trad.), Ed. Minerva, București 1976

Literatură modernă

Avram-Poenaru-Bordea 2001

Avram, A., Poenaru-Bordea, Gh., *Coloniile grecești din Dobrogea*, în Petrescu-Dâmbovița & alii (ed.), „Istoria Românilor”, vol I „Moștenirea timpurilor îndepărtate”, Ed. Enciclopedică, București, pg. 533-634

Bejan-Măruia 2003

Bejan, Adrian, Măruia, Liviu, *Istoria și civilizația geto-dacilor*, Ed. Universității de Vest, Timișoara

Bevan 1989

Bevan, Edwin R., *The House of Ptolemy*, Ares Publishers Inc, Chicago

Cawthorne 2004

Cawthorne, Nigel, *Alexander the Great*, Ed. HP. Ltd., London

McGing 1986

McGing, B.C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Ed. Leiden E.G. Brill

Nistorescu 2010

Nistorescu, Laurențiu, *O propunere de identificare a lui Rex Histrianorum*, în „Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis”, Timișoara, nr. 12, pg. 173-181

Wallbank 1985

Wallbank, Frank William, *Selected papers: studies in Greek and Roman history and historiography*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Webografie

Livius

<http://www.livius.org/li-ln/livy/periochae/periochae00.html> , 20.04.2015

Laurențiu Nistorescu

Lista regală a Daciei Magna: un model extins (I)

The royal list of Dacia Magna: an extended model (I)

Abstract: *As an instrument that reflects institutional continuity and allows the analysis of its mutations, the royal list was little used in connection with the evolution of the Geto-Dacian society. In fact, after its first organization by Hadrian Daicoviciu, only a few details were added to it, but no extensions were developed. However, the continuity of the most visible institution of the Geto-Dacian society, which reached the state level several centuries before Burebista, can be detected both before and after the reign of this specific king. The proposed extension of this analysis model takes into account that the Geto-Dacian society experienced not only state continuity, but also association and secession formulas.*

Cuvinte cheie: *regalitate, continuitate instituțională, Charnabon, Seuthes, Kothelas, Dromichaïtes, Moskon*

Keywords: *royalty, institutional continuity, Charnabon, Seuthes, Kothelas, Dromichaïtes, Moskon*

Dacă, acum jumătate de secol, Hadrian Daicoviciu nu s-ar fi ostenit să unifice, într-un singur instrument cronologic, puținele date cunoscute până atunci despre regii daci de la Sarmizegetusa¹, aceștia ar fi fost și astăzi amintiți în istoriografia noastră, neîndoielnic, ca niște oarecari căpetenii de triburi care se adună și se risipesc de pe un an pe altul, și nu drept ceea ce au fost cu adevărat: succesori în ocuparea unui și aceluiași tron – adică exponenții de vârf al unei instituții statale care a participat, în această calitate, la economia evenimentială de la cumpăna celor două ere. Nu am folosit accidental termenul “neîndoielnic”: o parte a cercetătorilor de bună intenție continuă să perceapă regalitatea dacică, și astăzi, ca simpla manifestare a unei șeferii, eludând astfel, din nefamiliarizarea cu exigențele analizei conceptuale (care reclamă, printre altele, consecvență în vehicularea instrumentarului interpretativ), implicațiile pe care le atrage continuitatea instituțională. Încă și mai grav este faptul că această păguboasă – și, devreme ce ea intră în coliziune frontală cu datele furnizate de izvoarele literare și de analiza logico-istorică, total neștiințifică – percepție nu a fost deloc depășită în ceea ce privește regalitatea celeilalte

1. Daicoviciu H. 1968, pg. 124-130 (capitolul ”Soarta statului dac transilvănean”)

componente majore a Daciei Magna, regatul getic.

Așa se explică – însă nu se justifică! – de ce, spre exemplu, autorul unuia dintre comentariile privitoare la confruntarea lui Lysimach din primul volum al tratatului de istorie al Academiei Române² resimte nevoia de a pune între ghilimele ”regatul” lui Dromichaïtes, nu înainte de a preciza, pentru a nu avea dubii despre rostul acestor ghilimele, că ne-

am afla în fața unei doar ”ipotețice continuități politice”. Seria argumentelor care probează că nu există nici o justificare în rezerva de a vorbi despre continuitate instituțională este foarte lungă și am evocat-o în mai multe din demersurile noastre; ne vom limita, aici, doar la acelea care derivă din contextul evenimential și din reflectarea nemijlocită a izvoarelor adiacente. În generația anterioară celei în care se manifesta ca rege Dromichaïtes, geții – a se înțelege

regatul/statul getic, pentru că așa este această formațiune desemnată de contemporani³ – fac de cel puțin două ori dovada unei semnificative forțe militare: întâi în anul 335 î.Hr., când îl împiedică pe Alexandru Macedon să-și fixeze un cap de pod la nordul Dunării, iar a doua oară după doar patru ani, în 331 î.Hr., când aceeași armată getică respinge înapoi peste fluviu armata condusă de generalul macedonean Zopyrion. Avem, deci, de-a face cu o capacitate de mobilizare probată în fiecare generație⁴, care implică o putere politică concentrată, un sistem instituțional stabil și longeviv, deci cu un stat, deci cu o continuitate politică explicită. Dincolo de lectura logică, univocă, ne obligă la aceeași interpretare mențiunile corespondente ale surselor antice.

Așa cum ne asigură Diodor⁵, principala cauză a războiului geților cu diadohul Lysimach o constituia un teritoriu ocupat de cel din urmă; nu doar că existența unui litigiu de natură teritorială certifică existența/afirmarea unei relații de proprietate a puterii politice față de arealul ocupat (ceea ce constituie o condiția *sine qua non* a instituției statale), ci putem observa cum s-a dezvoltat acest litigiu de-a lungul mai multor generații, deci cum s-a manifestat, în această chestiune particulară, continuitatea instituțională.

Cea dintâi mențiune cunoscută care poate fi asociată litigiului având ca obiect teritoriile getice sud-dunărene este cea referitoare la intervenția regelui macedonean

2. Vulpe 2001, pg. 463

3. Faptul că autorii antici se referă frecvent la geți ca la un personaj colectiv – precum în formularea *expeditionem in Getas faceret* a lui Curtius Rufus (Rufus 10, 1, 44) – nu constituie un caz special, astfel de raportări fiind utilizate și în legătură cu entități instituționale de indubitabilă statalitate. Însă atunci când autorii doresc să pună în evidență formațiunea politică sau conducătorul acesteia, apelează la terminologia consacrată instituțiilor statale: regatul fiind desemnat ca *arhe*/stăpânire, mai rar ca *politeia*/formațiune politică, iar regele, ca *basileos* (precum, la Strabon 7, 3, 8: *Dromichaïtes... Geton basileos*).

4. Subliniem că, în timpul lui Dromichaïtes, mobilizarea se face pentru un conflict de lungă durată, confruntarea cu traco-macedonenii lui Lysimach întinzându-se, cu sau fără sincope, pe aproape un deceniu.

5. Diodor, 21, 11

Filip al II-lea împotriva regelui sciților Atheas, din anii 341-340 î.Hr., în contextul căruia tatăl lui Alexandru cel Mare își asumă (după mariajul cu prințesa Meda, fiica regelui get Kothelas/*Rex Histrianorum*⁶), calitatea de moștenitor al regatului Geției⁷. Asumarea este explicită, izvorul menționând ritualul de grănițuire, prin ridicarea unei statui a lui Apollo la gurile Dunării⁸. Reafirmarea autorității macedonene asupra teritoriilor de la Dunăre, implicit și intimidarea geților care ar fi putut încerca să-și recucerească vechile posesiuni în contextul pregătirii confruntărilor cu perșii, a constituit și principala motivație a campaniei lui Alexandru cel Mare⁹, din anul 335 î.Hr. În generația următoare, mai exact între anii 300-292 î.Hr., Dromichaïtes se confruntă cu Lisimach pentru același teritoriu: este posibil ca acesta să fi preluat controlul asupra Geției sud-dunărene în prelungirea autorității macedonene, dar nu putem exclude, în acest stadiu al cercetărilor, nici posibilitatea ca geții să fi fructificat înfrângerea guvernatorului macedonean Zopyrion și să-și fi recuperat teritoriile încă din 331 î.Hr., pentru ca apoi Lysimach să le reocupe în contextul luptelor dintre diadohii alexandrinieni¹⁰. O generație mai târziu, după ce-și reînstituaseră propria autoritate asupra ținuturilor de la sud de fluviu, geții sunt nevoiți să-și restaureze gradual suveranitatea asupra exact acelorași teritorii, după tulburările de *status quo* produse de marea invazie celtică din 279 î.Hr. și instituirea așa-numitului ”regat de la Tylis”¹¹ – în fapt, un regim de ocupație instituit de gruparea lui Comentiolus asupra Traciei pontice¹². Acesta este procesul pe care îl surprinde inscripția histriană care-l menționează pe Zalmodegikos și decizia sa de a institui taxe asupra navigației și pescuitului pe Dunăre¹³, semn că la acea dată – Zalmodegikos domnește în prima jumătate a secolului III î.Hr., deci în imediata succesiune a lui Dromichaïtes – regatul getic își reînstituise controlul asupra fluviului; este adevărat, vor mai trece câteva decenii până când autoritatea dinaștilor geți va fi complet restaurată asupra ținuturilor în cauză, tot dintr-o inscripție histriană fiind informați că, spre jumătatea aceluiași secol, toate cetățile grecești din Pontul Stâng îl recunoșteau ca suveran

6. Despre argumentele privind identificarea lui *Rex Histrianorum* cu Kothelas, la Nistorescu 2010

7. Iustinus 9, 2, 1; Frontinius, 2, 4, 20; Satyrus, cf. Athenaios, 12, 557b și 13, 556 b-d; Iordanes 10, 65. Fapt demn de reținut, Filip nu-și asumă suveranitatea peste întregul regat getic, fie din motive practice (instituirea autorității sale asupra teritoriilor nord-dunărene ridică dificultăți logistice și/sau putea angaja noi confruntări, nedorite în contextul pregătirilor pentru campania anti-persană), fie din rațiuni de legalitate – nefiind de exclus posibilitatea ca regele moștenit Kothelas să fie pierdut anterior controlul teritoriilor de la nord de fluviu.

8. Iustinus 9, 2, 1.

9. Avem a observa că geții n-au constituit un caz special al acestei campanii, Alexandru fiind angajat, la preluarea puterii după asasinarea tatălui său, într-o amplă operațiune de reafirmare a autorității regatului de la Pella asupra tuturor statelor încorporate de Filip al II-lea în ceea ce devenise deja ”imperiul macedonean”.

10. Această ipoteză este favorizată de informațiile (reținute printre alții și de către Diodor, 21, 73, 1-2) privitoare la rezistența opusă față de Lysimach de către coaliția portuară condusă de Callatis, care a apelat în acest conflict la ”aliații săi, potrivit înțelegerii” – prin aliați putându-se înțelege, în contextul dat, doar sciții și geții.

11. Polybius 4, 46

12. O opinie similară, la O Hogan 2006, pg. 61

13. Daicoviciu H. 1968, pg. 76-77. În traducerea lui D.M. Pippidi, textul începe astfel: „Decret al Sfatului și al Poporului. Sub președinția lui Theocritos, Pythoteles al lui Archelaos a propus: Întrucât Diodorus al lui Thrasykles, Procritos al lui Pherecles și Clearchos al lui Aristomachos trimiși soli la Zalmodegikos în privința ostacilor, au călătorit prin țară dușmană și, înfruntând primejdii de tot soiul și dând dovadă de cea mai deplină râvnă, au adus înapoi ostătecii (fiind aceștia la număr peste 60), convingându-l pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile...”

legitim pe regele Rhemaxos¹⁴.

Caracterul obiectiv, deloc ipotetic, al continuității politice este certificat și de descoperirile arheologice relevante pentru epoca în discuție, cu precădere de faptul că așezările fortificate funcționale în secolele IV-III î.Hr. (dar și mai târziu) nu sunt amenajate izolat unele față de altele – și, așadar, nu exprimă autorități ale unei societăți segmentate¹⁵ – ci compun veritabile sisteme, cu rol fie de securizare a unei frontiere problematice (așa cum este cazul salbei de fortificații amenajate la limita dinspre domeniul teritorial al carpilor/carpo-bastarnilor¹⁶), fie de garnizoane avansate (cum sunt cele din vecinătatea emporiilor grecești din Pontul Stâng și, respectiv, dinspre dacii înrudiți și vasali), fie, deloc în ultimul rând, de supraveghere a unor artere comerciale (cazul aliniamentului de dave fortificate de pe cursul Siretului). Dar probatoriul care susține circumscrierea acestei problematice de asumare suverană a unui teritoriu anume în tabloul manifestărilor de continuitate instituțională getică este semnificativ mai larg, fiind compus deopotrivă din argumente directe și circumstanțiale (logico-istorice), iar cazuistica prin care această continuitate instituțională poate fi detectată este, de asemenea, mult mai extinsă. Ne vom opri, în cele ce urmează, în mod sistemic (și nu doar exemplificativ, ca în exemplul de mai sus), asupra unui aspect al acestei continuități care, dacă nu este cu necesitate cel mai important, este fără îndoială, cel mai direct detectabil: lista regală.

Un instrument analitic și valoarea sa de întrebuințare

Formal, lista regală este un instrument elementar de cronologie istorică, obținut din organizarea în succesiune temporală a datelor privitoare la intervalele în care și-au exercitat autoritatea, reală sau simbolică, asupra unei instituții (proto)statale date deținătorii *de facto* au puterii politice centralizate sau, atunci când puterea politică reală este colectivă ori impersonală, personificările acesteia. În sens propriu, vorbim despre o listă regală, desigur, doar acolo unde puterea politică se manifestă în formulă personală: regalități, tiranii, principate, imperii ș.a.; dar nu există diferențe structurale ale acestui instrument nici în cazul în care acesta operează cu succesiuni cronologice de magistrați (mandatari

14. Daicoviciu H. 1968, pg. 77-79. În traducerea aceluiași D.M. Pippidi: „Sfătul și Poporul au găsit cu cale, președinte al Adunării fiind Dionysos al lui Bianor, Apollonios al lui Cleombrotos a propus: [...] Și iarăși, (Agatocle al lui Antiphilos) ales sol în Tracia și la căpetenia acestora Zoltes, a reînnoit învoielile și înțelegerile încheiate cu ei; și simțind tot atunci că se strâng laolaltă tâlhari mulți, a adus faptul la cunoștință lui Zoltes, dând de știre și cetățenilor după întoarcerea acasă, din care pricină uneltirea a rămas fără urmă. Iar mai târziu, călcând tricii jurământul și învoiala și tot dând năvală spre cetate, ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului și strângând oșteni voluntari dintre cetățenii și barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele și turmele și grânele până la sosirea regelui Rhemaxos. Iar după ce **regele a trecut pe malul din față** (subl. ns), nelăsând în urmă-i străji, de teamă, și trimițând numai vestitori ca să ceară tributul (Agatocle), întrucât ținutul era cuprins de război, ales sol și pornind la drum pe apă, l-a convins pe regele Rhemaxos să dea spre paza cetății călăreți o sută; iar când tricii au căzut în număr mare asupra străjerilor, iar aceștia, de frică, au fugit pe celălalt mal, lăsând teritoriul cetății fără pază, trimis sol la feciorul regelui, Phra..., l-a convins pe acesta să dea strajă cetății călăreți șase sute, care, întrecând oastea vrăjmașilor, au înfrânt pe căpetenia acestora Zoltes și...”

15. Societatea getică depășise de circa două secole stadiul de organizare exclusiv tribal (inclusiv forma asociativă a șeferiei/”frăției princiare”) și, după un interludiu de asociere la statalitatea sud-tracică, a evoluat într-o formulă statală de sine stătătoare.

16. Echivalentul arheologic al acestui domeniu este așa-numita cultură Poienești-Lukașevka

ai unor instituții impersonale de exercitare a puterii politice¹⁷), ori de exponenți ai unor instituții para-politice, precum sacerdoțiile, ordinele militare, casele de comerț ș.a.m.d.

Deși elementar, instrumentul listei regale are o însemnată valoare de întrebuințare, cu ajutorul său putând fi puse în evidență nu numai caracterul continuu¹⁸ al instituției reprezentate (în cazul regalității, a statului), ci – desigur, atunci când datele asociate o permit – și aspecte privitoare la transmiterea transgenerațională a exercițiului puterii sau delegitimarea (la limită, uzurparea) acesteia, caracterul și amplitudinea așezământului instituțional, singularitățile evenimentțiale etc. Deja evocata listă regală a suveranilor de Sarmizegetusa, reconstituită de Hadrian Daicoviciu, a fost, din păcate, prea puțin valorificată în aceste direcții, în pofida faptului că, după formularea sa, numeroase elemente au validat, cu ajustări minore, reconstituirea – să recunoaștem, mai mult inspirată decât judicios argumentată la momentul lansării¹⁹ – reușită de prestigiosul său autor. Spre exemplu, a rămas aproape ignorat faptul că doar ultimii trei regi ai acestei liste – Scorilo, prezumat a fi domnit între anii 28/29 și 68/69 d.Hr., Duras²⁰, localizat cronologic între anii 68/69 și 87 d.Hr., respectiv, Decebal, a cărui domnie s-a întins în perioada 87-106 d.Hr. – sunt relaționați între ei prin legături de rudenie apropiată, în vreme ce Burebista, Deceneu și Comosicus provin din structuri diferite de articulare instituțională a societății lor. Ce anume s-a petrecut în viața politică a Daciei de Sarmizegetusa²¹, în primele decenii ale secolului I d.Hr., care să fi favorizat

17. Exemplele de cea mai mare relevanță pentru Antichitatea euro-mediteraneană sunt Sfatul cetății-stat grecești și, mai ales, Senatul Romei.

18. Aspect adesea scăpat din vedere, continuitatea poate fi liniară sau, cel mai adesea, neliniară, punctele de singularitate reflectând evenimente sau etape procesuale de profunzime.

19. Argumentul formal utilizat de Hadrian Daicoviciu excede, la prima vedere, paradigma științifică. După ce identifică, la finalul unui excurs logico-documentar bine calibrat, faptul că ”cheia întregii cronologii e domnia lui Scorilo” (Daicoviciu H. 1968, pg. 128), autorul invocă un indice de natură psiho-motivațională: stabilind că tulburările de la curtea dacică ce reflectau războiul civil din Imperiul Roman ar fi avut loc la sfârșitul domniei lui Scorilo, aparent, doar pentru că ”prudența regelui se explică mai ușor în cazul unui monarh cu experiența a patruzeci de ani de domnie decât în cel al unui tânăr abia urcat pe tron”. Aparența, ne permitem să atragem atenția, nu trebuie să înșele: chiar dacă nu este explicit expus, eșafodajul argumentațional utilizat de Daicoviciu este semnificativ mai consistent, el întemeindu-se înainte de toate pe epuizarea, prin confruntarea cu datele disponibile, a tuturor contrascenariilor logic posibile.

20. Daicoviciu îl desemnează cu politonimul rămas canonic în istoriografia noastră: Duras-Durpaneus. Este însă de reținut că, încă anii '80, mai mulți cercetători au semnalat că ne aflăm, mai degrabă, în fața unei asocieri la domnia lui Duras (numele exclusiv sub care penultimul suveran dac este cunoscut de Dio Cassius, 67, 6) a unui anume Durpaneus/Dorpaneus (atestat deopotrivă de Orosius, 7, 10, 4 și Iordanes, *Getica* 13), interpretare întărită de împrejurarea că Iordanes îl desemnează pe asociatul și urmașul lui Duras ca Dorpaneus în *Getica* și ca Decebal (acesta din urmă fiind, vădit, un supranume) în *Romana*, 217.

21. Nu facem un simplu exercițiu retoric: sursele literare ne spun că, în această perioadă, viața politică a Daciei este dominată de ordinul *pileati*-lor, în vreme ce vechea aristocrație tarabostensă nu mai există sau, cel puțin, nu mai poate fi recunoscută sub această etichetă.

concentrarea puterii într-o singură familie²², vreme de aproape 80 de ani – caz, din câte știm până în prezent, singular în istoria lumii geto-dacice? Care erau, anterior instalării dinastiei Scorilo, mecanismele de legitimare a transferului puterii de la un suveran la altul²³ și cât de mult conta faptul că unii dintre aceștia (Deceneu și Comosicus în mod explicit) sunt

conectați la instituția sacerdotală? În ce relații erau suveranii de Sarmizegetusa, înainte și după instalarea dinastiei Scorilo, cu celelalte trei-patru formațiuni statale în care, potrivit lui Strabon, s-a descompus uniunea lui Burebista la moartea acestuia? Sunt numai câteva dintre problematicile²⁴ care, pentru a fi rezolvate, trebuie mai întâi enunțate, iar enunțarea lor derivă din existența unei liste regale.

Nu este lipsit de interes să precizăm, aici, că instrumentul listei regale poate fi operațional și în formulă discontinuă – respectiv, în ipostaza (inevitabilă în cazuistica noastră, puternic marcată de stadiul deloc avansat al cercetărilor), atunci când reconstituirea sa este doar fragmentară; de altfel, acest instrument permite (și chiar reclamă) ajustări și corecții de fiecare dată când cercetarea avansează. Noi înșine am formulat un amendament la lista recompusă de Hadrian Daicoviciu, pornind – subliniem acest lucru – chiar de la un aspect de disfuncționalitate sesizat de acesta: faptul că, în reconstituirea propusă de el, pentru domniile cumulate ale regilor Deceneu și Comosicus rezulta un interval problematic de 72 de ani²⁵. Amendamentul nostru²⁶ este că în această listă trebuie inclus și regele Cotiso, care și-a exercitat domnia cândva, între cei doi, el nefiind, așa cum s-a încetățenit opinia în istoriografia noastră, rege al unui oarecare regat efemer, vag localizabil la Dunăre, ci un suveran de Sarmizegetusa suficient de puternic pentru a susține un efort îndelungat de război împotriva Romei și pentru a tenta diplomația imperială cu proiectul, de care amintește Suetonius²⁷, de încheiere a unei alianțe matrimoniale între acesta și împăratul Augustus.

22. Supremația acestui clan politic pare să fi fost mai extinsă, dacă avem în vedere că, în timpul lui Decebal, fratele său Diegis exercită misiuni de mandat regal.

23. În cazul transferului de autoritate de la Burebista la Deceneu avem și o mențiune literară: potrivit lui Strabon, 7, 3, 11, regele Burebista "a pierit din pricina unei răskoale". Interpretarea (și chiar traducerea) acestui pasaj comportă însă unele discuții.

24. O certitudine, chiar dacă de ordin generic, poate fi exprimată: viața politică internă a Daciei de Sarmizegetusa era mult mai complexă decât ne-am obișnuit să acceptăm, ceea ce reflectă existența unor structuri socio-instituționale mult mai elaborate. Amintim, ca exemplificare a diversității de probleme pe care o poate pune în evidență instrumentul listei regale, și articolul nostru despre identificarea unor clanuri politice dominante în structura societății geto-dacice (Nistorescu 2011).

25. Daicoviciu H. 1968, pg. 130. Iată comentariul autorului: "Poate că e mult, dar nu imposibil, și, de altfel, nu e exclus ca Iordanes să fi trecut cu vederea unul sau doi regi mai puțin însemnați".

26. Nistorescu 2005

27. Suetonius 63, 4, cf. FHDR I, pg. 516-517

Lista regală: extinderea modelului în perioadele preburebistane

Dacă, pentru Hadrian Daicoviciu, cheia de boltă a elaborării listei regale a constituit-o domnia lui Scorilo, pentru extinderea sa, considerăm că același rol poate (ca resurse) și trebuie (ca obiective) să-l joace domnia lui Burebista – mai exact, acea parte a acesteia în care ”cel dintâi și cel mai mare rege”, potrivit titlului consemnat în inscripția de la Dionysopolis, și-a exercitat autoritatea simultan peste regatele getic și (vest)dacic. Potențialul de referențialitate al acestui interval – situat generic între anii 82-44 î.Hr.²⁸ – derivă în primul rând din faptul că acesta este singurul moment în care Dacia Magna (ansamblul geto-daco-moes²⁹) s-a comportat ca o singură entitate instituțională, indiferent de forma concretă pe care a cunoscut-o³⁰. La aceasta se adaugă faptul, relevant metodologic, că, pentru ”lista Daicoviciu” – o listă, este obligatoriu să ținem cont de acest aspect, concentrată exclusiv asupra statului de Sarmizegetusa, deși informațiile literare permit reconstituiri și pentru Geția – momentul Burebista constituie punctul de inițiere, un *terminus post quem*.

Dar domnia lui Burebista este un *terminus*, de această dată *ante quem*, și pentru evoluția anterioară, în interiorul statalității geto-dacice, a instituției regale; firește, și în acest caz, reconstituirile trebuie să aibă în vedere faptul că există cel puțin o linie succesorală distinctă pentru regatul getic și o alta pentru cel (vest)dacic³¹. O simplă trecere în revistă a liderilor politici care au ocupat această demnitate ne poate forma o primă imagine despre cât de complexă a fost această evoluție instituțională. Astfel, dacă nu luăm în considerare și informațiile homerice referitoare regalitatea legendară asociabilă tracilor

28. Dacă termenul final al intervalului nu ridică nici o problemă, fiind explicit corelat cu anul morții lui Caesar, în ceea ce privește anul de debut al asocierii geto-dacice (aceasta fiind semnificația sosirii la curtea lui Burebista a sacerdotului suprem get Deceneu), reperul cronologic îl constituie mențiunea lui Iordanes că evenimentul a avut loc ”în vremea când la Roma a luat puterea Sulla/*quo tempore Romanorum Sylla potitus est principatum*” (Iordanes, *Getica* 11). Însă acest moment poate fi plasat, teoretic, oricând între sfârșitul ”Războiului Aliaților” (anul 88 î.Hr., când Sulla preia puterea la Roma, printr-un marș asupra Capitalei, este numit consul și-l declară pe adversarul său politic Marius inamic al statului) și anul 82 î.Hr. (când Sulla este desemnat dictator). Dacă avem în vedere doar intervalul de autoritate supremă necontestată a lui Sulla, putem reduce din acest interval anii 87-84 î.Hr., când liderul roman este angajat personal în campaniile anti-mithridatice, conjunctură de care Marius și Cinna profită pentru a-i uzurpa puterea în Capitală – putere pe care Sulla o recâștigă printr-un al doilea marș asupra Romei, din anul 83 î.Hr. Cum, la rândul său, Deceneu nu avea nici o motivație să apeleze la Burebista înainte de anul 86 î.Hr. (anul dezastrului de la Chaeronea), putem accepta că asocierea politică geto-dacică s-a perfectat cândva, între anii 83-82 î.Hr.

29. Acest ansamblu, care prezenta o unitate ”naturală” (etno-lingvistică în primul rând, dar și sacerdoțială) încă din Antichitatea pre-romană, a fost identificat de-a lungul istoriei ca o singură entitate Dacia, indiferent de modul în care s-au trasat și retrasat, în timp, delimitările politice. Eticheta Dacia Magna (care nu trebuie percepută decât ca o convenție terminologică) are funcțiunea de a evita confuziile cu organizațiile politico-statale care au purtat acest nume (regatul propriu-zis dacic și diferitele provincii imperiale romane).

30. Constituie vădite supraevaluări ale realității istorice atât formula ”stat unitar și centralizat” (vehiculată în perioada naționalist-comunistă), cât și contestarea generală a unității burebistane, sub formula așa-zis demitizantă a ”efemeridei conjuncturale”. Abordările critic-raționaliste oscilează, în definirea caracterului aceluia *megale arche* burebistan, între asocierea de state și uniunea personală.

31. Atât cât ne permite stadiul cercetării, putem afirma că celelalte componente ale uniunii burebistane (care erau în total, la separare, ”patru sau cinci”, potrivit estimării lui Strabon) au fost adăugate la această uniune prin exercitarea hegemoniei tandemului geto-dac și, în plus, nu atinseseră pragul de dezvoltare instituțională statală.

nordici³², la cele mai vechi informații despre un rege al geților sunt databile la sfârșitul secolului VI î.Hr.: este vorba de acel rege la curtea căruia poposește Zalmoxes, rege care se va fi aflat, totodată (orizontul de timp este prea restrâns ca să permită altă interpretare³³) la conducerea regatului getic și în momentul istoricei expediții la gurile Dunării conduse, în anul 514 î.Hr., de suveranul persan Darius I³⁴ – l-am desemnat convențional, din acest motiv, Antidareicul. În imediată succesiune a acestuia, pe tronul Geției urcă Zalmoxes însuși, iar cândva, spre jumătatea V î.Hr., este menționat ca rege al geților și un oarecare (am spune nebulos, dacă termenul nu s-ar aplica unui mare număr de personaje regale geto-dacice) Charnabon³⁵. Aproximativ în aceeași generație este amintit și Spargapeithes: este adevărat, acesta este desemnat ca fiind rege al agatârșilor³⁶, dar într-un moment în care-și exercita hegemonia asupra unui teritoriu care se va defini apoi drept eminentamente getic³⁷.

Cu Sitalkes (a cărui domnie se sfârșește tragic în anul 424 î.Hr.) se deschide o a doua etapă din existența așezământului politic al geților, în care instituția regală este strâns legată de cea a tracilor sudici, sugerând manifestarea unui anumit co-dominu statal traco-getic. Dacă Sitalkes dispune asupra unor contingente însemnate de cavalerie getică³⁸ (fiind, la acest stadiu al cercetării, dificil de apreciat dacă ne aflăm în fața unei situații particulare ori a unei autorități permanente³⁹), în cazul lui Seuthes I⁴⁰ (a cărui domnie este precis datată în intervalul 424-410 î.Hr.) și a lui Seuthes al II-lea (care-i succede pe tron între anii 410 și 380 î.Hr.), avem temeiuri să considerăm că ne aflăm în prezența unei relații mult mai consistente cu geții, fie și numai dacă avem în vedere adnumerarea acestuia printre regii-sacerdoți legendari ai regatului de la Dunărea de Jos⁴¹. Lista suveranilor de tradiție

32. În notoriul "catalog al corăbiilor" din *Iliada* lui Homer (*Iliada* 2) este evocată prezența pe câmpul de luptă a unui contingent de cauconi, neam despre care mai multe izvoare literare ulterioare (de la Strabon la Ammianus Marcellinus) ne dau suficiente detalii pentru a-l asocia cu Caucazul din Carpații orientali și, deci, cu regatul getic: „Pe sulitașii cauconi la luptă-i conduce Euphemos / Fiu al lui Trezenos, nepotul măritului Cheas”. Tot la Homer, dar în *Odissea*, apare și prima mențiune de ordin istoricist referitoare la Orfeu, prezentat ca rege al aceluiași neam caucon. Dincolo de contextul mitologizant al acestor informații, nu vom reține aceste date în analiza despre regalitatea getică, din cel puțin două considerente: relația populației caucone cu geții este, la orizontul epopeii troiene (cumpăna secolelor XIII/XII î.Hr.) nelămurită, iar, în măsura în care un regat getic era deja format, acesta nu întrunea în acea epocă atributele definitorii ale statalității.

33. Privitor la argumentarea istoricității lui Zalmoxes și la analiza cronologiei aferente, la Nistorescu 2010-b

34. Herodot, 4, 93; 4, 95 și urm.

35. Sofocle, *Triptolemos*, cf. Preda 1994 - AC, pg. 295; Hyginus, *Astronomichele*, cf. Petre 2004, pg. 22

36. Herodot, 4, 78

37. Privitor la localizarea agatârșilor, Herodot, 4, 125. Aportul agatârșilor la formarea identității politice getice și, în particular, sincronismul dintre afirmarea și rapida dispariție a acestora și, respectiv, apariția regatului Geției, este o temă rămasă încă neinvestigată.

38. Tucidide 2, 29, 2

39. Argumentele în favoarea unei autorități permanente a regilor sud-tracci asupra geților, în această perioadă, sunt, totuși, semnificativ mai consistente decât contra-argumentele. Astfel, ca să ne limităm la un singur exemplu, poate fi citată intervenția directă a primului rege al statului traco-odris, Teres I, în problemele legate de succesiunea la tronul sciților de la gurile Dunării, după moartea lui Ariapeithes, când se va lavi de opoziția unui alt pretendent, Scyles, susținut de cetatea Histria (Herodot, 4, 80) – fapt care atestă că interesul suveranilor odrisi legat de situația politică de la Dunăre era manifest încă de la reorganizarea, ca stat propriu, a fostei satrapii persane Skudra.

40. Polyainos 7, 38

41. Acest al II-lea Seuthes este, cel mai probabil, acel rege-filozof Zeuta de care va avea știință, la vremea

odriso-getă continuă cu Kotys I (380-360 î.Hr.)⁴² și Kothelas/*Rex Histrianorum* (360-340 î.Hr.)⁴³, aceștia acoperind practic fără discontinuitate – și în pofida unei neîntrerupte dezmembrări și recompuneri ale unității statale pan-tracice, simptom al unei statalități încă fragede, care abia depășise vârsta ”frăției princiare” – un interval de peste un secol de cristalizare instituțională.

Deloc surprinzător, etapa co-dominiului traco-odris este curmată brusc de formarea așa-numitului ”imperiu macedonean”; la fel de nesurprinzător fiind și faptul că, în cele două generații care se succed⁴⁴, reflexele acestui co-dominii sunt încă manifeste – și este suficient să ținem cont de faptul că autorii antici oscilează în a-l percepe pe Dromichaetes ca rege al geților sau al odrisilor⁴⁵, fiind probabi, derutați și de prezența în anturajul acestuia al unui strateg ce poartă deja prestigiosul nume Seuthes. Două aspecte merită să ne rețină atenția aici: prima, că – în contextul general al frământărilor din regiunea balcanică și a sistematicii dezmembrări, de către Filip al II-lea, a statalității pan-tracice – ne aflăm în fața primei divizări teritoriale a Geției (teritoriile sudice fiind explicit grănițuite de suveranul macedonean după înfrângerea lui Ateas al scițiilor); respectiv, a doua, că, prin asumarea calității de ginere și moștenitor al lui Kothelas, Filip își asumă și exercită, până la moartea sa, și calitatea de rege al geților sud-dunăreni⁴⁶. În această radicală schimbare de context, care obligă elitele getice să-și formuleze un drum evolutiv distinct de cel al tracilor sudici, se conturează și germenii etapei următoare: a interludiului celtic, posibil datorită puternicei contestări a hegemoniei regionale macedonene și a lungului șir de conflicte din perioada diadohilor. În contextul creat de conflictele dintre urmașii politico-militari ai lui Alexandru cel Mare și, respectiv, de regimurile de ocupație pe care le-a creat invazia celtică⁴⁷, pe tronul geților sunt consemnați, succesiv, regii Zalmodegikos (prima generație a secolului III î.Hr.) și Rhemaxos (după jumătatea secolului III î.Hr.),

sa, Iordanes. Un argument suplimentar în acest sens îl constituie scena banchetului, descrisă de Xenophon (care a participat direct la eveniment), scenă ce include suficient de multe elemente (rituri vădit dionysiace într-un decor amintind frapant de ospățul lui Dromichetes), sugerând poziția de sacerdot a lui Seuthes al II-lea. În ceea ce privește regiunea care a revenit lui Seuthes al II-lea, pare evident că aceasta a cuprins sud-estul Traciei propriu-zise, unde, anterior, își exercitase autoritatea tatăl său, principele Maesades al thynilor și melandiților, și pe care o va lăsa moștenire lui Kotys I, iar prin acesta, nepotului său Kersobleptes – acest teritoriu fiind, ca și regatul getic, riveran Pontului Euxin.

42. Athenaeus 4, 131; Demosthenes, *Contra Aristokrates*, 23, 8 și urm. Exercitarea autorității lui Kotys I și asupra domeniului teritorial getic este suprademonstrată de tezaurele de la Agighiol (din care face parte și cupa cu inscripția „Kotys eg Beou” – cf. Preda 1994, pg. 41) și, respectiv, Borovo (care include o cupă cu o inscripție aproape identică – cf. Preda 1994, pg. 198).

43. Despre identificarea lui *Rex Histrianorum* cu Kothelas și cronologia aferentă, la Nistorescu 2010

44. Generațiile lui Filip al II-lea și a fiului său Alexandru cel Mare, care prilejuiesc afirmarea unei vitalități militare demne de atenție a geților.

45. Polybius, cf. FHDR I, pg. 166-167

46. Detalii la Nistorescu 2010, cu bibliografia aferentă

47. Ne referim, cu precădere, la așa-numitul ”regat de la Tylis” (care se suprapunea Traciei pontice) și gruparea scordiscă (care s-a suprapus parțial regatului triballilor).

urmați, spre sfârșitul aceluiași veac, cu o probabilitate derivată din precara sa atestare, exclusiv numismatică, de Moskon⁴⁸.

O la fel de precară atestare ni-i aduce în atenție, către sfârșitul secolului III î.Hr. și în primele decenii ale celui următor, pe basileii Ailios⁴⁹, Akrosas⁵⁰, Charaspes⁵¹, Kanites⁵², Sariakes⁵³ și Tanusa⁵⁴. Exegeza este aproape unanimă în a-i cataloga pe acești basilei (dintre care doar Kanites și Sariakes sunt cunoscuți și prin alte mențiuni, epigrafice, decât emisiunile monetare⁵⁵) drept sciți; contextul și onomastica susțin această receptare. Ceea ce ne reține atenția însă asupra acestui grup este faptul că ei și-au exercitat autoritatea asupra unui teritoriu care se suprapune nucleului statal al geților sud-dunăreni, în imediata vecinătate a emporiilor grecești Callatis, Dionysopolis ș.a. și nu departe de cetatea Helis⁵⁶, pe un areal cu extensie greu evaluabilă: care era natura acestei autorități politice ce dispunea de un așezământ instituțional apt să susțină emisiuni monetare, cum s-au succedat între ei acești basilei, în ce relații se aflau cu ”regatul de la Tylis”, regatul tracic propriu-zis și, mai ales, din perspectiva noastră, cu regatul getic, nu în ultimul rând, dacă au jucat vreun rol în formarea unui nucleu de putere alternativă⁵⁷ în Geția sudică (în raport cu nucleul regal tradițional-identitar), sunt probleme care abia încep să fie formulate în cercetările de la noi.

Tot primei jumătăți a secolului II î.Hr. îi aparțin și cei doi suverani care marchează *resurecția/incrementa* geto-dacică ce avea să favorizeze crearea unității burebistane⁵⁸: Oroles⁵⁹ și, respectiv, Rubobostes⁶⁰. În generația imediat următoare, un suveran nenumit al geților patronează excepționala prezență - și neangajare efectivă în luptă - a geților în bătălia de la Pydna, din anul 168 î.Hr., sub comanda generalului Cloilios, pentru ca, în ajunul emergenței regimului burebistan, regatul getic să fie din nou angajat în marile încleștări militare dintre Roma și coaliția pan-elenistică, de această dată printr-un contingent militar comandat de un anume Dromichaïtes⁶¹ (firește, altul decât cel din epoca diadohilor), care cade în bătălia de la Chaeronea, din 86 î.Hr.; nu știm dacă acest Dromichaïtes al II-lea⁶²

48. Preda 2008, pg. 197

49. Preda 2008, pg. 22

50. Preda 2008, pg. 23

51. Preda 2008, pg. 78

52. Preda 2008, pg. 167

53. Preda 2008, pg. 254

54. Preda 2008, pg. 277-278

55. Draganov 2010, pg. 29-52

56. Acceptăm, până la o contra-demonstrație validă, identificarea acesteia cu centrul urban de la Sboryanovo.

57. O astfel de problematică este sugerată de faptul că teritoriul sud-getic fusese desprins de sub autoritatea regalității getice și administrat distinct în perioada Filip al II-lea-Alexandru cel Mare, iar în intervalul de anarhie celtocratică și conflicte ale diadohilor, nucleul ”legitimist” al statului getic lupta încă să-și reafirme suveranitatea asupra acestui teritoriu – pentru ca, un secol mai târziu, în contextul expansiunii romane, această diviziune să fie exploatată prin stimularea secesionismului exprimat de suveranul post-burebistan Rolles.

58. Despre identitatea, cronologia și parteneriatul politico-militar dintre regatele lui Oroles și Rubobostes, la Nistorescu 2010-c și Nistorescu 2013

59. Iustinus 32

60. Iustinus, prol. 32

61. Appian 12, 41

62. Convenția terminologică nu trebuie, firește, absolutizată: nu știm câți Dromichaïtes s-au succedat

era el însuși suveranul regatului getic, dar știm că dispariția sa și a armatei sale în câmpul de luptă a generat o stare de criză în Geția⁶³, suficient de amplă pentru a-l determina pe sacerdotul suprem, Deceneu ca, după o explicit atestată vizită în Egipt⁶⁴, să caute un nou aranjament de securitate pentru țara sa, pe care îl găsește în alianța cu Burebista.

Bibliografie

Izvoare

*** FHDR I

*** *Fontes ad Historiam Dacoromaniae Pertinens/Izvoare privind istoria României*, vol. I *De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus*, Iliescu, Vladimir, Popescu, Virgil C., Ștefan, Gheorghe (ed.), Ed. Academiei RPR, București, 1964

Athenaios

Athenaios, *Ospățul înțelepților*, Barbu, Nicolae, I. (trad.), Ed. Minerva, București, 1978

Diodor

Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, Marin, Valentin (trad.), Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2004

Dio Cassius

Dio Cassius Cocceianus, *Istoria romană*, Piatkowski, Adelina, Ștefan, G. (ed.), vol. 1+2, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1973

Frontinus

Frontinus, *The Stratagems. The Aqueducts of Rome*, Bennett, Charles E. (trad.), McElwain, Mary B. (ed.), Ed. W Heinemann & G.P. Putnams Sons, Londra/New York, 1925

Herodot

Herodot, *Istории*, ed. Onu, Liviu, Șapcaliu, Lucia (ed.), Ed. Minerva, București 1984

Homer

Homer, *Iliada*, Murnu, George (trad.), Franga, Liviu (ed.), Ed. Univers, București 1985

Iordanes

Iordanes, *Getica*, Popa-Lisseanu, Gh. (trad.), Drăgan, J. C. (ed.), Ed. Nagard/Centrul European de Studii Tracice, Roma, 1986

Iustinus

Iustinus, Marcus Junianus, *Justin's Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Yardley, J.C. (trad.), Develin, Bob (ed.), Ed. Oxford University Press, London

Polybius

Polybius, *Istории*, vol. 1+3, Shuckburgh, Popescu, Virgil, Piatkowski, Adelina. (trad.), Ed. Științifică, București 1966

Rufus

Rufus, Quintus Curtius, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, Gerota, C., Popescu-Gălășanu, P.H. (trad., ed.), Ed. Minerva, București 1970

Strabon

Strabon, *Geografia*, Vanț-Ștef, Felicia (trad.), vol. I, II, III, Ed. Științifică, București, 1972/1974/1983

Tucidide

Tucidide, /Thukydides, *Istoria Războiului Peloponesian*, Barbu, Nicolae I. (trad.), Ed. Științifică, București 1966

de-a lungul secolelor la vârful instituțiilor politico-militare ale Geției și nici în ce ordine. Discuția despre apartenența acestui Dromichaitea "al II-lea" la istoria getică, la Nistorescu 2008

63. Este foarte tentant să-l identificăm pe "tatăl" la care s-a dus în misiunea diplomatică Acornion de Dionysopolis (menționat în inscripția dedicată acestuia) să fie nu tatăl lui Burebista, așa cum a presupus o parte a exegezei, ci tatăl lui Dromichaitea, fiind logic ca reprezentantul unei cetăți aliate lui Mithridates să-l informeze pe regele get de la Sargedava (sau Zargedava) că fiul și succesorul său a pierit, împreună cu o parte importantă a armatei și, firește, să se consulte asupra conjuncturii nou-create. Deși această poteză are un grad de probabilitate net superior celorlalte, ea rămâne încă, deocamdată, doar o ipoteză de lucru.

64. Strabon 7, 3, 11

Volume și sinteze

- Daicoviciu H. 1968
 Daicoviciu, Hadrian, *Dacii*, Ed. pentru Literatură, București
 O Hogan 2006
 O Hogan, Daithi, *The Celts: A History*, Ed. Boydell Press, Suffolk/Rochester
 Petre 2004
 Petre, Zoe, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Ed. Polirom, Iași
 Preda 1994
 Preda, Constantin (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României (EAIVR) vol I A-C*, Ed. Enciclopedică, București
 Preda 2008
 Preda, Constantin (ed.), *Enciclopedia de numismatică antică în România*, Ed. Enciclopedică, București

Articole

- Babeș 2001
 Babeș, Mircea, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, în Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor, vol I: Moștenirea timpurilor îndepărtate", Ed. Enciclopedică, București, pg. 501-532
 Draganov 2010
 Draganov, Dimitar, *The coinage of the Scythian Kongs in the West Pontic area: Iconography*, în Arcaheologia Bulgarica, nr. 3/2010, pg. 29-52
 Nistorescu 2005
 Nistorescu, Laurențiu, *Contribuții la problematica listei regale a Daciei. Cotiso*, în Nistorescu, Laurențiu, "Statele DacoRomaniei", Ed. Waldpress, Timișoara, pg. 70-77
 Nistorescu 2008
 Nistorescu, Laurențiu, *Problema celui de-al doilea Dromichiates*, în "Clio" nr. 1/2008 (partea I) și 2/2008 (partea a doua), Ed. Asociația Istoricilor Bănățeni, Timișoara
 Nistorescu 2010
 Nistorescu, Laurențiu, *O propunere de identificare a lui Rex Histrianorum*, în "Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis", nr. 12, Ed. Universității de Vest, Timișoara, pg. 173-181
 Nistorescu 2010-b
 Nistorescu, Laurențiu, *Regalitatea arhaică. Momentul Zalmoxes*, în "Studii de Istorie a Banatului", nr. 34, Ed. Universității de Vest, Timișoara, pg. 5-22
 Nistorescu 2010-c
 Nistorescu, Laurențiu, *Un precedent al arhe-ului burebistan: cooperarea militară daco-getică din epoca lui Rubobostes și Oroles (I)*, în "Studii de Istorie a Banatului", nr. 34, Ed. Universității de Vest, Timișoara, pg. 23-42
 Nistorescu 2011
 Nistorescu, Laurențiu, *Clanuri și familii în lumea geto-dacică*, în "Analele Universității de Vest din Timișoara – Sociologie, Psihologie, Pedagogie și Asistență Socială" nr. 17, Ed. Universității de Vest Timișoara, pg. 25-36
 Nistorescu 2013
 Nistorescu, Laurențiu, *Un precedent al arhe-ului burebistan: cooperarea daco-getică din epoca lui Rubobostes și Oroles (II)*, în „Acta Centri Lucusiensis” nr. 1A/2013, pg. 24-40, Ed. CSDR Lucus, Timișoara
 Vulpe 2001
 Vulpe, Alexandru, *Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a.Chr.*, în Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor, vol I: Moștenirea timpurilor îndepărtate", Ed. Enciclopedică, București, pg. 451-500
 Vulpe-Glodariu-Rădulescu 2001
 Vulpe, Alexandru, Glodariu, Ioan, Rădulescu, Adrian, *Burebista*, în Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (ed.), "Istoria Românilor, vol I: Moștenirea timpurilor îndepărtate", Ed. Enciclopedică, București, pg. 635-654

Webografie

Orosius

<http://www.thelatinlibrary.com/orosius.html> , 15.06.2016

Strabon (gr/fr)

<http://remacle.org/bloodwolf/erudits/strabon/> , 10.06.2016

Anexă

Pe baza informațiilor trecute în revistă, fatalmente lapidar, până aici, propunem următoarea cronologie a ocupării tronului regatului getic – cu precizarea că modelul ia în calcul etapele de ”secesiune” ale Geției sud-dunărene mai sus evocate (din perioadele Filip al II-lea – Lisimach și, respectiv, din intervalul Cerethrius^a – Zoltes^b).

a) Comandantul militar al armatei celtice care atacă, în anul 279 î.Hr., în direcția regatului Triballiei; nu știm dacă, așa cum pare foarte probabil, acest atac a continuat și asupra regatului Geției (proaspăt reunificat sub Dromichaïtes), dar momentul poate fi valorizat ca reper cronologic pentru ”interludiul celtic” din istoria regalității getice.

b) Liderul militar sud-tracic, învins de Rhemaxos în campania acestuia de reafirmare a autorității getice la sudul Dunării.

c) Denumire convențională, sub care-l plasăm pe regele, rămas anonim, la curtea căruia a sosit Zalmoxes, și al cărui tron l-a preluat după moartea acestuia. Sincronismul cronologic ne determină să-l considerăm unul și același cu regele care a opus rezistență invaziei persane din 514 î.Hr.

d) În cazul acestuia, nu excludem nici una dintre variante: supranume al lui Zalmoxis; personaj exclusiv literar; rege cu identitate proprie, care a domnit fie în imediata succesiune a lui Zalmoxis, fie după un scurt interval.

e) Regele agatârșilor își exercită autoritatea asupra unor teritorii care vor face parte, în generația imediat următoare, domeniul nordic al regatului Geției; și în acest caz, nu excludem nici una dintre variante: ca dominația agatârșă asupra geților să fie efemeră (și, deci, să fi existat o regalitate getică distinctă), respectiv, ca cele două autorități să fuzioneze în același context în care, în sincronism, tracii sudici își creau propriul stat pe structura fostei satrapii Skudra, după alungarea garnizoanelor persane (cu subvarianta că suprastratul propriu-zis agatârș a fost forțat să se replieze în interiorul arcului carpatic).

f) În cazul suveranilor odriși care și-au exercitat hegemonia asupra geților, sunt de făcut următoarele observații: e posibil ca autoritatea lor să se fi exercitat doar asupra geților sud-dunăreni; existența acestor suverani nu exclude existența unor regi locali getici, însă aceștia din urmă nu exprimă o autoritate de tip statal; nu în ultimul rând, deși foarte limitată, există posibilitatea ca între domniile acestora să fi fost intercalate și alte domnii efemere.

g) Intervalul în care, ca ginere și moștenitor al regelui Kothelas, Filip al II-lea domnește și peste geții sudici.

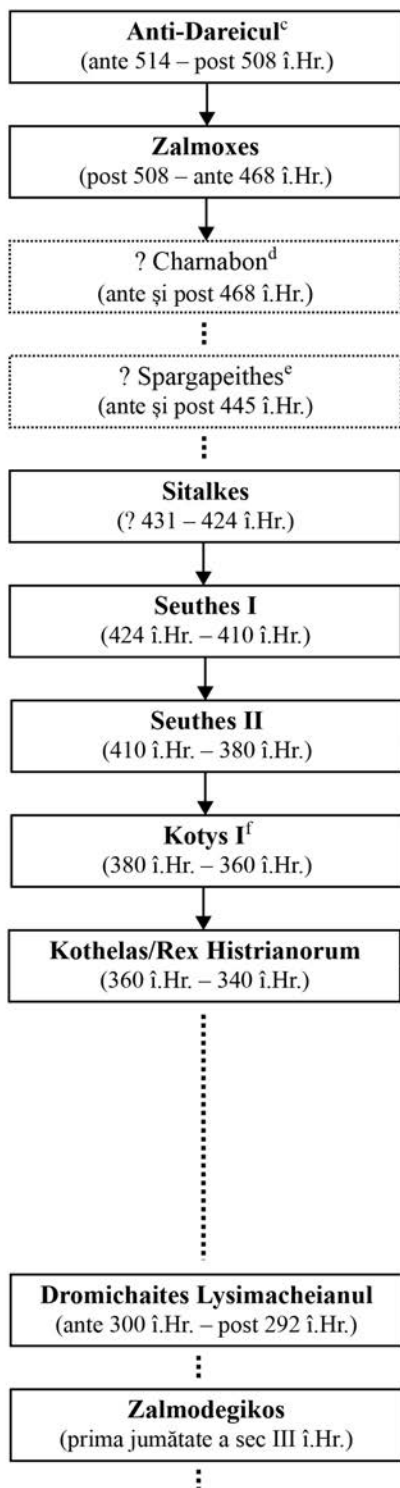
h) Alexandru cel Mare își reafirmă autoritatea asupra geților sud-dunăreni prin campania din 335 î.Hr.; cel mai probabil, această autoritate încetează în 331 î.Hr., după dezastrul campaniei lui Zopyrion, dar rămâne obiect de dispută între geți și urmașii lui Alexandru, până la tratatul din 292 î.Hr., dintre Dromichaïtes și Lysimach.

i) Este destul de probabil ca principele Zoltes, liderul trac înfrânt de intervenția lui Rhemaxos, să-și fi asumat efemer (în contextul creat de invazia celtică din 278 î.Hr. și înființarea ”regatului de la Tylis”) autoritatea asupra teritoriilor sud-dunărene recuperate de Dromichaïtes.

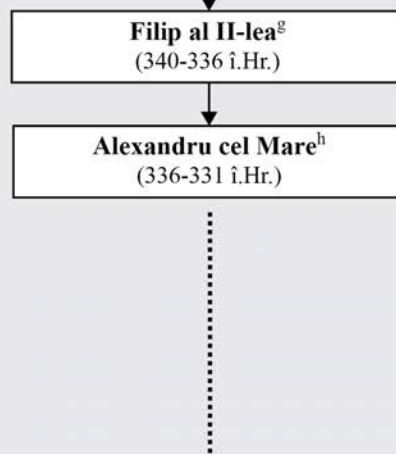
j) Pare foarte probabil ca grupul de basilei Ailios, Akrosas, Charaspes, Kanites, Sariakes și Tanusa (ordinea este doar alfabetică), eventual și alții încă neidentificați, să-și fi exercitat autoritatea în termeni instituțional-statali asupra domeniului sud-getic (sau a unei însemnate părți a acestuia) de-a lungul întregului secol II î.Hr.

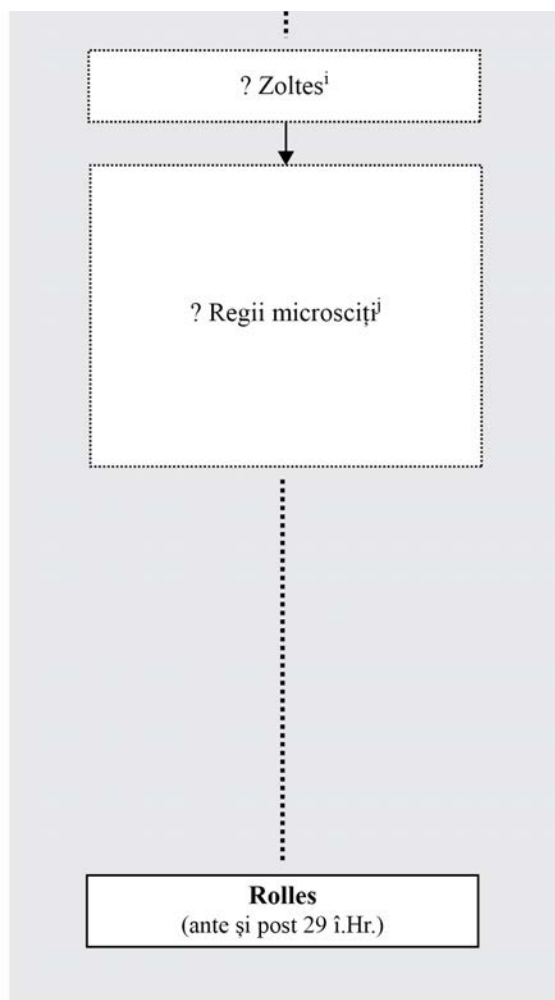
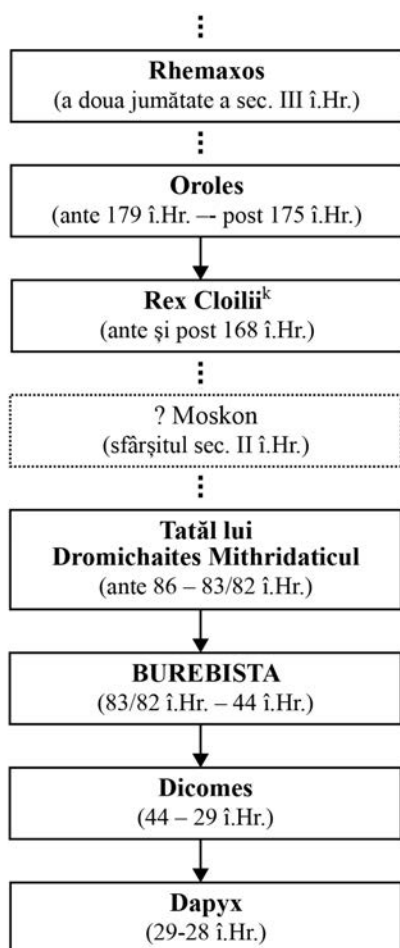
k) Există, la limită, și posibilitatea ca acest rege, în timpul căruia a operat generalul Cloilios (care, în mod vădit, nu deținea el însuși această demnitate), să fi fost tot Oroles.

REGATUL GEȚIEI

GEȚIA SUDICĂ (Scythia Minor?)

Bogdan Muscalu

Mihaela Muscalu

Câteva considerații privind așezările sarmatice din *Barbaricum*-ul vest-dacic

Some considerations about Sarmatian settlements from the West Dacian Barbaricum

Abstract: *The Sarmatians Iazyges are seen as barbarian warriors, ancient news reminding more of their military events. Despite this, through analysis of their way of life and archaeological discoveries made in settlements and burial grounds have outlined the big picture of Sarmatian society in the space between Danube and Tisa.*

The Sarmatian settlements found in the Danube-Tisa territory, mostly from the southern part of the Iazyges Barbaricum are not well known, due to the small number of settlements that have been excavated. Most of the ones categorized as „Sarmatian” has no element which can link them with Iranian culture, having burial grounds nearby that are of Sarmatian origin and are dated from the same period. A similar situation is found „dacian-roman” settlements, but for these the adjacent burial ground that should point the ethnic roots of the settlement is missing.

The occupations of these „Sarmatian” settlers are ordinary: agriculture, cow and sheep herding. To these we can add a series of occupations that are a must to any rural community: carpentry, smithing, pottery, woodworking, as well as home occupations (spinning, weaving etc.). Living in enclaves or mixed settlements composed of Sarmatians and Dacians have brought the adoption of occupations of a more sedentary type.

Cuvinte cheie: *locuire, iazygi, seminomadism, melanj de populații.*

Keywords: *habitation, iazyges, seminomadism, mix of population.*

Formele de locuire, de la venirea sarmaților în „Punga iazygă” și până târziu, în secolul V, sunt sesizabile la nivel arheologic, observându-se transformările societății barbare în contextul contactelor cu autohtonii daci (daco-romani) și Imperiul Roman. În această situație, se constată trecerea de la nomadism la sedentarizarea sarmaților, în

final ducând la asimilarea lor în rândul romanicilor. Puține informații antice vorbesc despre tipul de locuințe și despre organizarea așezărilor. Fiind vorba de un popor al stepei, nomad, și la nivel arheologic sunt destul de puține așezările identificate până în prezent. Considerăm că, trecerea de la nomadism¹ la un stadiu de seminomadism² al sarmaților se face relativ repede, spațiul locuit de ei este „îngrădit” ferm de romani, prin provinciile Dacia și Pannonia Inferior, posibilitățile barbarilor de deplasare fiind astfel limitate. Seminomadismul iazygilor dintre Dunăre și Tisa, ar putea fi una din explicațiile la problema numărului mic de așezări³.

Urmele sarmaților sunt sesizabile mai ales datorită necropolelor, pe care, prin ritualul și ceremonialul funerar, le considerăm singurele elemente de atribuire etnică certă. În momentul de față, civilizația sarmaților e cunoscută prin cele două componente, prin necropole la care nu se pot anexa așezările sarmatice adiacente. Există așezări caracterizate prin ceramică de factură dacică și romană, aparținând unei populații sedentare, în prezent necunoscându-se necropolele aferente lor. Aceste lucruri reprezintă carențe de informații arheologice ce se încearcă a fi lămurite.

Așezările sarmatice din arealul Dunăre – Tisa, cu precădere în zona sudică a *Barbaricum*-ului iazyg sunt puțin cunoscute, datorită numărului mic de așezări descoperite arheologic. Multe, dintre cele categorisite drept „sarmatice”, nu au nici un element de identificare etnică iraniană, lucru observat corect de D. Benea pentru așezări ale Banatului sârbesc, dateate în secolele II-III, ele aparținând populației autohtone⁴. Ceea ce intrigă este faptul că în apropierea lor se găsesc necropole sau descoperiri de morminte sarmatice databile în aceeași etapă cronologică. Câteva posibile explicații putem găsi în contextul dat: cea mai simplă și la îndemână – ar fi lipsa unor cercetări arheologice sistematice de anvergură⁵; o alta, o regăsim în informațiile antice, în care autorii romani susțin că iazygii își duc viața în căruțe, mutându-se din loc în loc (probabil în căutare de pășuni, fapt ce ar explica numeroasele necropole și descoperiri funerare izolate, în detrimentul numărului de așezări); în secolele III-IV p.Chr. se ajunge la sedentarizarea populației sarmate, care, după retragerea aureliană, pătrunde în fosta provincie romană Dacia. În spațiul bănățean sosesc în valuri diverse etnii barbare, unele trăind în comunități mixte – daco-romane și alogene, ceea ce va duce în secolele IV-V la crearea unui „melanj” de populații în arealul Dunăre – Tisa – Mureș⁶. Astfel, e posibil ca populația sarmatică să nu fie identificată la nivel de locuire, singura diferențiere etnică realizându-se prin prisma ritului și ritualului funerar.

Indiferent care ar fi explicația, la nivelul așezărilor sarmatice identificăm următoarea subîmpărțire: așezări simple și complexe. După tipul locuințelor, în cadrul

1. DEX 2009, s.v. *Nomadism* – Mod de viață al unei colectivități umane, caracterizat prin lipsa unei așezări stabile.

2. DEX 2009, s.v. *Seminomadism* – Fel de viață care îmbină creșterea vitelor cu o agricultură sporadică.

3. Khazanov - Gellner 1994, pg. 45.

4. Benea 1996, *passim*.

5. Până în prezent, nici o așezare sau necropolă sarmatică nu este cercetată în totalitate, fapt ce periclitează emiterea unor concluzii finale. În ciuda acestei realități, printr-o analiză critică a istoriografiei și descoperirilor arheologice, putem trasa unele ipoteze legate de locuirea sarmatică în spațiul Banatului istoric.

6. Informație oferită cu generozitate de colegul D. Micle, în urma discuțiilor purtate pe seama ridicărilor topografice și repertoriului topografic al județului Timiș.

așezărilor sarmatice există locuințe de suprafață și bordeie. La acestea se adaugă anexele gospodărești: cuptoare și vetre, gropi de provizii, gropi menajere, fântâni, iar în cadrul așezărilor complexe apar și cuptoare de olar.

Dacă pentru secolul I și începutul secolului II p.Chr., așezările sarmatice din întreg arealul locuit de ei sunt în număr redus și concentrate în zona nordică a Câmpiei Pannonică și pe Tisa Superioară și Mijlocie, începând cu perioada de după războaiele marcomanice se constată extinderea lor spre sud. Infiltrările iazyge în zona crișană și spre cea bănățeană au lăsat urme și la nivelul locuirii. În contact cu autohtonii și limitați în spațiul „Pungii iazyge”, cu timpul aceștia se vor sedentariza. La nivelul ocupațional al așezărilor barbare, principala activitate rămâne creșterea animalelor, iar prezența unor instalații – cuptoare și râșnițe – ne indică trecerea la activități agricole, posibil influențați de cei peste care sarmații își exercită autoritatea politică (celți și daci, apoi peste daco-romani).

Infiltrările iazyge din a doua perioadă, conform periodizării lui M. Párducz (180-270 p.Chr.), din zona Crișurilor și Mureșului sunt atestate la nivel arheologic. Prezența etnicilor iranieni este observabilă prin necropole. Așezările, așa-zis sarmatice, cuprind la nivelul habitatului – organizarea așezării, tipuri de locuințe, anexe gospodărești, gropi de provizii etc. – componente ale unei populații autohtone sedentare. Prezența unor elemente sarmatice, se referă la influența reciprocă, la un fenomen de aculturație dintre populația dacică (daco-romană) și sarmați⁷. Nu trebuie negat faptul că în așezări încadrate în secolele III-IV, din zona Câmpiei Aradului și din vestul Banatului, coexistă așezări ale dacilor cu anumite comunități sarmatice⁸. Terminologia de „așezări sarmatice” pentru zona de câmpie a Banatului este neadecvată, iar o generalizare asupra tuturor așezărilor databile în acest interval ni se pare deplasată și fără un temei arheologic. Descoperirile arheologice din așezările din zona de câmpie a Banatului istoric confirmă caracterul sedentar, agropastoral al populației⁹. Nu putem fi categorici în ceea ce privește atribuirea lor dacilor și daco-romanilor. Prezența unei necropole sarmatice în vecinătatea așezării, ne poate arăta cel mult o conviețuire, fără a elimina vreuna dintre etnii. E posibil ca, la nivelul așezării sarmații să preia elementele culturii materiale a autohtonilor (daci, daco-romani, romanici), păstrându-și identitatea etnică doar din punct de vedere al ritului și ritualului funerar.

O caracteristică a acestor așezări era caracterul nefortificat și deschis, apărarea fiind făcută, în parte, de terenul pe care ele erau situate și care conferea avantaje pentru protecția comunității rurale¹⁰. Așezările erau ridicate în apropierea cursurilor de apă, păstrându-se o distanță de siguranță pentru a le feri de inundații. Așezările din zona de câmpie și de deal erau adevărate „aglomerări rurale” și au fost considerate rezultatul unui fenomen „de roire”, față de așezarea inițială, al cărei teren agricol era lăsat să se odihnească¹¹. Din punct de vedere al suprafeței ocupate de așezare, referindu-se la dimensiuni, M. Mare în studiul său asupra habitatului rural distinge trei categorii: așezări mici (între 2500 și 10000 m²),

7. Benea 1996, pg. 117.

8. Dumitrașcu 1993, pg. 140.

9. Benea 1996, pg. 119.

10. Mare 2004, pg. 27.

11. Benea 1996, pg. 124-125.

așezări mijlocii (între 15000 și 30000 m²) și așezări mari (între 40000 și 250000 m²), dimensiunile fiind discutabile și trebuiesc privite cu rezervă, datorită lipsei investigațiilor integrale¹². În cadrul așezărilor sarmatice putem observa că avem puține informații pentru cele din Banat, primând, pentru zona amintită, necropolele, ce se încadrează cronologic perioadei secolelor III-IV p.Chr.

Cercetările arheologice din regiunea Tisei Mijlocii au relevat faptul că așezările sarmaților se aflau la o distanță relativ mică una de cealaltă, cu un caracter temporar sau sezonier, posibil datorită epuizării terenurilor agricole ale comunității¹³. Locuințele care compuneau așezarea nu erau reparate sau renovate, ci după ce vechile cămine erau abandonate, case noi le luau locul. Majoritatea grupărilor de locuințe par să indice mari ferme, înconjurate de teren arabil și pășuni, încadrate cronologic în secolele II-III p.Chr. – început de secol V p. Chr. În perioada sarmatică târzie – hună, numeroase ferme, sunt de forma unor șiruri sau succesiuni (*chain pattern*) și nu în formă de „cuiburi”, ca în secolele anterioare¹⁴.

Factorul natural a influențat evoluția așezărilor din spațiul Banatului istoric. Informațiile oferite de Ammianus Marcellinus sunt revelatoare în acest sens. Autorul menționează evenimentele cu limiganții, precizând locuirea pe toate formele de relief, dar mai ales a mlaștinilor vest – bănățene. Apărarea naturală oferită de mlaștini, explică existența așezărilor de tip deschis, preponderența lor în zona de șes și colinară¹⁵. Pasajul antic amintește că accesul spre așezările din mlaștini era rezervat cunoscătorilor zonei.

Așezările din câmpia bănățeană ocupă un areal de 400-600 x 150 m sau 200 x 150 m, rar cele de mari dimensiuni. Locuințele sunt distanțate una de cealaltă, fiind înconjurate de anexe gospodărești¹⁶. Pentru secolele III-IV, constatăm înconjurarea unora cu un gard de nuiele, care poate arăta o împărțire a proprietății, cel puțin la nivelul bunurilor imobile (Foeni, Čurug – *Stari Vinogradi*)¹⁷. Din punct de vedere al activităților desfășurate ele se subîmpart în: așezări agro-pastorale și așezări complexe agro-meșteșugărești¹⁸.

După tipul locuințelor, așezările sarmatice cuprind locuințe de suprafață și adâncite. (bordeiu și semibordeiu). Locuința de suprafață, cu podeaua ușor adâncită (25 – 40 cm) în raport cu nivelul de călcare era de tip monocelular, rareori cu două încăperi, și de formă patrulateră sau neregulată. Pereții acestei construcții aveau scheletul din pari verticali, înfipti în sol și cu lese de nuiele împletite, peste care se aplica o lutuială. Tehnica constructivă s-a păstrat dintr-o epocă anterioară (cel puțin din cea dacică), fiind vizibilă și în etapele următoare, tehnică ce presupunea unele cunoștințe aparte și mai ales

12. Mare 2004, pg. 29.

13. Grumeza, Ursuțiu, Copos 2013, pg. 13.

14. Vaday 1999, 549; Vaday 2003, pg. 275.

15. Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, XVII, 13, 4: „*has enim terras Parthiscus inruens obliquatis meatibus Histro miscetur. sed dum solus licentius fluit, spatia longa et lata sensim praeterlabens et ea coartans prope exitum in angustias, accolas ab impetu Romanorum alveo Danubii defendit, a barbaricis vero excursibus suis tutos praestat obstaculo, ubi pleraque umidioris soli natura et incrementis fluminum redundantia stagnosa sunt et referta salicibus ideoque invia nisi perquam gnaris: et super his insularem anfractum aditu Parthisci paene contiguum amnis potior ambiens terrae consortio separavit.*”

16. Benea 1996, pg. 125.

17. Szentmiklosi – Timoc 2005, pg. 662.

18. Mare 2004, pg. 30.

o specializare necesară în operațiile de ecarisare a materialului de construcție precum și de lutuire. Locuințele de suprafață cu pereții din nuiiele, apar destul de sporadic, acest tip de locuință fiind prevăzut și cu o vatră liberă, simplă. În paralel cu aceste construcții, au existat locuințe durabile cu pereți din bârne din lemn, groase de 15-20 cm. Golurile rămase între bârne erau umplute cu chirpici, îmbinarea fiind făcută în cheutori¹⁹.

În paralel cu bordeiul vechi, îngropat în sol, este atestat și semibordeiul sau locuința parțial îngropată, tip constructiv aparținând epocii prefeudale, prevăzut cu o instalație de încălzire destul de rudimentară, ce constă dintr-o vatră liberă mărginită cu pietre de râu sau prevăzută mai apoi cu vetre circulare²⁰. Semibordeiul este considerat forma intermediară dintre locuința de suprafață și bordei. Dumitru Popa consideră semibordeiele ca fiind locuințe de suprafață ușor adâncite (40-60 cm). Pereții aveau un schelet din pari înfipti în pământ, o împletitură de nuiiele între ei, peste care se aplica o tencuială din lut. Lipsa folosirii cuielor și piroanelor la acoperișuri, denotă faptul că acesta era simplu, pe scheletul de lemn aplicându-se paie sau stuf²¹. Ca și formă, majoritatea erau patrulatere, având colțurile rotunjite, fie erau ovale, trapezoidale, rotunde sau neregulate. Podeaua era, în multe cazuri, amenajată cu o lipitură de lut, care prezenta urme de refaceri periodice²². La semibordeiul dreptunghiular și pătrat cu podeaua la adâncime relativ mică apar și pereți scunzi. Arheologic au putut fi găsite resturile pereților construiți dintr-o rețea de nuiiele împletite, cu diametrul de 2-5 cm, acoperite cu un strat compact de lut²³. Din totalul locuințelor cercetate în așezările perioadei cuprinse între secolele III-V din Banat, 22% aparțin tipului semibordei, iar 40% aparțin tipului bordei. Împreună, acestea reprezintă 61% din totalul lor, cu 20% mai multe decât locuințele de suprafață cercetate până în prezent²⁴.

După forma locuințelor din așezările cercetate (Foeni, Giarmata, Arad – *Barieră*, Alibunar, Čurug – *Stari Vinogradi*, Baranda – *Ciglane*, Jabuka, Padej, Bečej - punctele *Donje Ugarica*, *Botra* – *Zidar* și *Bljanka Bara*, Senta – *Macošpart*, Subotica, Ada, Padej, Banatski Karlovac – *Selište*, Vršac – *Crvenka*, Tápé – *Széntégláető*, Szeged – *Kiskundorozsma*, Szeged -*Algyő* – *Völgy köz*, Horgoš – *Stub 76*)²⁵, au fost identificate arheologic două tipuri de locuințe: semiadâncite – bordei (cu mai multe variante) și de suprafață – cu una, mai rar două încăperi. Cele semiadâncite prezintă unele variante: a) locuințe semiadâncite cu baza patrulateră și laturi regulate, cu dimensiuni de 3-4 m. Unele au vetre sferice, iar pe părțile vestice și estice se observă urmele gropilor de fixare ale pilonilor de lemn ce susțineau acoperișul în două ape; b) locuințe semiadâncite cu baza patrulateră, având un stâlp central de sprijinire a acoperișului, cu dimensiuni de 3 x 3 m; c) locuințe semiadâncite rectangulare, având colțuri rotunjite, cu o lungime de 2,5 – 3 m și

19. Popa 2001, pg. 141.

20. Locuințele adâncite sunt locuințe de tip bordei, cu variații în funcție de adâncime. Pentru semibordei, cercetătorii maghiari și sârbi, cât și specialiști români folosesc termenul de „locuință semiîngropată” ori „semiadâncită”.

21. Popa 2001, pg. 140.

22. Bejan 1995, 42-43; Popa 2001, pg. 140.

23. Bozu – El Susi 1987, pg. 224.

24. Mare 2004, pg. 41.

25. Dautova – Rusevlijan 1990, pg. 83; Dordevic 1990, pg. 119-123; Jankovic 1997, pg. 365-366; Trifunovic 2000, pg. 64-68; Trifunovic – Pasic 2003, pg. 278-279; Trifunovic 2001; Muscalu 2009, pg. 98-128.

fără cuptoare; d) locuințe semiadâncite de formă rectangulară, având colțuri regulate sau neregulate, lungimea de 2,5 – 2,8 m și vetre în pământ cruțat de formă sferică. O excepție de la tipul majoritar de locuință, îl reprezintă locuința rectangulară de formă alungită, cu două încăperi săpate la adâncimi diferite, cu o dimensiune de 8 x 3 m.

Sarmații iazygi sunt văzuți drept niște barbari războinici, știrile antice vorbind mai mult despre evenimentele militare. În ciuda acestui fapt prin analiza felului lor de viață, descoperirile din așezări și necropole au conturat o imagine de ansamblu a societății sarmatice din arealul cuprins între Dunăre și Tisa.

Ocupațiile locuitorilor așezărilor „sarmatice” au fost cele obișnuite în mediul rural: agricultura, creșterea vitelor, păstoritul. La acestea se adaugă o serie de îndeletniciri nelipsite oricărei comunități rurale: dulgheria, fierăria, olăritul, prelucrarea lemnului, precum și îndeletniciri casnice (torsul, țesutul etc.). Locuirea în enclave sau așezări mixte dintre sarmați și daci a dus la preluarea unor cutume ocupaționale de tip sedentar. Și în perioada timpurie a locuirii iazyge în arealul cuprins între Dunăre și Tisa, sarmații trec la un seminomadism, care implica o agricultură rudimentară. Considerăm că în perioada secolelor II-III, sarmații sunt aprovizionați cu produse agricole de către autohtonii care au o tradiție agricolă, pentru ca mai apoi să intervină un proces de aculturație și să preia formele unei agriculturi incipiente. Nu vedem în descoperirile de râșnițe din mediul sarmatic, neapărat o atribuire etnică (dacică sau daco-romană), deoarece această categorie de piese putea pătrunde pe calea comerțului. Apariția râșnițelor în situri sarmatice se poate lega de trecerea barbarilor de la alimentația bazată pe carne, exclusiv la cea agrară. Nu negăm, însă, existența populației autohtone, care aflată în dependență politică față de iazygi, livra majoritatea produselor agricole, în temeiul obligațiilor tributare.

Arheologii sârbi atribuie cu ușurință strict unei populații formele de locuire de pe teritoriul Voivodinei, eliminând un conglomerat etnic. În opinia cercetătorilor sârbi, pătrunderea iazygilor este observabilă la nivel arheologic prin creșterea importurilor romane (*terra sigillata*, amfore, fibule etc.), dispariția unor tipuri ceramice, și răspândirea unor piese preferate de neamul iranian din spațiul dintre Dunăre și Tisa²⁶. D. Benea nu neagă prezența sarmaților alături de populația dacică sau celto-dacică și panonică, considerent ce ar trebui să fie extins pentru multe din așezările „sarmatice” din Serbia²⁷. În schimb, nu suntem de acord cu denumirea de „daco-romane” pentru așezărilor din *Barbaricum*-ul vest dacic și considerăm că, la nivelul locuirii, în spațiul bănățean este un melanj de populații după retragerea aureliană, și nu o puritate etnică (cu atât mai puțin, daco-romană). Totodată, nu ne raliem la un nou „trend” (axat în mare parte doar pe cercetări perieghetice), care, doar în baza existenței ceramicii gri-cenușii de tradiție La Tène, atribuie etnic sarmaților așezările identificate în teren²⁸. Elementul alogen sarmat este documentat alături de populația autohtonă (fie ea celtică, dacică, celto-dacică,

26. Jovanovic 2004, pg. 213-214, Rajkovic 2004, pg. 124-126.

27. Benea 1996, 215, nota 141.

28. Care poate să denote un transfer tehnologic dinspre *Barbaricum* pentru ceramica gri-cenușie și cenușiu-albăstruie de tradiție *La Tène* și Sântana de Mureș - Cerneahov. În același sens, în nordul Câmpiei Panonice se înregistrează un proces de transfer tehnologic al producției ceramicii ștampilate către *Barbaricum*, care este un fenomen aparte pentru *Barbaricum*-ul Central European și face parte din transferul tehnologic al ceramicii modelate la roată către comunitățile din nordul arcului Carpat.

panonică), având loc un fenomen de aculturație și un amestec etnic.

Astfel, sarmații iazygi ce și-au exercitat autoritatea nominală asupra populației romanice din spațiul bănățean, în urma unor fenomene de aculturație preiau din felul de viață al autohtonilor, care în ciuda faptului că nu se ridică la forme superioare de civilizație, i-au influențat pe sarmați la nivelul elementelor de cultură materială²⁹. Credem că această influență a fost extinsă la nivelul locuirii și organizării spațiului, o dovadă fiind reprezentată de așezările mixte: daco – sarmatice, daco – romane și sarmatice, identificate arheologic.

Bibliografie

A: Volume

- Bejan 1995
 Bejan, A., *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara
 Benea 1996
 Benea, D., *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, vol. I, Editura de Vest, Timișoara
 Dumitrașcu 1993
 Dumitrașcu, S., *Dacia apuseană*, Editura Cogito, Oradea
 Grumeza, Ursuțiu, Copos 2013
 Grumeza, L., Ursuțiu, A., Copos, G., *Arad – Barrieră. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică*, Ed. Mega, Cluj-Napoca
 Khazanov - Gellner 1994
 Khazanov, A. M., Gellner, E., *Nomadism and the outside world*, (trad. Julia Crookenden), Ed. The University of Wisconsin Press, Wisconsin
 Mare 2004
 Mare, M., *Banatul între secolele IV-IX*, vol. I, Ed. Excelsior Art, Timișoara
 Muscalu 2009
 Muscalu, B., 2009, *Cultura materială și spirituală în teritoriul dintre Dunăre și Tisa. Sarmații iazygi și relațiile cu Imperiul Roman*, teză de doctorat (manuscris), Timișoara

B: Articole

- Bozu – El Susi 1987
 Bozu, O., El Susi, G., *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul „Vinograda-Vlaskicrai” (județul Caraș-Severin, în ”Banatica” nr. 9, pg. 239-270*
 Dautova – Rusevljan 1990
 Dautova-Rusevljan, V., *Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini (Current analysis of research and problems investigating the Sarmatic Culture in Vojvodina)*, în ”Rad Vojvodjanskih Muzeja” nr. 32, pg. 81-94.
 Dordevic 1990
 Dordevic M., *Tri nova sarmatska naselja u Severnoj Bačkoj*, Glasnik, nr 6, pg. 119-124
 Jankovic 1997
 Jankovic, D., *Slovenske osobine naselja poznorimskog doba na jugoistoku Panonije*, în ”Sedov: Vojvodina 1. Od najstarijih vremena do velike seobe”, vol. 3, Novi Sad, pg. 362–375
 Jovanovic 2004
 Jovanovic, Al., *Rimska posuda sa medaljonima iz Curuga*, în ”Glasnik” nr. 20, pg. 207-215
 Popa 2001
 Popa, D., *Considerații privind habitatul rural din spațiul intracarpatic al Daciei romane*, în „Acta Terrae
-
29. Protase 1971, pg. 104.

Septemcastensis,” nr. 1, pg. 129-144

Protase 1971

Protase, D., *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană (sec. II-VI) până la venirea slavilor*, în ”Banatica” nr. 1, pg. 93-105

Rajkovic 2004

Rajkovic, T., *Rimska keramika sa arheološkog nalazišta Stari Vinogradi kod Čuruga*, în ”Glasnik” nr. 20, pg. 93-126

Szentmiklosi – Timoc 2005

Szentmiklosi, A., Timoc, C., *Cercetările arheologice de la Foeni-Seliște (jud. Timiș). Raport preliminar*, în ”Analele Banatului” nr. 12-13, pg. 657-677

Trifunovic – Pasic 2003

Trifunovic, S., Pasic, I., *Stari Vinogradi u Curugu – viseslojno arheolosko nalaziste*, în ”Glasnik” nr. 19, pg. 263-290

Trifunovic 2000

Trifunovic, S., *Naselja Limiganata i Slovena u Banatu i Backoj*, în ”Glasnik” nr. 15-16, pg. 43-106

Vaday 1999

Vaday, A. H., *Sarmatians Settlements in the Great Hungarian Plain*, în ”Anteus” nr. 24 (1997-1998), pg. 547-562

Vaday 2003

Vaday, A. H., *The Barbaricum in the roman period. Historical overview*, în ”Hungarian archaeology at the turn of the millennium”, Budapest, pg. 265–267

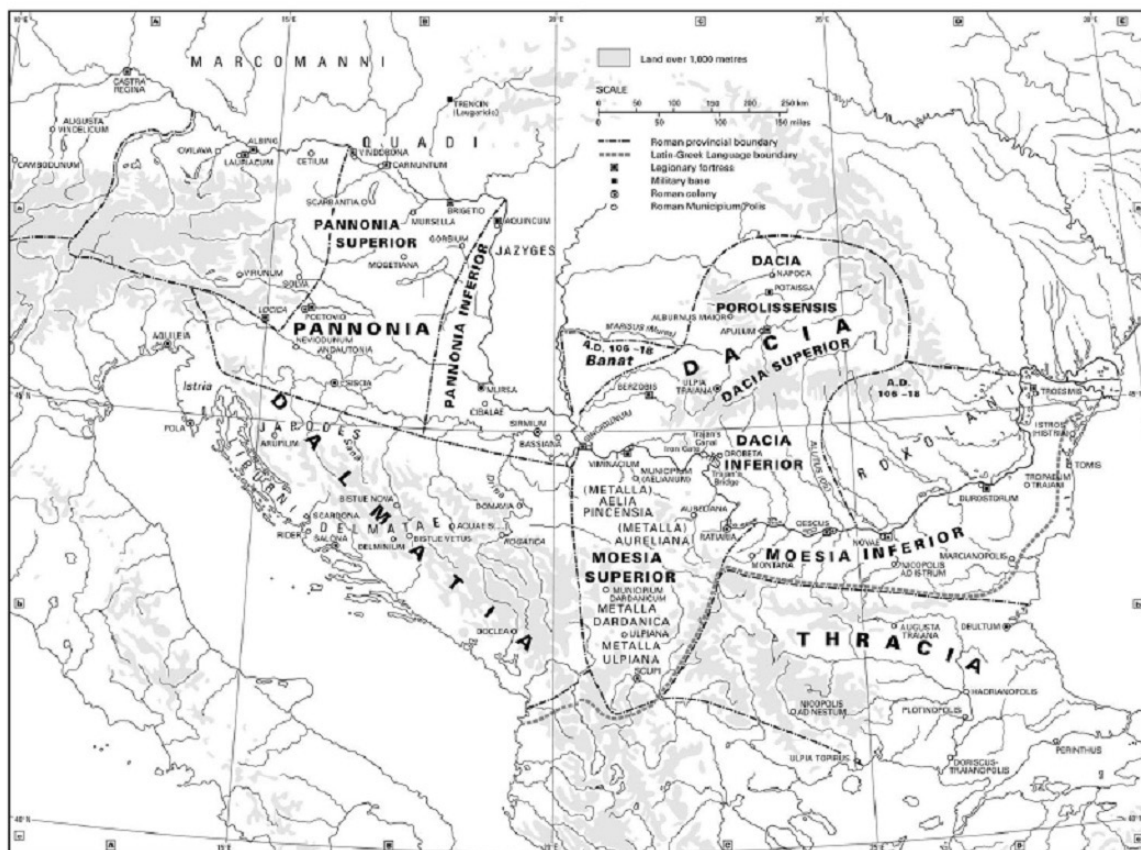
Wilkes 2008

Wilkes, J. J., *The Danube Provinces*, în ”Cambridge Ancient History” vol. , 11, *The High Empire A.D. 70-192*, Ed. Cambridge university Press, Cambridge, pg. 577-603

C: Webografie

Trifunovic 2001

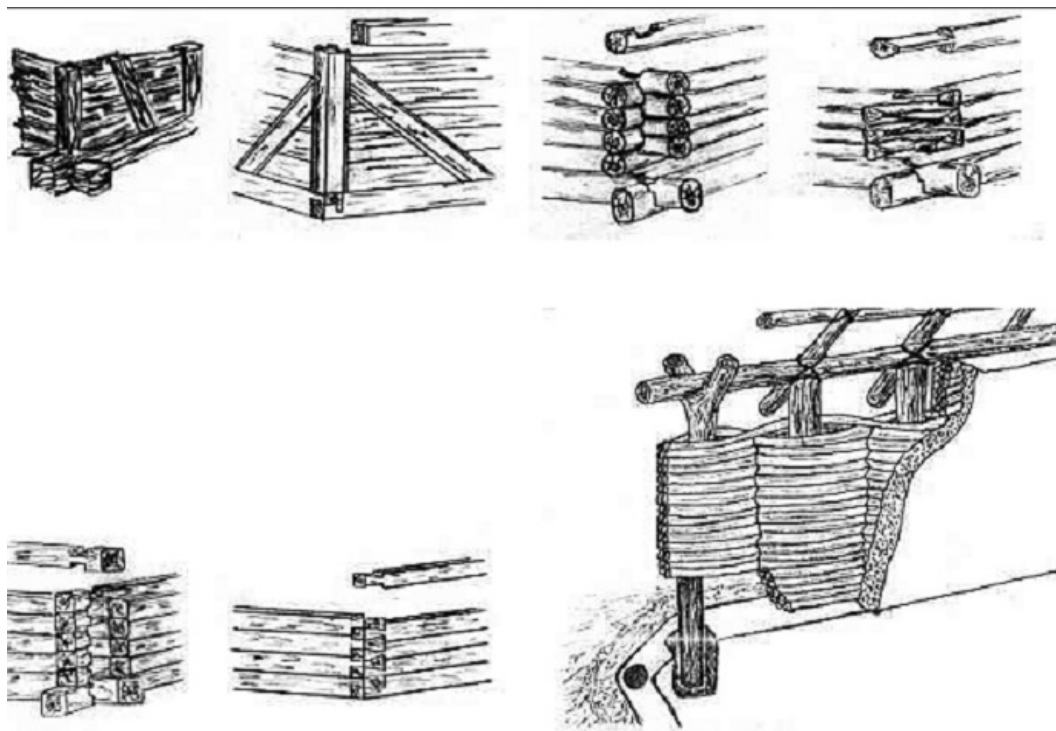
<http://curug.rastko.net/nezavisni-prilozi/objavljeni-radovi-pdf-html/2-strifunovic/limiganti.html>,
12.11.2015

Planșa I: Harta Imperiului Roman în secolele I-III p.Ch.
(CAH, XI, The High Empire A.D. 70-192, 578-579)

Planșa II: Tipuri de locuințe de la Čurug – Stari Vinogradi
(apud Trifunović 2006, în http://curug.rastko.net/index_en.html)

Planșa III: Tipuri de îmbinări la locuințele de lemn
(apud Camilar 2002, în <http://inoe.inoe.ro/ianus/Mihai%20Camilar%202.htm>.)

Planșa IV: Reconstrucția virtuală a unui sat barbar
(apud <http://virtualreconstruction.com/wp/?p=170>)

Remus Mihai Feraru

Politica religioasă a împăratului Heraclie (610-641): între reconciliere și constrângere

The Religious Politics of Emperor Heraclius (610-641): between Reconciliation and Constraint¹

Abstract: *Our study approaches the religious politics of Emperor Heraclius (610-641). Early on in his reign, the Emperor had two religious matters to face: the Judeans, who had taken advantage of the disputes in the cities of Syria, between the demes of the Greens and the Blues, in order to rebel and who, at the same time, were accused of favouring the Persian invasion; the other issue was the religious conflict between Chalcedonians and Monophysites, which threatened the political unity of the Empire. Heraclius followed the goal of rebuilding the unity of the Eastern Church through the reconciliation of Constantinople and the Non-Chalcedonian churches of the East. The Monothelitistic heresy was conceived deliberately in order to bring back the Monophysites to the Imperial Church; that had been the main objective of the religious policy of Emperor Heraclius. Patriarch Sergius supported the Emperor's religious politics. Heraclius's religious politics reached a climax after the Ekthesis decree was passed (638), which led to the Monothelism crisis. This decree is a manifest expression of Heraclius's Caesaropapism, since he used the Church as an instrument for the advancement of his political goals.*

Keywords: *religious politics, Emperor Heraclius, Church, Monoenergism, Monothelism, Chalcedonians, Monophysites*

În primul deceniu al veacului al VII-lea, scena vieții religioase bizantine a fost dominată de disputele dintre calcedonieni și necalcedonieni. Împăratul Phocas (602-610) a dezlănțuit o serie de persecuții sângeroase împotriva monofiziților și evreilor din Siria, Palestina și Egipt; aceste prigoane au fost direct responsabile de prăbușirea stăpânirii

1. Acest articol conține și dezvoltări ale unor fragmente deja publicate în: Remus Mihai Feraru, *Church and State in the Reign of Emperor Heraclius (610-641)*, în Dumitru A. Vanca, Marc Cherry, Alin Albu (ed.), *Religion and Politics. The Church-State Relationship: from Constantine the Great to post-Maastricht Europe*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia 2013, pg. 277-301.

bizantine în provinciile răsăritene ale Imperiului, sub loviturile perșilor. Invazia persană în Orient a exacerbât ura seculară dintre creștini și evrei; cei din urmă fuseseră acuzați că le-ar fi acordat ajutor perșilor, pe care îi considerau drept eliberatorii lor de sub jugul bizantinilor. În septembrie 610, evreii din Antiohia s-au răzvrătit împotriva creștinilor; ei l-au ucis pe patriarhul calcedonian Anastasie și pe câțiva notabili ai orașului. Revolta iudaică a fost reprimată cu cruzime de către Bonosus, comitele Orientului; mulți evrei au fost uciși, iar cei care scăpaseră de la moarte au fost mutilați sau expulzați din Antiohia². Revolta iudeilor s-a împletit cu o serie de conflicte civile, izbucnite în toate orașele Siriei, ai căror protagoniști erau membrii demelor locale (Verzii și Albaștrii). Starea de anarhie care domnea în Imperiu vestea un iminent război civil³.

Situația critică în care se găsea statul bizantin a coincis cu urcarea pe tron a împăratului Heraclie (610-641), care a pus bazele unei noi dinastii imperiale, *dinastia Heraclizilor*⁴. La 5 octombrie 610, Heraclie a fost încoronat împărat de către patriarhul Serghie al Constantinopolului (610-638). El s-a dovedit a fi cel mai eminent dintre suveranii bizantini care vor ocupa tronul Bizanțului după moartea lui Iustinian. Noul împărat a preluat o „grea moștenire” de la predecesorul său, Phocas. Pentru a scoate Imperiul din criză, Heraclie a inițiat un amplu program de reforme care a fost desăvârșit de către succesorii săi⁵. Biserica a jucat un rol important în politica reformatoare promovată de către Heraclie, constituind unul dintre pilonii pe care s-a sprijinit puterea imperială. De altfel, de-a lungul secolului al VII-lea, Biserica s-a afirmat ca un factor de decizie pe scena vieții politice și sociale a Bizanțului.

Încă de la începutul domniei sale, împăratul Heraclie s-a confruntat pe plan religios cu două probleme a căror rezolvare se impunea cu stringență; este vorba despre conflictele, adesea sângeroase, care îi opuneau pe creștinii și evreii din provinciile răsăritene ale Bizanțului, la care se adaugă disputele religioase dintre calcedonieni și necalcedonieni (în special monofiziții din Orient). Evreii s-au răzvrătit, profitând de conflictele izbucnite în orașele Siriei între demele Verzilor și Albaștrilor. Totodată, ei erau acuzați de a fi favorizat invazia persană. Pe de altă parte, conflictele religioase dintre calcedonieni și monofiziți, care amenințau unitatea politică a Imperiului, impuneau soluționarea lor rapidă din partea autorităților imperiale. Studiul nostru își propune să prezinte, pe baza analizei izvoarelor literare, soluțiile adoptate de împăratul Heraclie de comun acord cu patriarhul Serghie al Constantinopolului, pentru rezolvarea gravei crize religioase cu care se confrunta Imperiul

2. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihai Țipău, București, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, 2012, 7.21.1.1.1.9., pg. 295-296 (citată în continuare *Cronografia*); Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, éditée pour la première fois et traduite en français par J.- B. Chabot, Paris, Ernest Leroux Éditeur, 1901, X, 25, pg. 379, (citată în continuare, *Chronique*); vezi și Jean, évêque de Nikiou, *Chronique*, texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, în „Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale”, XXIV, 1re partie, Paris, Imprimerie Nationale, 1883, 105, pg. 420 (citată în continuare, *Chronique*); *Chronicon Paschale*, vol. I, ed. Ludovicus Dindorfius, în „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae” 11-12, Bonn, 1832, pg. 699 (abreviată în continuare, *Chronicon Paschale*).

3. Pentru precizarea circumstanțelor politico-religioase în care s-au declanșat răzmerița iudeilor din Antiohia și conflictele civile din Orientul bizantin (Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia) vezi Gilbert Dagron, *Introduction historique. Entre histoire et apocalypse*, în Dagron-Déroche 2010, pg. 19-22.

4. Brezeanu 2007, pg. 95-97.

5. Ostrogorski 1993, p. 353.

într-un moment critic al istoriei sale.

1. Situația religioasă în Orientul bizantin în prima decadă a domniei lui Heraclie

În Orient, Imperiul Persan a rămas cea mai iminentă primejdie pentru Bizanț. Expansiunea persană amenința să dezmembreze Imperiul Bizantin. Între 611 și 613, trupele persane au cucerit principalele orașe siriene Antiohia, Emessa și Damasc. După ce au pus stăpânire pe Siria, perșii au pătruns în Palestina care a fost ocupată în scurt timp cu concursul comunităților iudaice. Evreii au perceput cucerirea persană „ca preludiul sosirii lui Mesia, cât și ca un prilej de revanșă împotriva « Romanilor »”⁶. Pe măsură ce cucerirea persană făcea progrese, evreii erau suspecți de colaborare cu dușmanii și se aflau în

centrul tulburărilor care se propagau în toate cetățile; ei au profitat de ocazie pentru a-și regla conturile cu populația creștină. Nicăieri complicitatea iudeilor cu cuceritorii perși nu a fost mai evidentă și mai simbolică decât la Ierusalim, în anul 614, cu ocazia asedierii și cuceririi „Cetății Sfinte” de către perși. Patriarhul Zaharia a condus rezistența împotriva asediatorilor. Potrivit informațiilor furnizate de izvoarele literare, iudeii au susținut propunerea lui Zaharia de predare imediată și fără luptă a Ierusalimului în mâinile perșilor. Cu ocazia asedierii și a cuceririi „Orașului Sfânt”, evreii au devenit principalii aliați ai perșilor; aceștia din urmă

le-au îngăduit să jefuiască și să distrugă multe biserici creștine, să săvârșească massacre și să le propună prizonierilor creștini salvarea vieții în schimbul convertirii lor la iudaism⁷. Un mare număr de locuitori ai Ierusalimului, printre care se afla și patriarhul însuși, au fost luați prizonieri. Relicva Sfintei Cruci a căzut în mâinile cuceritorilor și a fost dusă la Ctesiphon ca pradă de război⁸.

După cucerirea Ierusalimului, regele Chosroes a convocat sinodul de la Ctesiphon (614) la care au participat reprezentanții celor trei mari grupări creștine din Orient: nestorienii, monofiziții și armenii. Monofiziții, care deținuseră până atunci un loc nesemnificativ în cadrul Imperiului persan, au fost recunoscuți oficial de către „Marele Rege” iar cultul lor a intrat în legalitate. Astfel, Chosroes și-a exprimat în mod clar intenția de a obține sprijinul monofiziților pentru guvernarea și administrarea vechilor teritorii bizantine (Siria, Armenia și Mesopotamia occidentală) în care aceștia erau majoritari. Sinodul de la Ctesiphon a avut drept rezultat întărirea pozițiilor monofiziților în Siria și Armenia și diminuarea considerabilă a influenței calcedonienilor, atașați de puterea

6. Dagron et alii 1990, pg. 13.

7. Dagron et alii 1990, pg. 71-72; Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia* 5.26.6.6.6., pg. 299 ne relatează că iudeii au răscumpărat 90.000 de prizonieri creștini cu scopul de a-i ucide. Considerăm că informația furnizată de către Theophanes trebuie preluată cu reținere, ținând seama de polemica antiiudaică care impregnează sursele creștine care relatează evenimentele petrecute în prima jumătate a secolului al VII-lea.

8. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., pg. 299.

imperială de la Constantinopol⁹.

După cucerirea și organizarea Palestinei, perșii au invadat Egiptul; în 619, ei au cucerit Alexandria. Întregul Egipt a intrat sub ocupația persană. Astfel, în decurs de aproximativ zece ani, între 608/610 și 619, perșii au cucerit Armenia, Mesopotamia, Siria, Palestina și Egiptul, reușind să refacă marele imperiu al Ahemenizilor de odinioară¹⁰. Începând din 619/620, perșii vor controla, timp de aproape un deceniu, cele mai bogate provincii ale Bizanțului; autoritatea lor în teritoriile cucerite s-a sprijinit pe notabili locali monofiziți care, la rândul lor, vor beneficia de numeroase avantaje și favoruri din partea guvernatorilor persani¹¹.

Cucerirea persană a Orientului bizantin a fost facilitată în mod considerabil de vechea dispută teologică dintre Constantinopol și populația monofizită din provinciile răsăritene ale Imperiului (Palestina, Siria și Egipt). Monofizismul a fost îmbrățișat mai ales de către sirieni și egipteni, principalele etnii orientale ale Bizanțului. În primul deceniu de domnie a lui Heraclius, Bisericele monofizite din Siria și Egipt, care refuzaseră să accepte deciziile sinodului de la Calcedon (451), au suferit persecuții violente din partea autorităților bizantine pentru a le constrânge să adopte doctrina calcedoniană oficială. Aceste persecuții, departe de a-i readuce în Biserica imperială, au dezvoltat la monofiziții sirieni și egipteni sentimentul lor „național” și ura față de regimul bizantin; ele au întărit aspirațiile separatiste ale sirienilor și coptilor care au încercat să se sustragă de sub tutela politico-religioasă a Bizanțului și să graviteze în sfera de influență politică a Asiei¹². Totodată, prigoanele împotriva monofiziților sirieni și egipteni au anihilat definitiv voința lor de apărare și rezistență în fața ofensivei persane. Dacă la origine, problema monofizismului era esențial religioasă, de-a lungul secolului al VI-lea și mai ales la începutul secolului al VII-lea, ea a suferit transformări majore, devenind o problemă cu caracter etnic. Conflictele religioase care au izbucnit la Ierusalim, Alexandria și Antiohia, provocate de impunerea deciziilor dogmatice formulate la sinodul de la Calcedon, s-au transformat în veritabile revolte etnice; ele au fost reprimare cu violență de către autoritățile civile și militare. În realitate, aceste dispute religioase mascau aprige contradicții etnice și aspirații mai vechi de independență, mai ales în Siria și Egipt, unde populația autohtonă ajunsese treptat la convingerea necesității separării de Bizanț. Astfel, în prima jumătate a secolului al VII-lea, elementul politico-religios a contribuit de o manieră decisivă la definirea identității etnice a locuitorilor Egiptului și Siriei¹³.

9. Politica lui Chosroes de înlocuire a episcopilor calcedonieni cu cei monofiziți este evidențiată de către Mihail Sirianul care afirmă: „... scaunele episcopale erau pretutindeni conduse de către episcopii noștri (n.n. monofiziți) și amintirea calcedonienilor dispăruse de la Eufrat până în Orient”, Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, X, 26, pg. 380-381; Meyendorff 1993, pg. 361; Bréhier-Aigrain 1938., pg. 89-90.

10. Morrisson 2004, pg. 40-42; Brezeanu 2007, pg. 95; Ostrogorski 1993, pg. 124.

11. *Ibidem*, pg. 42.

12. Dagron et alii 1990, pg. 411; Rămureanu 1951, pg. 590; 593-594.

13. Morrisson 2004, pg. 412; Ostrogorski 1993, pg. 87, nota 2; pg. 90; Meyendorff 1993, pg. 41-42; A. H. M. Jones, *Were Ancient Heresies national or social movements in disguise?*, în „Journal of Theological Studies”, 10/2, 1959, pg. 288-298.

2. Împăratul Heraclie și iudeii

Înainte de sosirea lui Heraclie în Ierusalim (31 martie 630), relațiile împăratului cu iudeii nu par să fi fost tensionate. Istoricul Agapius de Maboûg ne relatează că Heraclie i-a poruncit fratelui său Teodor, care recucerise Edessa (628), să nu-i masacreze pe evrei, deși aceștia pactizaseră cu perșii împotriva creștinilor. În 630, în drum spre Ierusalim, împăratul a poposit la Tiberias, unde a fost întâmpinat de către un notabil evreu, pe nume Benjamin; creștinii i s-au plâns lui Heraclie că Benjamin îi prigonise. Pentru a nu încălca regulile ospitalității, Heraclie nu l-a pedepsit pe Benjamin; mai mult, el l-a convins pe acesta să primească botezul creștin. Benjamin a fost botezat în casa unui creștin, Eustatie din Neapolis, care, la rândul său, îi oferise ospitalitate împăratului¹⁴. În ciuda faptului că Teofan Mărturisitorul evidențiază atitudinea împăciuitoare și tolerantă a lui Heraclie față de evreul Benjamin, înclinăm să credem că împăratul l-a forțat pe acesta din urmă să se convertească la creștinism¹⁵. Potrivit lui Eutihie, în timp ce încă se afla în Tiberias, Heraclie a primit o delegație a evreilor din Galileea care i-a solicitat acordarea amnistiei pentru iudei. Împăratul a emis un document scris care le garanta evreilor protecția¹⁶.

După sărbătorile triumfale celebrate la Ierusalim, care au marcat reinstalarea Sfintei Cruci în „Cetatea Sfântă”, împăratul Heraclie și-a schimbat radical atitudinea față de iudei. El a declanșat represalii împotriva evreilor, drept pedeapsă pentru colaborarea acestora cu perșii cât și pentru implicarea lor în masacrarea creștinilor cu ocazia cuceririi Ierusalimului, în 614¹⁷. În ciuda promisiunii făcute reprezentanților iudeilor la Tiberias, împăratul ar fi poruncit să fie masacrați toți iudeii din jurul Ierusalimului și din Galileea. Eutihie adaugă că Heraclie era cuprins de remușcări, deoarece și-a încălcat promisiunea pe care le-o făcuse evreilor la Tiberias; pentru a-și răscumpăra sperjurul, împăratul a instituit o sărbătoare specială însoțită de post și rugăciune, care, potrivit aceluiași Eutihie, era celebrată în Biserica melkită din Egipt, încă din epoca sa¹⁸. Teofan Mărturisitorul ne relatează că Heraclie i-a expulzat pe evreii din Ierusalim, interzicându-le să se apropie la mai puțin de trei mii de oraș¹⁹.

În viziunea lui Heraclie, primejdia pe care o reprezentau evreii pentru Imperiu trebuia să dispară din momentul în care aceștia îmbrățișau creștinismul; doar așa s-ar putea explica decizia împăratului de a decreta botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, consemnată de către izvoarele literare. Decizia de a-i boteza pe evrei a fost anunțată de către Heraclie, foarte probabil, încă din 630 după reinstalarea Sfintei Cruci în Ierusalim. Masacrarea iudeilor la Ierusalim și în Palestina a determinat o emigrare masivă a acestora la Edessa, în Persia²⁰, Arabia²¹ sau Egipt. Deși Heraclie a decretat botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, punerea în aplicare a decretului său nu este atestată decât la Cartagina; aici, după spusele Sfântului Maxim Mărturisitorul, exarhul Africii Gheorghe

14. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10, pg. 320-321.

15. Gilbert Dagron, *art. cit.*, (*Introduction historique*), pg. 28; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 108-109.

16. Eutychius, *Annales*, în PG, CXI, col. 1089-1090.

17. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., pg. 299.

18. Eutychius, *Annales*, în PG, CXI, col. 1089-1090; vezi și Bréhier-Aigrain 1938, pg. 109.

19. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10., pg. 321.

20. Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 4, pg. 414.

21. Sébéos, XXX, 319; vezi și Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, (Anii lumii 6122), pg. 324-325.

a aplicat cu asprime decretul imperial; astfel câteva zeci de mii iudei au fost botezați în ziua Rusaliilor (31 mai 632)²².

Politica de convertire forțată a evreilor la creștinism a contribuit la sporirea urii acestora față de bizantini; deopotrivă, ea i-a determinat pe iudei să susțină și să faciliteze expansiunea arabilor. Autorul anonim al *Învățăturii lui Iacob (Doctrina Jacobi)* descrie bucuria evreilor din Cartagina la aflarea veștii primelor înfrângeri suferite de către guvernatorul Palestinei, Serghie în luptele cu arabii. Potrivit cronicarilor, evreii au devenit spionii arabilor și chiar agenții lor. Ei le ofereau arabilor aur în schimbul prizonierilor sau prăzii de război²³.

3. Criza monoenergismului

Ofensiva militară împotriva perșilor a fost declanșată în toamna anului 622. Ea a coincis cu începutul politicii religioase a împăratului Heraclie a cărei principal obiectiv a fost reconcilierea calcedonienilor cu necalcedonienii. Pierderea de către Bizanț a provinciilor orientale și în special a Egiptului – care era „grânarul Imperiului” – precum și capturarea de către perși a relicvei Sfintei Cruci (614), atât de prețioasă pentru creștini, au constituit principalele motive care i-au determinat pe bizantini să declanșeze războiul împotriva Imperiului Ahemenizilor.

Încă din timpul expedițiilor militare împotriva perșilor (622-628), împăratul Heraclius și-a dat seama de pericolul pe care îl reprezenta monofizismul pentru unitatea politică a Imperiului. Așa se explică faptul că, mânat de rațiuni politice, basileul a încercat cu disperare, la apogeul puterii sale, să restabilească unitatea religioasă a supușilor săi prin soluționarea disputelor teologice dintre calcedonieni și monofiziți. În decursul luptelor cu perșii, Heraclius a constatat totală lipsă de loialitate a populației din provinciile orientale ale Imperiului, majoritar monofizită, față de bizantini considerați dușmanii monofizismului. Pe măsură ce *basileul* a recucerit teritoriile și orașele care căzuseră în mâinile perșilor, el a promovat o politică care viza să refacă unitatea politică și religioasă a Imperiului și să elimine sciziunile religioase de care profitaseră sasanizii. Împăratul Heraclie a renunțat la politica dură a curții imperiale față de necalcedonieni, adoptând o politică de reconciliere și compromis alternată cu acțiuni de constrângere și uneori de forță. El a încercat să-i readucă pe monofiziți în Biserica imperială prin concesii teologice făcute pe seama doctrinei *diofizite* formulată la sinodul de la Calcedon (451)²⁴.

Politica religioasă promovată de către împăratul Heraclius a avut parte de susținerea totală și necondiționată a patriarhului Sergius al Constantinopolului (610-638); acesta din urmă a conceput formulele de compromis dogmatic cu ajutorul cărora basileul bizantin spera să-i readucă pe monofiziți în Biserica imperială. Serghie era originar din Siria. Părinții

22. Sfântul Maxim/Ică 2004, pg. 51; vezi și Gilbert Dagron, *art. cit.*, pg. 30-32.

23. Bréhier-Aigrain 1938, pg. 111.

24. În acest sens este sugestivă vorba care circula printre monofiziți cu privire la aderarea lor la deciziile dogmatice formulate de sinodul de la Calcedon: „Căci iacobiții și teodosienii se lăudau, spunând: Nu noi ne-am împărtășit cu Calcedonul, mai degrabă Calcedonul s-a împărtășit cu noi, printr-o singură lucrare, mărturisind o singură fire a lui Hristos”, Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia* 6121, pg. 322.

săi aparțineau Bisericii iacobite²⁵ organizată după 543, cu centrul la Antiohia. Se pare, deci, că la origine Serghie era monofizit. De altfel, o serie de istorici au pus pe seama monofizismului lui Serghie aderarea sa la monotelism și susținerea totală acordată acestei erezii²⁶.

Încercările lui Heraclie de a reface unitatea Bisericii răsăritene, prin reconcilierea Constantinopolului cu Bisericile monofizite din Orient, au contribuit, într-o primă fază, la nașterea ereziei monoenergiste, care, în cele din urmă, s-a transformat în monotelism. „Sorgintea propriu-zisă a monotelismului nu este una teologică, ci politică. Monotelismul a apărut atunci când scindarea grupării monofizite de cea diofizită sau calcedoniană a pus în primejdie integritatea Imperiului Bizantin, amenințat de primejdia persană și apoi de cea arabă”²⁷. Din punct de vedere teologic, monotelismul a apărut în istorie ca o prelungire a ereziei monofizite, ca o formă de compromis cu monofizismul. Monotelismul a fost definit și ca o formă de „monofizism camuflat”. Erezia monotelită a fost concepută în mod deliberat

pentru a întoarce grupările eretice monofizite la credința ortodoxă²⁸. Altfel spus, disputa monotelită nu a fost altceva decât o luptă dusă pentru cauza formulei dogmatice de la Calcedon cu scopul de a o face acceptată de către necalcedonieni.

3.1. Începuturile propagandei monoenergismului

Patriarhul Serghie a avut ideea formulării *monoenergismului* ca o formulă de împăcare între monofizism și diofizismul calcedonian. Monoenergismul, deși recunoștea existența a două firi în persoana Mântuitorului Iisus Hristos, admitea că lucrarea lor (*ἐνέργεια*) rămâne una²⁹. Potrivit afirmațiilor Sfântului Maxim Mărturisitorul – de la care provin principalele noastre informații despre debutul monoenergismului – patriarhul Constantinopolului a folosit doctrina monoenergistă în negocierile de unire purtate cu

25. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, pg. 322; Leo Grammaticus, *Chronographia*, în CSHB 31, Bonn, 1842, pg. 155, r. 5 („...καὶ Σεργίου Σύρου Κωνσταντινουπόλεως...”) și Georgius Monachus, *Chronicon*, pg. 673, r. 10 confirmă informația furnizată de către Teophanes cu privire la originea siriană a patriarhului Serghie al Constantinopolului, *apud* Dieten 1972, pg. 1, nota 4.

26. Dieten 1972, pg. 1, nota 4.

27. Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Ed. Lidia, București 2003, pg. 580; Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*, Lidia și Remus Rus (trad.), Popescu, Gh. (prefață) Ed. Sophia, București 2006, pg. 139-140.

28. Nacu, Pompiliu, *Ereziile primelor opt veacuri creștine și dăinuirea lor la începutul mileniului trei*, Ed. Partener, Galați 2010, pg. 270; Vladimir Lossky, *op. cit.*, pg. 139.

29. *Ibidem*, pg. 270; Vladimir Lossky, *op. cit.*, pg. 139.

monofiziții din Siria și Egipt. Printre clericii care au fost câștigați la monoenergism de către Serghie s-au numărat monofizitul Gheorghe Arsas, conducătorul grupării paulianiștilor din Egipt (prin 617/618)³⁰, episcopul calcedonian Teodor de Pharan³¹ și episcopul calcedonian Cyrus de Phasis, numit în 630/631, patriarh melkit al Alexandriei³². Patriarhul Serghie i-a împărtășit doctrina monoenergistă împăratului Heraclie, sugerându-i că monofiziții ar putea fi readuși în Biserica imperială, pe temeiul afirmării *unei singure lucrări* în Hristos.

Heraclie a interzis persecuțiile împotriva monofiziților. Încă de la începutul campaniei militare împotriva perșilor (622), împăratul a purtat personal tratative cu ierarhii monofiziți din teritoriile recucerite. Prin acțiunile lor conjugate, basileul și patriarhul năzuiau să obțină ralierea calcedonienilor și a comunităților monofizite din Armenia, Siria, Palestina și Egipt la o formulă de credință care recunoștea existența a două *naturi* sau *firi* în Hristos, însă a unei singure *lucrări* (*μία ἐνέργεια*). Mai precis, Heraclie spera să realizeze unirea religioasă dintre calcedonieni și necalcedonieni pe baza formulei *unicei lucrări* în Hristos.

Prima încercare a lui Heraclius de a realiza unirea dintre calcedonieni și necalcedonieni, pe baza doctrinei monoenergiste, s-a consumat în 622/623, la Theodosiopolis (în Armenia); aici, împăratul s-a întâlnit cu monofizitul Pavel cel Orb (sau Pavel de Armenia), conducătorul partidei *acephalilor* ciprioți³³. Acesta din urmă aparținea, probabil, Bisericii Ciprului păstorită de către arhiepiscopul Arcadie de Cipru³⁴. Cu această ocazie, Heraclie i-a vorbit lui Pavel despre „*unica lucrare a lui Hristos, adevăratul nostru Dumnezeu*” („... καὶ μιᾷς ἐνεργείας Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐποίησατο μνήμην”)³⁵; el afirma că în Iisus Hristos nu trebuie să se distingă *două feluri de lucrări*, una dumnezeiască și cealaltă omenească³⁶. Deci, încă de la întâlnirea sa cu Pavel cel Orb, împăratul Heraclie cunoștea formula monoenergistă, despre care aflase de la patriarhul Serghie. În ciuda insistențelor sale și ale patriarhului Serghie³⁷, Heraclie nu l-a putut convinge pe Pavel să accepte unirea monofiziților din insula Cipru cu Biserica

30. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Disputatio cum Pyrrho*, în Jacques-Paul Migne (ed.), „Patrologia Graeca; Patrologiae cursus completus, series graeca”, 91, Paris, 1863, col. 332B-333C (abreviată în continuare, PG); J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. X, Graz-Austria, Ed. Akademische Druck-U. 1960-1961, col. 741E-744A (abreviat în continuare, Mansi); Venance Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, Fasc. I: *Les Regestes de 381 à 715*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Constantinople-Istanbul, 1932, pg. 113, nr. 279 (abreviat în continuare *Regestes*); Dagronet alii 1993, pg. 40; mai recent, Lange 2012, pg. 544-545.

31. Lange 2012, pg. 540-542.

32. Sfântul Maxim/Stăniloae, pg. 343-344; Grumel 1928, pg. 259-265; 273-274 (abreviat în continuare EO).

33. Hefele 1909, pg. 325, nota 1.

34. Winkelmann 2001, pg. 196-197; Vasile Ioniță, *Sinodul al VI-lea Ecumenic și importanța sa pentru ecumenismul actual*, în „Studii Teologice”, nr. 5-8, 1978, pg. 376 (abreviat în continuare ST).

35. Allen 2009, (Documentul 6), pg. 182; Grumel 1928, pg. 117, nr. 291; Hefele 1909, pg. 319, 343-344.

36. Hefele 1909, pg. 324-325 și nota 1.

37. Sfântul Maxim Mărturisitorul (*Disputatio cum Pyrrho*, în PG 91, 332C-333A) ne informează că, în 622, patriarhul Serghie i-a adresat o scrisoare armeanului Pavel cel Orb, cu scopul de a-l convinge să se ralieze Bisericii oficiale prin mijlocirea monoenergismului. De asemenea, Serghie i-a trimis aceluiași Pavel falsă scriere (*libellus*) a patriarhului Mina către Vigiliu, precum și înțelegerea sa cu Teodor de Pharan, care aderase fără ezitare la doctrina monoenergistă. În realitate, pretinsa scriere a lui Mina a fost compusă probabil de către patriarhul Serghie, care „a fabricat” astfel un temei teologic solid în sprijinul doctrinei monoenergiste (Hefele 1909, pg. 318-319; 331-332).

imperială pe temeiul formulei monoenergiste³⁸.

În urma tentativei eşuate a basileului bizantin de a-l câştiga pe Pavel cel Orb pentru planurile sale unioniste, în 625, el i-a adresat arhiepiscopului Arcadie de Cipru un edict (*keleusis*) împotriva aceluiaşi Pavel, „căpetenia celor fără episcopi”; acest edict interzice să se vorbească despre două lucrări în Hristos, după unirea celor două firi în persoana Mântuitorului („...κέλευσιν εὐρεῖν δύο κωλύουσιν ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν λέγειν ἐνεργείας...”)³⁹. La rândul său, patriarhul Serghie a conceput un raport împotriva lui Pavel cel Orb (probabil prin 623 sau 625), raport pe care episcopul Cyrus îl menţionează în scrisoarea pe care i-o adresează lui Serghie în 626⁴⁰.

În timpul campaniei antipersane din 626, pe când se afla în provincia Lazica, împăratul Heraclie a avut o întâlnire cu episcopul procalcedonian Cyrus de Phasis⁴¹. În urma întrevederii cu Heraclie şi la insistenţele patriarhului Serghie, Cyrus a adoptat doctrina monoenergistă. El însuşi afirmă – în scrisoarea adresată lui Serghie – că, îndată după discuţia cu Heraclie, a încetat să mai mărturisească două lucrări în Hristos după unire, după ce a citit şi decretul (κέλευσιν) emis de Heraclie contra lui Pavel cel Orb. De asemenea, Cyrus mărturiseşte că, la porunca împăratului, a citit şi raportul întocmit de Serghie contra lui Pavel cel Orb, care era un răspuns la decretul *keleusis* al lui Heraclie împotriva acestuia din urmă⁴²; tot la îndemnul împăratului, Cyrus i-a cerut explicaţii patriarhului Serghie, cu privire la doctrina despre o singură energie în Hristos⁴³.

4. Încercări de unire a Bisericii imperiale cu Bisericile necalcedoniene din Orient pe baza formulei monoenergiste

După înfrângerea definitivă a persilor (ianuarie 628) şi eliberarea fostelor provincii bizantine de sub ocupaţia persană (Armenia, Mesopotamia, Siria, Palestina şi Egipt), Heraclie a urmărit să restabilească autoritatea bizantină în teritoriile recucerite şi astfel să refacă unitatea politică a Imperiului. Conştient de faptul că restabilirea integrităţii

38. Grumel 1928, pg. 268 (EO, 27); vezi şi Vasile Ioniţă, *art. cit.*, pg. 376-377 (ST, nr. 5-8, 1978); J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans L'Antiquité Chrétienne*, vol. III: *La fin de l'âge patristique (430-800)*, Ed. J. Gabalda Paris 1922, pg. 162; Hefele 1909, pg. 324-325, 334.

39. Allen 2009, (Document 2), pg. 164; Lange 2012, pg. 547-548; F. X. Murphy, P. Sherwood, *Constantinople II et Constantinople III*, Ed. de l'Orante, Paris 1974, pg. 142; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 113-114.

40. Grumel 1928, pg. 114, nr. 283; Allen 2009, (Document 1), pg. 162-163, nota 8 este de părere că raportul lui Serghie împotriva lui Pavel cel Orb a fost redactat în 623; V. Ioniţă, *art. cit.*, pg. 377-378; cf. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches* (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A, Abt. I), Teil I: 565 bis 1025, München-Berlin, 1924, pg. 114, nr. 283 care datează raportul lui Serghie împotriva lui Pavel Cel Orb în 625, *apud* V. Ioniţă, *art. cit.*, pg. 377-378 (ST, nr. 5-8, 1978).

41. Teofan Mărturisitorul semnalează prezenţa lui Heraclie în Lazica, în anul 626, Theophanes *Chronographia*, în „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae” 43-44, ed. Ioannis Classenus, Bonn, 1839, 6117, r. 10-11, pg. 485 (abreviat în continuare CSHB); în scrisoarea adresată papei Honorius, patriarhul Serghie menţionează întâlnirea dintre Heraclie şi episcopul Cyrus de Phasis din Lazica, vezi Allen 2009, (Documentul 6), pg. 184; *ibidem*, (Documentul 1), pg. 160; vezi şi *Sfântul Maxim Mărturisitorul şi tovarăşii săi*, cap. 8, pp. 66-67. Oraşul Phasis (astăzi Poti, în Gruzia) se afla în provincia Lazica, fiind situat pe coasta de est a Mării Negre, la gura de vărsare a râului Phasis (numit astăzi Rioni), în Marea Neagră.

42. Allen 2009, (Documentul 1), pg. 160-162; Grumel 1928, pg. 114.

43. *Ibidem*, pg. 162; J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, p. 162; Hefele 1909, pg. 319, 333.

teritoriale a Imperiului nu era posibilă fără o apropiere între diferitele comunități creștine divizate, împăratul a inițiat tratative de unire cu liderii nestorienilor și monofiziților.

4.1. Inițierea dialogului religios între Biserica imperială și Biserica nestoriană din Persia

Cunoscutul istoric Jean Meyendorff a emis ipoteza că, în octombrie 628, Heraclie s-a întâlnit la Theodosiopolis cu *catholicos*-ul nestorian Ishôyabh al II-lea; acesta din urmă conducea o delegație diplomatică trimisă de către regele persan Kovrad-Schiroes (martie

– octombrie 628) pentru a purta negocieri de pace cu basileul bizantin. Ishôyabh al II-lea a fost primit cu înalte onoruri de către Heraclie⁴⁴; potrivit ipotezei lui Meyendorff, cu această ocazie, *catholicos*-ul nestorian a săvârșit Sfânta Liturghie într-o biserică „ortodoxă”, acordându-le împăratului și curtenilor săi Sfânta Împărtășanie. Întâlnirea de la Theodosiopolis a constituit un prim pas în reconcilierea dintre calcedonieni și nestorienii. Cercetătorul rus V. V. Bolotov a emis ipoteza – acceptată de Meyendorff

– că, *catholicos*-ul Ishôyabh al II-lea i-ar fi restituit lui Heraclie relicva Sfintei Cruci pe care perșii au capturat-o în 614 după cucerirea Ierusalimului⁴⁵. Dacă ipoteza formulată de către Jean Meyendorff ar fi verosimilă, am avea de-a face cu primul mare succes al politicii unioniste promovată de către Heraclie; comuniunea sacramentală dintre calcedonieni și nestorienii ar fi pecetluit astfel reconcilierea și pacea dintre Bizanț și Imperiul persan⁴⁶.

4.2. Tratativele de unire bisericească purtate de către Heraclius cu patriarhul iacobit Atanasie Camelarius (629-631)

Împăratul Heraclie a profitat de șederea în Orient, pentru a iniția tratative de unire cu ierarhii Bisericii iacobite, cu centrul la Antiohia, care era o Biserică puternică și bine organizată încă din primii săi ani de domnie⁴⁷. Cu ocazia unei vizite la Edessa, probabil în 628/629, Heraclie a inițiat tratative de unire cu iacobii. Cronicarul Mihail Sirianul ne relatează că mitropolitul Isaia al Edessei a refuzat să-i acorde lui Heraclie Sfânta Împărtășanie, cerându-i în mod public să anatemizeze sinodul de la Calcedon și *Tomos*-ul papei Leon I. În replică, împăratul l-a depus pe Isaia, înlocuindu-l cu un episcop

44. Nicephorus, *Breviarium Historicum* în CSHB, 20, p. 23 *apud* Meyendorff 1993, pg. 362, nota 28.

45. Meyendorff 1993, pg. 362-363.

46. Meyendorff 1993, pg. 363.

47. În anul 616, patriarhul iacobit al Antiohiei, Atanasie *Camelarius* (593/595-631) a realizat unirea cu Biserica iacobită din Alexandria, păstorită de către patriarhul Anastasie (604-616), printr-un acord semnat de către cei doi ierarhi la mănăstirea Ennaton din Egipt, vezi Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, X, 26-27, pg. 381-399; Dagron et alii 1993, pg. 424.

calcedonian⁴⁸.

În ciuda eșecului suferit la Edessa, basileul nu a renunțat la planurile sale de unire a iacobiților cu Biserica imperială. Potrivit informațiilor furnizate de către Mihail Sirianul și confirmate de către alte izvoare, Heraclie I-a contactat pentru negocieri pe patriarhul iacobit al Antiohiei, Atanasie *Camelarius*, care era cunoscut pentru moderația sa teologică și loialitatea sa față de împărat. Atanasie Camelarius și alți 12 episcopi iacobiți s-au întâlnit cu împăratul Heraclie la Mabboug (Hierapolis) în Siria, unde au purtat discuții timp de 12 zile; această întâlnire a avut loc probabil în 629/630. Heraclie i-a promis lui Atanasie că îl va numi patriarh al Antiohiei, însă cu condiția ca el să îmbrățișeze deciziile sinodului de la Calcedon. Patriarhul Serghie al Constantinopolului a trimis scrieri care explicau monoenergismul; episcopul Cyrus de Phasis a venit personal pentru a promova unirea⁴⁹. Totodată, împăratul i-a prezentat patriarhului iacobit o mărturisire de credință care conținea *doctrina monoenergistă*; ea se păstrează în *Cronica* lui Mihail Sirianul:

„Dumnezeu Cuvântul nepătimitor a suferit în trupul său pătimitor. Este evident că, dumnezeirea rămânând nepătimitoare, zicem că există două firi: (cea) a lui Dumnezeu și (cea) a omului, care sunt unite în Iisus, Dumnezeu Cuvântul, Fiul neprihănit, în chip neamestecat și nedespărțit, ceea ce înseamnă două firi care *sunt unite într-o singură lucrare* care este, cum a zis Chiril, cel de fericită pomenire: ... [o fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul]”⁵⁰;

Patriarhul Atanasie a respins mărturisirea de credință a împăratului, suspectând-o de nestorianism; după Mihail Sirianul, această mărturisire cuprinde și *învățătura despre o singură voință și o singură lucrare* care va fi formulată în decretul *Ekthesis* promulgat de către Heraclie în septembrie-octombrie 638⁵¹.

În replică, Heraclie a declanșat o persecuție împotriva iacobiților, încercând să le impună cu forța unirea cu Biserica oficială pe baza doctrinei monoenergiste⁵². Moartea patriarhului Atanasie (iulie 631) a împiedicat punerea în aplicare a unirii. Ca urmare a persecuției, multe mănăstiri și comunități din jurul Antiohiei au acceptat doctrina calcedoniană cu nuanță monoenergistă. Printre cei care au acceptat unirea cu Biserica oficială pe baza formulei monoenergiste s-au numărat și monahii de la mănăstirile „Sfântul Ioan Maron”, (lângă Emesa), Mabboug și Emesa⁵³. În 628/629, împăratul Heraclie a vizitat mănăstirea „Sfântul Maron”; maroniții i-au făcut o primire solemnă împăratului, care, la rândul său, a donat mănăstirii întinse suprafețe de pământ⁵⁴. Scriitorul iacobit Barhebraeus

48. Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 3, pg. 411-412; vezi și Meyendorff 1993, pg. 364.

49. *Ibidem*, pg. 412; Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, anii lumii 6121, pg. 321-322. Winkelmann 2001, pg. 62-63, nr. 24 a.

50. *Ibidem*, XI, 1-2, pg. 401-403; Winkelmann 2001, pg. 61-62, nr. 24.

51. *Ibidem*, vol. II, XI, 3, pg. 412; Dagron et alii 1993, *op. cit.*, vol. IV, p. 469; V. Ioniță, *art. cit.*, (ST, nr. 5-8, 1978), pg. 376; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 115.

52. *Ibidem*, vol. II, XI, 3, pg. 412.

53. *Ibidem*; vezi și Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

54. Eutychiuss, *Annales*, în PG CXI, col. 1039; Meyendorff 1993, pg. 365; L. Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

afirmă că Heraclie i-a determinat pe maroniți să îmbrățișeze monotelismul⁵⁵. Succesul lui Heraclie în războiul împotriva perșilor a fost încununat de aducerea relicvei Sfintei Cruci de la Ctesiphon. În 31 martie 630, împăratul, însoțit de soția sa Martina, a reinstalat Sfânta Cruce la Ierusalim într-o atmosferă solemnă⁵⁶. Victoria lui Heraclie era, totodată, victoria întregii creștinătăți și îi dădea dreptul împăratului să-și aroge titlul de „Noul Constantin”⁵⁷.

Spre deosebire de Siria, Palestina a fost puțin atinsă de monofizism și prin urmare de monotelism. Din acest motiv la Ierusalim nu s-a produs o dedublare a ierarhiei, una calcedoniană melkită și alta monofizită iacobită, precum s-a întâmplat la Antiohia. După moartea patriarhului Modestus (17 decembrie 631), episcopul Serghie de Ioppe a fost instalat pe scaunul patriarhal ierusalimitean cu sprijinul împăratului Heraclie, fără ca alegerea sa să fie confirmată canonic⁵⁸. Din scrisorile adresate de către papa Martin I lui Ioan de Filadelfia și unui anume Pantaleon rezultă că Serghie de Ioppe, adept al monoenergismului, a sfințit mai mulți episcopi care s-au raliat politicii unioniste a împăratului Heraclie și a căror hirotonie a fost contestată la conciliul de la Lateran (649) de către episcopul Ștefan de Dora⁵⁹. Astfel, episcopul Serghie de Ioppe a pus bazele unei ierarhii monoenergiste în Palestina care însă s-a dovedit a fi foarte fragilă.

4.3. Acordul încheiat de către Heraclie cu Biserica nestoriană a perșilor (630)

Împăratul Heraclie a păstrat relații de bună înțelegere cu catholicosatul nestorian din Seleucia-Ctesiphon. În 630/631, basileul bizantin a primit la Berrhoe (Alep), în Siria, vizita unei delegații persane trimise de către regina Boran; printre membrii delegației se număra și *catholicos*-ul Bisericii persane, Ishôyabh al II-lea, însoțit de mai mulți ierarhi⁶⁰. Negocierile politice, încununate de succes, au fost urmate de dezbateri pe teme teologice, purtate între *catholicos*-ul Ishôyabh al II-lea și împăratul Heraclie. Ishôyabh al II-lea i-a prezentat lui Heraclie o mărturisire de credință despre care el afirma că este în concordanță

55. Magistrand Cezar Vasiliu, *Biserica creștinilor maroniți din Liban*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4, 1966, pg. 163.

56. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, pg. 320-321; vezi și A. Frolov, *La vraie Croix et les expéditions d'Héraclius en Perse*, în „Revue des études byzantines”, 11, 1953, pg. 100; cf. Norman H. Baynes, *The Restoration of the Cross at Jerusalem*, în „The English Historical Review”, 27, 1912, pg. 299, care afirmă că Sfânta Cruce a fost așezată la Ierusalim în 21 martie 629; cf. Venance Grumel, *La reposition de la vraie croix à Jerusalem par Héraclius. Le jour et l'année*, în *Polychordia. Festschrift F. Dölger zum 75 Geburtstag*, I, Amsterdam, 1966, pg. 143, care propune data de 31 martie 631 pentru reinstalarea Sfintei Cruci la Ierusalim, *apud* V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 374, nota 20.

57. Jan Willem Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis: Notes on Symbolism and Ideology*, în Gerrit J. Reinink and Bernard H. Stolte (ed.), *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and confrontation*, Leuven, Paris, Peeters, 2002, pg. 183-191.

58. La sinodul ținut la Lateran în 649, episcopul Ștefan de Dora declara că: „Serghie, care a fost episcop de Ioppe, după retragerea perșilor a luat (funcția de) *locum tenens* al scaunului Ierusalimului, nu prin autoritate ecleziastică, ci, împotriva canoanelor, prin puterea seculară. A hirotonit acolo episcopi care țineau de scaunul Ierusalimului (în timp ce el însuși nu era nicidecum confirmat)”, Christoph von Schönborn, *Sofronie al Ierusalimului. Viața monahală și mărturisirea doctrinară*, Măriuca și Adrian Alexandrescu (trad.), Ed. Fundația Anastasia, București 2007, pg. 102, 104; vezi și Meyendorff 1993, pg. 375.

59. Chr. von Schönborn, *op. cit.*, pg. 102, 105-106.

60. *Histoire nestorienne (Cronique de Séert)*, pg. 557 (abreviat în continuare *Cronique de Séert*) ; vezi și Lange 2012, pg. 566-567.

cu învățătura de credință a Părinților niceeni⁶¹. După aceea, *catholicos*-ul a întocmit o mărturisire de credință pe care i-a înmănat-o împăratului; ea prezintă pe alocuri un conținut nestorian; deși această mărturisire de credință nu menționează învățătura despre o singură lucrare în Hristos, ea a fost acceptată de către Heraclie⁶². De altfel, potrivit *Cronicii lui Seert*, Ishôyahb al II-lea și împăratul Heraclie au ajuns la un consens în privința doctrinei monoenergiste formulată de către patriarhul Serghie, care a fost considerată de bună credință. *Cronica lui Seert* relatează că mărturisirea de credință întocmită de către *catholicos*-ul nestorian este în concordanță cu cea a patriarhului Serghie, în ceea ce privește recunoașterea unei voințe unice și a unei lucrări unice în persoana lui Hristos⁶³. La cererea împăratului, Ishôyahb al II-lea a săvârșit Sfânta Liturghie și i-a împărtășit pe Heraclie și pe ceilalți ierarhi bizantini.

4.4. Tratatul de unire religioasă purtat de către Heraclius cu Biserica armeană (631-633)

După reinstalarea Sfintei Cruci la Ierusalim (21 martie 630), Heraclie a inițiat demersuri pentru a realiza unirea religioasă dintre greci și armeni. În timpul *catholicos*-ului Komitas (611-628), Biserica armeană a îmbrățișat monofizismul. La porunca lui Komitas, teologul Yovhan Mayragomec'i ar fi tradus „cărți ale monofiziților Timotei Elur, Petru Fullo, Sever de Antiohia și ale altor eretici”⁶⁴. După moartea lui Komitas (628) și scurta păstorire a *catholicos*-ului Christopher al II-lea Apahuni (628-630), în fruntea Bisericii armene a ajuns *catholicos*-ul Ezras / Ezr (630-641). Încă de la numirea lui Ezras pe scaunul patriarhal al Bisericii armene (630), era evident că acesta din urmă trebuia să renunțe la anticalcedonismul agresiv promovat de către fostul *catholicos* Komitas; de altfel, acest lucru se impunea cu stringență în noul context politic marcat de recucerirea teritoriului Armeniei de către bizantini.

Între timp, Heraclie a redevenit stăpânul întregii Armenii (628), pe care s-a străduit să o scoată de sub controlul și influența politică a perșilor. Conștient de consecințele neplăcute ale schismei produse în 591 în sânul Bisericii armene⁶⁵, – schismă care a contribuit la transformarea lui Chosroes al II-lea în protectorul Bisericii armene și a tuturor creștinilor anticalcedonieni, – Heraclie urmărea să realizeze unirea religioasă între greci și armeni, probabil pe baza monoenergismului, căutând un fel de compromis între reconciliere pașnică și constrângere. În încercarea sa de a realiza unirea religioasă

61. *Cronique de Séert*, pg. 557-558.

62. *Ibidem*, pg. 559.

63. *Ibidem*, p. 560; vezi și Lange 2012, pg. 567.

64. Dagron et alii 1993, pg. 465.

65. În urma tratatului încheiat în 591 cu Persia, Bizanțul a luat în stăpânire întregul teritoriu al Armeniei, cu excepția regiunilor situate la nord-est de râurile Hrazdan și Azat care au rămas în continuare sub stăpânirea persană. Deoarece *catholicosul* Movsēs II Elivardec'i, instalat dincolo de frontiera cu Bizanțul, refuza unirea religioasă cu bizantinii, aceștia au ales un *anticatholicos*, în persoana lui Yovhannēs Bagaranc'i, care va susține doctrina calcedoniană în toate Bisericile din Armenia; de aici va rezulta o schismă în sânul Bisericii armene care a durat până în 610/611; ea a avut drept consecință divizarea clerului armean în două grupuri: calcedonienii și monofiziții. Începând din 591, Biserica armeană a fost divizată în *catholicosatul* calcedonian, aflat pe teritoriul bizantin, și centrul monofizit de la Dvin, aflat sub stăpânirea persană, vezi Meyendorff 1993, pg. 303-304.

între greci și armeni, basileul bizantin s-a bizuit în primul rând pe prestigiul pe care l-a dobândit în urma „eliberării” Sfintei Cruci din „captivitatea persană”⁶⁶. De îndată ce a intrat în posesia relicvei Sfintei Cruci – simbolul unității tuturor creștinilor – Heraclie și-a continuat călătoria în Armenia; împăratul a încercat să câștige loialitatea demnitarilor armeni și să-i determine pe aceștia să susțină planul său de unire bisericească; el le-a dăruit multe fragmente din relicva Sfintei Cruci⁶⁷.

În 632, după readucerea Sfintei Cruci la Ierusalim, Heraclie a poruncit guvernatorului Armeniei, Mizez (Mžēž) Gnouni să-l înștiințeze pe *catholicosul* Ezras că, dacă nu vine să intre în comuniune cu el la granița bizantino-armeană, ar fi nevoit să numească un al doilea *catholicos* pentru întreaga Armenie bizantină⁶⁸. Ezras a dat curs invitației împăratului și, însoțit de o suită de teologi și prinți armeni, s-a îndreptat spre Theodosiopolis (Karin/Garin), unde, în 633, a fost convocat un sinod la care au participat 193 de episcopi greci și armeni⁶⁹. Actele sinodului de la Theodosiopolis nu s-au păstrat. Potrivit relatărilor istoricilor armeni, la sinod s-au schimbat câteva replici cu privire la sinodul de la Calcedon; apoi, *catholicosul* Ezras s-a retras împreună cu secretarul și suita sa să analizeze mărturisirea de credință scrisă pe care i-o înmânase împăratul Heraclie. Textul acestei mărturisiri se sfârșea cu o serie de anatematisme împotriva lui Nestorie și a altor eretici; în schimb nu se amintea nimic despre sinodul de la Calcedon. După ce a analizat mărturisirea de credință pe care i-a înmănat-o Heraclie, *catholicosul* Ezras a semnat-o și a intrat în comuniune cu grecii⁷⁰. Nu se poate afirma dacă unirea între greci și armeni s-a realizat pe baza formulei monoenergiste. În orice caz, această unire bisericească a fost superficială, demonstrând că politica religioasă promovată de către Heraclie a avut un succes relativ în Armenia.

4.5. Politica de unire religioasă a împăratului Heraclie în Egipt

În Egipt, la fel ca în celelalte provincii orientale, împăratul Heraclius nu a întârziat să-și pună în aplicare planul său de unire a monofiziților cu Biserica imperială pe baza doctrinei monoenergiste. În 630/631, împăratul l-a numit patriarh al Alexandriei pe Cyrus⁷¹, fostul episcop de Phasis, care a îmbrățișat monoenergismul în urma discuțiilor cu Heraclie din provincia Lazica (626) și la insistențele patriarhului Serghie. Cyrus a fost investit de către împărat cu puteri civile extinse. El a deținut în Egipt o autoritate comparabilă cu cea a unui *prefect augustal*, mai ales în ultimii ani de domnie ai lui Heraclie⁷².

Îndată după instalarea sa pe scaunul patriarhal al Alexandriei, Cyrus a căutat să

66. Dagron et alii 1993, pg. 468.

67. Meyendorff 1993, pg. 363.

68. Dagron et alii 1993, pg. 469; la fel a procedat și împăratul Mauricius în 591. Deoarece *catholicosul* monofizit Moise al II-lea, stabilit la Dvin, în teritoriul rămas sub stăpânirea persană, a refuzat unirea religioasă cu grecii, Mauricius a numit un *anticatholicos* pentru întreaga Armenie bizantină, în persoana lui Ioan al III-lea, care a recunoscut sinodul de la Calcedon și va susține calcedonismul în toate bisericile Armeniei, *ibidem*, pg. 462.

69. *Ibidem*, pg. 469-470; Jean Meyendorff, *op. cit.*, pg. 363-364; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 386.

70. *Ibidem*, pg. 470; Fr. Winkelmann, *op. cit.*, pg. 63-64, nr. 25; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

71. *Sfântul Maxim și tovarășii săi*, cap. 9, pg. 67-68.

72. Jean éveque de Nikiou, *Chronique*, 120, pg. 455; Meyendorff 1993, pg. 365-366; Louis Bréhier, *Le Monde Byzantin*, vol. II: *Les institutions de l'empire byzantin*, Ed. Albin Michel, Paris 1970, pg. 96-97, 361; Ostrogorski 1996, pg. 143.

pună în practică politica eclesiastică unionistă a Constantinopolului. La 3 iunie 633, el a reușit să realizeze unirea unei fracțiuni a teodosienilor (monofiziții moderați) cu Biserica melkită calcedoniană, pe baza formulei *despre o singură lucrare în Hristos*⁷³. Suportul dogmatic al acestei uniri îl constituie un *decret de unire* care cuprinde nouă anatematisme. În anatematismul a VII-a este expusă în mod clar doctrina monoenergistă: „... Și dacă cineva [...] nu mărturisește [...] că acest Unul și Același Hristos și Fiul a lucrat la fel atât ceea ce era dumnezeiesc, cât și ceea ce era omenesc prin *unica lucrare teandrică*, așa după cum învață cel între sfinți, Dionisie... să fie anatema”⁷⁴. Sursele copte recunosc că o mare parte a populației Egiptului acceptase credința de la Calcedon în interpretarea ei monoenergistă. În acest sens, Sever de Asmounein relatează că: „acești ani au fost cei în care Heraclie și Al-Muqauqas (adică Cyrus « Caucazianul ») dominau Egiptul: și datorită durității persecuției, a oprinderii și a pedepselor pe care Heraclie le-a aplicat ortodoxilor (adică monofiziții) pentru a-i forța să adopte credința de la Calcedon, mulțimi nenumărate au fost puse la adăpost, fie prin tortură, fie prin promisiunea onorurilor, fie prin convingere și vicleșug”⁷⁵.

5. Reacția ortodoxă împotriva monoenergismului

Unirea dintre Biserica imperială și gruparea teodosienilor realizată de către patriarhul Cyrus pe baza monoenergismului a provocat reacția promptă a monahului palestinian Sofronie care se afla atunci în Alexandria. Acesta din urmă l-a implorat pe Cyrus să nu publice decretul de unire care proclama monoenergismul; el și-a manifestat dezacordul față de doctrina monoenergistă formulată în anatematismul a VII-a a decretului de unire. Sfântul Sofronie a plecat la Constantinopol ca să-l avertizeze pe patriarhul Serghie cu privire la doctrina greșită care se ascundea în spatele formulei monoenergiste. Monahul palestinian susținea că trebuie neapărat să se admită două *lucrări* în Hristos și nu una, lucrarea situându-se la nivelul firilor și nu la nivelul persoanei Mântuitorului⁷⁶. După discuții aprinse legate de doctrina despre o singură lucrare în Hristos, patriarhul Serghie a

73. Hefele 1909, pg. 339.

74. Allen 2009, pg. 170-172, (Documentul 3): „Εἴ τις [...] οὐχ ὁμολογεῖ [...] καὶ τὸν αὐτὸν ἕνα Χριστὸν καὶ Ὑἱὸν ἐνεργοῦντα τὰ θεοπροπῆ καὶ ἀνθρώπινα ‘μὴ θεανδρικῇ ἐνεργείᾳ’ κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις Διονύσιον [...] ἀνάθεμα ἔστω”; vezi și F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 149-150; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 118.

75. Meyendorff 1993, pg. 379; cf. V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 381 care afirmă că: „formula de unire din 633 *n-a depășit porțile Alexandriei*”.

76. Mansi 1960, XI 481C; Allen 2009 (*Epistola Synodica*), pg. 96.

ajuns la o înțelegere cu Sfântul Sofronie; cei doi au convenit, de comun acord, că accentul nu trebuie să cadă pe *acțiunea lucrare-energie*, ci pe *subiectul lucrător-operant*, vorbindu-se astfel despre *unicul subiect operant pentru lucrările divine și umane în Hristos*⁷⁷.

Îndată după instalarea sa pe scaunul patriarhal al Ierusalimului (la începutul anului 634), Sfântul Sofronie a trimis o scrisoare sinodală (*Sinodikon*) patriarhului Serghie și tuturor celorlalți patriarhi și episcopi ai pentarhiei. *Sinodikon*-ul reprezintă prima reacție „ortodoxă” oficială împotriva monoenergismului. Sfântul Sofronie evidențiază unitatea persoanei Mântuitorului și dualitatea naturilor în Hristos. În gândirea sa, dualitatea naturilor implică *dualitatea lucrărilor în Hristos, fiecare natură avându-și propria sa lucrare naturală*⁷⁸. Sfântul Sofronie a curmat „politica monoenergistă” a lui Heraclie în Palestina și a contribuit la întărirea doctrinei calcedoniene. Așadar, alegerea lui Sofronie pe scaunul patriarhal al Ierusalimului a însemnat eșecul politicii religioase unioniste a împăratului Heraclie în Palestina.

6. Declanșarea crizei monotelismului

Obiecțiile lui Sofronie cu privire la formula monoenergistă elaborată de către patriarhul Cyrus al Alexandriei au fost reținute parțial în cadrul lucrărilor sinodului permanent pe care patriarhul Serghie l-a convocat la Constantinopol pentru a încheia discuția cu privire la această problemă; în august 633, sinodul a emis un decret dogmatic (*ψήφος*) al cărui text este reprodus în scrisoarea pe care patriarhul Constantinopolului i-a adresat-o papei Honorius în anul 634. În *Psephos* se precizează că i s-a recomandat patriarhului Cyrus al Alexandriei să nu mai îngăduie nimănui pe viitor să vorbească despre una sau două lucrări în Hristos, ci despre *un singur subiect-operant*, Hristos, în lucrările fiecărei naturi⁷⁹. În plus, *Psephos*-ul exclude posibilitatea existenței a două voințe contradictorii în Hristos care ar decurge din mărturisirea a două lucrări în persoana Mântuitorului; astfel este anticipat *monotelismul hristologic*:

„De asemenea, expresia « două lucrări » îi revoltă pe mulți deoarece n-a fost mărturisită de către nici unul dintre sfinții și aleșii predicatori ai tainelor Bisericii. De aici ar rezulta să cinstim două voințe care se contrazic reciproc [...] căci este imposibil ca într-un singur și același subiect să subziste două voințe contradictorii în același timp, una lângă cealaltă”⁸⁰.

În decret se hotăra ca Sofronie să nu mai discute despre problema lucrărilor, ci să se mulțumească cu doctrina asigurată de către Părinții Bisericii⁸¹. *Psephos*-ul nu anula *acordul de unire* încheiat în 3 iunie 633 la Alexandria între monofiziții moderați și Biserica melkită calcedoniană; în scrisoarea adresată patriarhului Alexandriei, prin

77. Înțelegerea dintre Sfântul Sofronie și patriarhul Serghie ne este cunoscută din scrisoarea acestuia din urmă adresată papei Honorius, vezi Allen 2009, pg. 188, (Documentul 6).

78. Chr. von Schönborn, *op. cit.* pg. 118, 226.

79. Allen 2009, pg. 188 (Documentul 6); Hefele 1909, pg. 345.

80. *Ibidem*, pg. 190; Meyendorff 1993, pg. 369-370; F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 307.

81. *Ibidem*, pg. 192 (Documentul 6); Grumel 1932, pg. 115-116, nr. 287.

august-septembrie 633, patriarhul Serghie aproba unirea făcută de Cyrus cu teodosienii, conform decretului de unire atacat de către Sfântul Sofronie.

6.1 Elaborarea formulei monotelite

Îndată ce patriarhul Serghie al Constantinopolului a aflat de investirea Sfântului Sofronie în funcția de patriarh al Ierusalimului, el a înțeles că acesta din urmă era pierdut definitiv pentru cauza monoenergismului. De aceea, Serghie a căutat să-l câștige de partea sa pe papa Honorius (625-638). În acest sens, patriarhul Constantinopolului i-a adresat papei o scrisoare care ne furnizează o serie de informații în legătură cu disputa monoenergistă. Această scrisoare conține textul *Psephos*-ului. Printre altele, Serghie îi relatează papei despre unirea teodosienilor cu Biserica imperială, realizată la Alexandria de către patriarhul Cyrus (3 iunie 633), pe baza monoenergismului; totodată, el amintește de protestul Sfântului Sofronie împotriva formulei monoenergiste⁸².

În același an (634), papa Honorius i-a răspuns patriarhului Sergius, înainte de a primi scrisoarea de întronizare din partea patriarhului Sofronie al Ierusalimului. În scrisoarea adresată lui Serghie – păstrată într-o traducere grecească în actele sinodului al VI-lea ecumenic – Honorius aprobă unirea încheiată în 3 iunie 633 la Alexandria. El este de acord cu Serghie că trebuie evitată discuția despre una sau două lucrări în Hristos; în acest sens, papa Honorius afirmă că este treaba gramaticienilor și a filosofilor să discute despre aceste două expresii⁸³. Papa interzice să se vorbească despre una sau două lucrări în Hristos – formule a căror utilizare generează dificultăți teologice – și recomandă să se mărturisească *o singură voință în Hristos* (ὅθεν καὶ ἐν θέλημα ὁμολογοῦμεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – unde *et unam voluntatem fatermur Domini nostri Iesu Christi*)⁸⁴; el înțelege prin asta că n-ar putea exista în Hristos două voințe contrare una alteia și că întreaga omenitate a lui Hristos este condusă de către dumnezeirea Logosului⁸⁵. Totodată, Honorius afirmă că Iisus Hristos, persoană unică, a săvârșit în același timp operele dumnezeiești și cele omenești cu ajutorul celor două naturi ale sale: același Iisus Hristos a operat prin cele două naturi ale sale „dumnezeiește și omenește”⁸⁶. Așadar, la sugestia patriarhului Serghie – care considera că mărturisirea *a două lucrări în persoana lui Iisus Hristos* ar implica afirmația impioasă a *două voințe contradictorii în Hristos* – papa Honorius mărturisește *o singură voință în Hristos*; „prin răspunsul său, papa acreditează, fără să vrea, monotelismul ca rezultată a monoenergismului”⁸⁷. Teologia sa avea să sprijine, cel puțin în mod indirect, evoluția ereziei monotelite⁸⁸. Expresia *o singură voință* s-a născut din implicațiile doctrinei despre o singură lucrare. Această expresie va fi impusă de către patriarhul Serghie în *Ekthesis*-ul lui Heraclie care va deveni astfel „documentul de bază

82. Hefele 1909, pg. 343-346; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 121.

83. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 168-169.

84. Allen 2009, pg. 196 (Documentul 7).

85. Lange 2012, pg. 608; Dagron et alii 1993, pg. 42; Meyendorff 1993, pg. 373.

86. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 169; V. Grumel, *Recherches sur l'histoire du monothélisme III* în EO 28, 1929, pg. 274-277; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 122-123; F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 160-162.

87. Nicolae Chifăr, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Iași, Edit. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2000, pg. 229; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 382.

88. Meyendorff 1993, pg. 373.

al monotelismului”⁸⁹.

6.2 Promulgarea decretului *Ekthesis* (638)

Răspunsul Constantinopolului la scrisoarea sinodală (*Sinodikon*) a Sfântului Sofronie l-a constituit publicarea, în septembrie-octombrie 638, a decretului imperial *Ekthesis*; acest decret a fost conceput de către patriarhul Serghie încă din 636, fapt confirmat de către însuși împăratul Heraclie într-o scrisoare pe care el i-a trimis-o, la începutul anului 641, papei Ioan al IV-lea⁹⁰. Intervenția în disputa monoenergistă a papei Honorius, care a acceptat ideile patriarhului Constantinopolului, nu a putut decât să-l încurajeze pe acesta din urmă să persevereze în realizarea planului său⁹¹. Decretul *Ekthesis* interzice folosirea expresiilor *o lucrare* (*mòdà\enéergeia*), respectiv *două lucrări* (*δύο ἐνέργειαι*) în Iisus Hristos, însă cere să fie mărturisită *o singură voință* în Hristos: „ἐν θέλημα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦμεν”⁹². Prin favorizarea expresiei *o singură voință*, decretul *Ekthesis* „a contribuit la transformarea monoenergismului în monotelism”⁹³. „Având ca scop « să dezamorseze » criza monoenergismului, decretul *Ekthesis* o va lansa pe cea a monotelismului”⁹⁴. În 638, „miza nu mai era, la fel ca douăzeci de ani mai devreme, aceea de a-i ralia pe monofiziți la Biserica imperială, ci de a restabili pacea și unitatea în tabăra calcedonienilor”, între *dionergetici* și *monoenergetici*, prin renunțarea la formulele lor, *o lucrare*, respectiv *două lucrări* în Hristos”; cu alte cuvinte, *monotelismul* urma să fie prețul împăcării dintre dioenergetici și monoenergetici⁹⁵.

În Orient, *Ekthesis*-ul a fost acceptat de către majoritatea episcopilor. În schimb, decretul lui Heraclie a fost respins de Biserica Romei. După moartea Sfântului Sofronie (638), scaunul patriarhal al Ierusalimului a fost ocupat de către episcopul monotelit Serghie de Ioppe; fără îndoială că el a acceptat fără rezerve decretul lui Heraclie, fiind un susținător loial al politicii religioase imperiale încă din anul 631, când a pus bazele unei ierarhii ecleziastice monotelite în Palestina. De asemenea, patriarhul Macedonie al Antiohiei a acceptat *Ekthesis*-ul⁹⁶. Decretul *Ekthesis* a fost semnat de către patriarhul Cyrus al Alexandriei, căruia stratelatul Eustatius i-a înmănat o scrisoare însoțită de o copie a decretului, din partea patriarhului Serghie⁹⁷. La rândul său, patriarhul Pyrrhus (638-641), succesorul lui Serghie pe scaunul patriarhal al Constantinopolului, a aprobat edictul lui Heraclie printr-un decret dogmatic sinodal (638/639)⁹⁸.

89. Chr. von Schönborn, *op. cit.*, pg. 110.

90. Fiind acuzat de erezie în Apus datorită promulgării *Ekthesis*-ului, Heraclie îi scria papei Ioan al IV-lea: „*Ekthesis*-ul nu este al meu și nu eu l-am poruncit; este opera patriarhului Sergius de acum cinci ani [n.n. din 636]; când m-am întors din Orient, el m-a rugat să-l semnez și să-l promulg”, Mansi 1960, XI, 9.

91. Meyendorff 1993, pg. 374.

92. Allen 2009, pg. 214 (Documentul 9: *Ekthesis*).

93. V. Grumel, *Recherche sur l'histoire du monothélisme III. Du monénergisme au monothélisme*, în EO, nr. 29, 1930, pg. 20.

94. Dagron et alii 1993, pg. 42; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 405; Rahner 1964, pg. 277-278.

95. *Ibidem*, pg. 42.

96. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 171; Hefele 1909, pg. 390-391.

97. Grumel 1932, pg. 117-118, nr. 293; Hefele 1909, pg. 391 și nota 4.

98. *Ibidem*, pg. 117, nr. 292.

Concluzii

La fel ca predecesorii săi, împăratul Heraclie a încercat să domine și să controleze Biserica. El a folosit-o ca un instrument pentru realizarea obiectivelor sale politice. Înțelegând că restabilirea integrității teritoriale și a unității politice a Imperiului nu se putea înfăptui fără o apropiere între diferitele comunități creștine divizate, Heraclie nu a tolerat pluralismul religios. Din acest punct de vedere, el a imitat politica promovată de către Iustinian I, urmărind să elimine disidențele și minoritățile religioase. Pe această linie s-a încadrat politica religioasă a lui Heraclie față de iudei, care venea în completarea politicii sale de unire religioasă cu necalcedonienii. Decizia împăratului de convertire forțată la creștinism a iudeilor se întemeia nu doar pe dorința de a elimina o dizidență politică și riscul unei eventuale restaurări a „Templului”, ci și pe ideea că istoria se apropia de sfârșit, iar împăratul creștin avea de jucat un rol important în această ultimă etapă a iconomiei mântuirii.

Heraclie a promovat cu asiduitate o politică fermă care viza să refacă unitatea Bisericii răsăritene, prin reconcilierea Constantinopolului cu Bisericile necalcedoniene din Orient. Însă fragilitatea acestei politici unioniste urma să fie dovedită de criza monotelită. Erezia monotelită a fost concepută în mod deliberat pentru a-i readuce pe monofiziți în Biserica imperială; acesta a fost obiectivul principal al politicii religioase a lui Heraclie, pe care împăratul s-a străduit să-l îndeplinească, asumându-și încălcarea principiului *symphoniei* care stă la baza relației dintre stat și Biserică. Eșecul politicii sale religioase a fost previzibil încă înainte de cucerirea arabă, demonstrând că distanța care separa Biserica imperială de Bisericile necalcedoniene a sporit atât de mult încât nu mai putea fi suprimată. Creștinii din Orient nu erau doar scindați printr-o formulă de credință, ci prin diferențe considerabile de cultură și de limbă și prin emergența sentimentelor „naționale”.

Politica religioasă a lui Heraclie a culminat cu promulgarea decretului *Ekthesis* care reprezintă o expresie evidentă a cezaropapismului imperial. Prin emiterea acestui decret, Heraclie și-a depășit rolul de conducător temporal al Bisericii și de apărător al Ortodoxiei, sancționând printr-un act oficial o decizie sinodală. De altfel, *Ekthesis*-ul nu a rezolvat problema disputelor teologice dintre calcedonieni și necalcedonieni. Mai mult, el a avut consecințe nefaste pentru statul bizantin, deoarece a contribuit la agravarea conflictelor religioase în provinciile răsăritene ale Imperiului și a facilitat cucerirea lor de către arabi. Pe de altă parte, decretul *Ekthesis* a contribuit la izbucnirea conflictului dintre Biserică și stat care a atins punctul culminant în timpul domniei lui Constans al II-lea (641-668); acest fapt ne întărește convingerea că, pe termen lung, politica religioasă a împăratului Heraclie s-a dovedit a fi ineficace și total neinspirată.

Bibliografie selectivă:

Izvoare

*** Chronicon Paschale

*** *Chronicon Paschale*, vol. I-II, Dindorfius, Ludovicus (ed), în "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" 11-12, Bonn, 1832

*** Histoire nestorienne

*** *Histoire nestorienne (Cronique de Séert)*, II, Scher, S. G. Mgr. Addai, Griveau, Robert (ed.), în Graffin, R., Nau F., (ed.), "Patrologia Orientalis" XIII, 4, 65, Ed. Brepols, Turnhout 1983
de Nikiou

Jean, évêque de Nikiou, *Chronique*, Zotenberg, H. (trad.), în „Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale”, XXIV, 1, Imprimerie Nationale, Paris 1883

le Syrien

Michel le Syrien, *Chronique*, I-III, Chabot, J.- B. (trad., ed.), Paris 1899-1905

Sébéos

Sébéos, *Histoire d'Héraclius*, Macler, Frédéric (trad., ed.), Ed. Ernest Leroux, Paris, 1904

Sf. Maxim/Stăniloae

Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Disputa Sfântului Maxim cu Pyrrhus*, Stăniloae, Dumitru (trad., ed.), în „Scrieri, partea a doua. Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești”, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” nr. 81, Ed. IBMBOR, București 1990

Sf. Maxim/Ică

Ică, Ioan I. jr. (trad., ed.), *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, Ed. Deisis, Sibiu 2004

Sf. Teofan

Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, Țipău, Mihai (trad., ed.), Ed. Basilica a Patriarhiei Române, 2012

Volume și articole

Allen 2009

Allen, Pauline, *Sophronius of Jerusalem and Seventh-Century Heresy. The Synodical Letter and other documents*, Ed. Oxford University Press, Oxford

Bréhier-Aigrain 1938

Bréhier Louis, Aigrain René, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. V: *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe (590-757)*, Bloud et Gay, Paris

Brezeanu 2007

Brezeanu, Stelian, *Istoria Imperiului Bizantin*, Ed. Meronia, București

Dagron et alii 1993

Dagron Gilbert, Riché, Pierre, Vauchez André (coord.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV: *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, Ed. Desclée, Paris

Dagron-Déroche 2010

Dagron, Gilbert, Déroche, Vincent (coord.), *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, Ed. Fondation Ebersolt du Collège de France & Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris

Dieten 1972

Dieten, Jan Louis van, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)*, Ed. Adolf M. Hakkert, Amsterdam

Grumel 1932

Grumel, Grumel, Venance, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, Fasc. I: *Les Regestes de 381 à 715*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Constantinople-Istanbul

Hefele 1909

Hefele, Charles Joseph, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, Leclercq, Dom. H. (trad.), III, 1, Ed. Letouzey et Ané, Paris

Lange 2012

Lange, Christian, *Mia Energeia. Untersuchungen zur Einigungspolitik des Kaisers Heraclius und des*

- patriarchen Sergius von Constantinopel*, Ed. Mohr Siebeck, Tübingen
Meyendorff 1993
- Meyendorff, Jean, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, Lhoest, Françoise (trad.), Ed. du Cerf, Paris
Morrisson 2004
- Morrisson, Cécile (coord.), *Le Monde Byzantin*, vol. I: *L'Empire romain d'Orient (330-641)*, Ed. Presses Universitaires de France, Paris
Ostrogorski 1996
- Ostrogorski, Georgije, *Histoire de l'État byzantin*, Gouillard, J. (trad.), Ed. Payot, Paris
Rahner 1964
- Rahner, Hugo, *L'Église et L'État dans le christianisme primitif*, Zinck, G. (trad.), Ed. du Cerf, Paris
Rămureanu 1951
- Rămureanu, Ioan I., *Posibilitatea întoarcerii Bisericii monofizite la ortodoxie. Considerații istorice și dogmatice asupra poziției lor față de ortodoxie*, în „Ortodoxia”, an. III, 1951, nr. 4, pg. 586-636
Winkelman 2001
- Winkelman, Friedhelm, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, Ed. Peter Lang, Frankfurt am Main/Berlin

Webografie

Sébéos

<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/sebeos/heraclius.htm> , 21.11.2015

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Convergențe

Mădălina Strehie

Latina militară și impactul ei mentalitar (II)

Military latin and its impact on mentalities (II)

Abstract: *This article continues our studies related to military Latin. If in the first part we studied the military Latin of the European Romance armies, (of the Romanian army, the French army and the Italian army), in this second part we analyze the language of Mars present in the slogans, emblems and mottos of the UK and USA armies. We have selected those Latin sententiae with military value for two reasons: public access and their value for mentalities.*

In the economy of this study, the largest share is that of Latin maxims of the American army due to their publicity and values of military mentality which they express. Thus, the values of Mars' art present in the military Latin that we analyze here are moral qualities and mentalities such as loyalty, faith, skill, professionalism, patriotism, steadfastness, perseverance, ingenuity, bravery, courage, etc.

We translate all maxims for a better perception of Roman mentality values expressed by the language of the she-wolf's adopted sons, perennial values even today. The military Latin language present in the slogans of the two armies is concise, but full of expressiveness rendered by nouns, pronouns, adjectives, prepositions, verbs and adverbs, which emphasizes its perennial impact.

Keywords: *Latin, armies, mentalities, moral values, battle slogans.*

I. Introducere

Studiul nostru urmărește impactul mentalitar pe care îl are, încă, limba fiilor lui Marte asupra armatelor lumii, (în această lucrare prezentăm latina militară din armata Marii Britanii și din armata Statelor Unite ale Americii). Cele mai multe maxime războinice le-am găsit în armata Statelor Unite ale Americii. Selecția a fost necesară pentru economia lucrării noastre. De asemenea, această selecție s-a datorat și accesului public la aceste sintagme.

Cele mai multe maxime latine sunt foarte sugestive pentru specificul unităților militare, care le au ca devize de luptă, ca motto-uri sau ca maxime. Ele sunt foarte

aplicabile pentru arta lui Marte. Cea mai frumoasă maximă, care exprimă cel mai frumos și complet mentalitățile militare o considerăm a fi maxima ARTE ET MARTE, folosită de armata Marii Britanii. Această maximă latină are cel mai puternic impact mentalitar, deoarece include cele două caracteristici ale războinicilor dintotdeauna: arta, meșteșugul, priceperea armelor și patronul roman al armatei, Marte, zeul roman al armelor, dar și părintele legendar al fondatorilor Cetății Eterne.

Armata Statelor Unite are de asemenea, o maximă latină cu un puternic impact mentalitar, pe care o considerăm cea mai sugestivă pentru dedicația militarilor de pretutindeni pentru patrie, în virtutea jurământului depus: POTIUS MORIRI QUAM FOEDAR.

Limba latină demonstrează că nu este nici pe departe o limbă moartă, nici acum în mileniul trei, exprimând cel mai frumos arta militară. Toate maximele analizate sunt pline de adjective, verbe, substantive, numerale, pronume sau adverbe. Deși este o limbă concisă ea exprimă o multitudine de valori morale. Traducerea în limba română a maximelor ne aparține, pentru o mai bună receptare a lor.

De asemenea, precizăm că traducerea nu redă întru totul impactul valoric al maximelor, dar am încercat să fie cât mai fidelă sensului latin al sintagmelor traduse.

II. Maxime latine utilizate de către armata Marii Britanii

NULLI SECUNDUS¹, Niciunul (nu este) al doilea.-trad.n.

NEMO ME IMPUNE LACESSIT², Nimeni care mă atacă, (nu rămâne) fără pedeapsă.-trad.n.

QUIS SEPARABIT³, Cine va despărți.-trad.n.

NEC ASPERA TERRENT⁴, Nu se înspăimântă de cele dificile.-trad.n.

STABILIS⁵, Neclintit.-trad.n.

NULLI EXPUGNABILIS HOSTI⁶, Care nu poate fi cucerit de către niciun inamic.-trad.n.

UTRINQUE PARATUS⁷, Pregătit pentru toate direcțiile.-trad.n.

CELER ET AUDAX⁸, Rapid și curajos (îndrăzneț).-trad.n.

PER MARE PER TERRAM⁹, Pe mare și pe pământ.-trad.n.

FIDE, SED CUI VIDE¹⁰, Fii credincios, dar ia seama cui.-trad.n.

QUO FAS ET GLORIA DUCUNT¹¹, Ceea ce este permis și îi conduce spre glorie.-trad.n.

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Coldstream_Guards

2. https://en.wikipedia.org/wiki/Scots_Guards

3. https://en.wikipedia.org/wiki/Irish_Guards

4. https://en.wikipedia.org/wiki/Irish_Guards

5. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Anglian_Regiment

6. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Gibraltar_Regiment

7. [https://en.wikipedia.org/wiki/Parachute_Regiment_\(United_Kingdom\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Parachute_Regiment_(United_Kingdom))

8. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rifles

9. https://en.wikipedia.org/wiki/40_Commando

10. [https://en.wikipedia.org/wiki/20th_Armoured_Infantry_Brigade_\(United_Kingdom\)](https://en.wikipedia.org/wiki/20th_Armoured_Infantry_Brigade_(United_Kingdom))

11. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Artillery

UBIQUE¹², Peste tot. -trad.n.
 CERTA CITO¹³, Iute pentru cele sigure. -trad.n.
 MANUI DAT COGNITIO VIRES¹⁴, Cunoașterea dă forțe mâinii.-trad.n.
 IN ARDUIS FIDELIS¹⁵, Credincios în cele amarnice.-trad.n.
 EX DENTIBUS ENSIS¹⁶, Din măduva dinților.-trad.n.
 SUB CRUCE CANDIDA¹⁷, Sub crucea albă.-trad.n.
 ARTE ET MARTE¹⁸ Cu artă (pricepere) și cu Marte (zeul războiului).-trad.n.
 ANIMO ET FIDE¹⁹, Din suflet și din credință
 JUSTITIA IN ARMIS²⁰, Justiție în (între) arme.-trad.n.
 EMEMPLO DUCEMUS²¹, Vom conduce prin exemplu.-trad.n.
 MENS SANA IN CORPORE SANO²² Minte sănătoasă în trup sănătos.-trad.n.

Armata britanică folosește maxime latine foarte concise, care redau în primul rând vechi valori mentale romane precum *virtus* și *fides*, dar și foarte multe adjective provenite de la aceste valori mentale precum *fidelis* (cel mai uzual în latina militară studiată de noi) etc. Pronumele folosite sunt de regulă pronume nehotărâte precum *nullus*, *-a*, *-um*, pentru a sugera unitatea militarilor și totodată solidaritatea lor. Dedicăția pentru servirea patriei este foarte frumos redată prin substantivele *fides* și *animus*.

III. Sentințe latine folosite de armata Statelor Unite ale Americii ca devize de luptă sau motto-uri

Deviza Gărzii de coastă²³:

SEMPER PARATUS, Întotdeauna pregătit.-trad.n.

Devize ale infanteriei marine²⁴

SEMPER FIDELIS, Întotdeauna credincios.-trad.n.
 FORTES FORTUNA IU VAT, Norocul îi ajută pe cei puternici.-trad.n.
 FORTUNA FAVET FORTIBUS, Norocul este susținătorul celor puternici.-trad.n.
 SEMPER FLEXIBILES, DOMINAMUS NOX, Mereu agili (mlădioși), suntem puternici (stăpânim) noaptea.
 CELER, SILENS, MORTALIS, Rapid, tăcut, fatal.-trad.n.

12. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Engineers

13. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Corps_of_Signals

14. [https://en.wikipedia.org/wiki/Intelligence_Corps_\(United_Kingdom\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Intelligence_Corps_(United_Kingdom))

15. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Army_Medical_Corps

16. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Army_Dental_Corps

17. https://en.wikipedia.org/wiki/Queen_Alexandra%27s_Royal_Army_Nursing_Corps

18. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Electrical_and_Mechanical_Engineers

19. https://en.wikipedia.org/wiki/Adjutant_General%27s_Corps

20. https://en.wikipedia.org/wiki/Army_Legal_Services_Branch

21. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Military_Police

22. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Army_Physical_Training_Corps

23. <http://www.military-quotes.com/mottos/US-coast-guard.htm>

24. <http://www.military-quotes.com/mottos/US-marines.htm>

MORS DE CONTACTU, Moartea din atingere (încleștare).-trad.n.

MORS EX TENEBRIS, Moarte din întuneric.-trad.n.

IN HOC SIGNO VINCES, Vei învinge în (sub) acest steag (stindard).-trad.n.

Devize ale Flotei²⁵

NON SIBI, SED PATRIAE, Nu pentru sine, ci pentru patrie.-trad.n.

POTIUS MORIRI QUAM FOEDAR, Este mai de preferat să mori decât să faci
tratat de supunere (să te supui).-trad.n.

CONSTRUIMUS, BATUIMUS, Construim, bătăm(învingem).-trad.n.

INVICTUS GALLUS GLADIATOR, Invincibilul gladiator gallic.-trad.n.

PAX PER SCIENTIAM, Pacea datorită științei.-trad.n.

Devize ale Forțelor aeriene²⁶

UNO AB ALTO, De unul singur către înălțime.-trad.n.

LIBERTATEM DEFENDIMUS, Apărăm libertatea.-trad.n.

CUM GRANO SALIS, Cu un sămbure în largurile mării (Cu un grăunte de sare).-
trad.n.

MORS AB ALTO, Moartea de la înălțime.-trad.n.

AUT VINCERE, AUT MORS, Ori a învinge, ori moartea.-trad.n.

DEFENSOR FORTIS, Apărătorul celor puternici.-trad.n.

TUTOR ET ULTOR, Apărător și răzbunător.-trad.n.

VIRTUTE ALISQUE, Pentru vitejie și pentru ceilalți.-trad.n.

ADVENTES FORTUNA IUVAT, Pe cei curajoși îi ajută norocul.-trad.n.

Devize ale Infanteriei de Uscat²⁷

TERTIA SEMPER PRIMA, A treia mereu cea dintâi.-trad.n.

Devize ale trupelor de infanterie²⁸

PARATUS ET FIDELIS, Pregătit și credincios.-trad.n.

IMPETUM PERSEQUI, Urmez atacul.-trad.n.

Devize ale unor trupe de chimiști²⁹

FLAMMIS VINCIMUS, Învingem flăcările.-trad.n.

STABILIS VICTORIA, Victorie sigură.-trad.n.

Devize ale armei de geniu³⁰

VOLENS ET POTENS, Care vrea și care poate.-trad.n.

25. <http://www.military-quotes.com/mottos/US-navy.htm>

26. <http://www.military-quotes.com/mottos/US-Air-Force.htm>

27. <http://www.military-quotes.com/mottos/US%20Army%20and%20Corps.htm>

28. <http://www.military-quotes.com/mottos/armored.htm>

29. <http://www.military-quotes.com/mottos/chemical.htm>

30. <http://www.military-quotes.com/mottos/engineer.htm>

LABORAMUS SUSTINERE, Noi munim pentru a susține.-trad.n.
 SEMPER ULTIMO, Mereu cel din urmă (ultimul).-trad.n.
 OMNES RES BENE FACERE, A face toate lucrurile bine.-trad.n.
 FORTUNA INFORTUNA FORTI UNA, Norocul și nenorocul este pentru cei puternici totuna.-trad.n.
 CONSTRUCTIO ET DESTRUCTIO, Construcție și distrugere.-trad.n.
 MALLEIS MILITO, Lupt cu ciocanul.-trad.n.
 TENAX PROPOSITI, Ferm (în atingerea) scopului.-trad.n.
 PRAEVIUS, Premergător.-trad.n.
 SEMPER TENTARE, A încerca mereu.-trad.n.
 NOSTRUM EST OPUS, Lucrarea este a noastră.-trad.n.
 HAEC LUCRA LABORUM, Aceste câștiguri ale lucrărilor.-trad.n.
 AGENDO GNAVITER, Acționând cu zel (hărnicie).-trad.n.
 ALIQUID EXPECTAVIT, Altcineva a așteptat.-trad.n.

Devize ale trupelor de artilerie³¹

CEDAT FORTUNA PERITIS, Norocul se supune celor pregătiți.-trad.n.
 PRIMUS AUT NULLUS, Primul sau niciunul.-trad.n.
 CELERITAS ET ACCURATIO, Rapiditate și îngrijire.-trad.n.
 AUDACIA, Îndrăzneală.-trad.n.
 CELER ET AUDAX, Rapid și îndrăzneț.-trad.n.
 NUNQUAM FRACTUM, Niciodată zdrobit.-trad.n.
 EX HOC SIGNO VICTORIA, De la acest stindard (este) victoria.-trad.n.
 CONIUNCTI STAMUS, Stăm uniți.-trad.n.
 SERVABO FIDEM, Voi sluji cu credință.-trad.n.
 FESTINA LENTE, Grăbește-te încet.-trad.n.
 HIC MURUS AHENEUS, Acest zid de aramă (Aici este zidul de aramă).-trad.n.
 VINCERE EST VIVERE, A învinge este a trăi.-trad.n.
 SIC ITUR AD ASTRA, Astfel se merge către stele.-trad.n.
 SICUT QUERCUS, Precum stejarul.-trad.n.
 ARMA PARATO FERRO, Port armele fiind pregătit.-trad.n.
 ARMA PACIS FULCRA, Armele sunt rezămătoare ale păcii.-trad.n.
 FACTA NON VERBA, Fapte nu vorbe.-trad.n.
 CONTENDIMUS, Aruncăm.-trad.n.
 PER ANGUSTA AD AUGUSTA, Prin cele înguste către cele auguste (Prin cele grele către cele strălucitoare).-trad.n.

Devize ale Forțelor speciale³²

SEMPER PREPARATE, Întotdeauna pregătește-te din vreme.-trad.n.
 SINE PARI, Fără egal.-trad.n.

31. <http://www.military-quotes.com/mottos/field%20artillery.htm>

32. <http://www.military-quotes.com/mottos/spec%20ops.htm>

SUA SPONTE, Din proprie inițiativă (Din voința sa).-trad.n.
DE OPPRESO LIBER, Liber de a nimici.-trad.n.

Devize ale unor trupe pentru operații speciale³³

VERITAS, Adevăr.-trad.n.
VERBUM VINCET, Cuvântul va învinge.-trad.n.
VERITAS VOS LIBERABIT, Adevărul vă va elibera.-trad.n.
POTESTAS PERSUASIONIS, Puterea convingerii.-trad.n.
MUTATIO ANIMO, Schimbarea sufletului.-trad.n.
VINCERE PERSUADENTES, A învinge pe cei care sunt convinși.-trad.n.

Devize ale unor trupe de comandă³⁴

NON SIBI SED OMNIBUS, Nu pentru sine, ci pentru toți.-trad.n.
SI NON POTESTIS, POSSUMUS, Dacă voi nu puteți, noi putem.-trad.n.
ABUNDANTIA COPIAE, Belșugul trupelor.-trad.n.

Deviza trupelor de ordonanță³⁵

CUPIDUS ET PARATUS, Devotat și pregătit.-trad.n.

Devize ale trupelor de poliție militară³⁶

VIRES IN ARDUIS, Forțe în cele abrupte.-trad.n.
HONOREM RESTITUIMUS, Dăm înapoi onorea (Restabilim onoarea).-trad.n.
MONSTRAT VIAM, Arăt calea.-trad.n.
LEX ET ORDO, Lege și ordine.-trad.n.
VIRTUS, INTEGRITAS, VERITAS, Virtute, integritate, adevăr.-trad.n.
SALUS ET HUMANITAS, Salvare și umanitate.-trad.n.
INVINCIBILIS, De neînvinge.-trad.n.

Devize ale medicinei militare³⁷

IN CRUCE MEA FIDES, Credința mea (este) în cruce.-trad.n.
CONSERVAMUS PERSONIS, Păstrăm persoanele (oamenii).-trad.n.
IN EST CLEMENTIAM FORTI, Îngăduința se află în interiorul celui puternic.-trad.n.
PRO DEO, PATRIA ET VICINO, Pentru Dumnezeu, pentru patrie și pentru vecin (semen).-trad.n.
PRO VITA, Pentru viață.-trad.n.
ASSURGAM, Mă ridic (Mă înalț).-trad.n.

33. <http://www.military-quotes.com/mottos/psyops.htm>

34. <http://www.military-quotes.com/mottos/quartermaster.htm>

35. <http://www.military-quotes.com/mottos/ordnance.htm>

36. <http://www.military-quotes.com/mottos/mp.htm>

37. <http://www.military-quotes.com/mottos/medical.htm>

Devize ale trupelor de transport³⁸

SEMPER ROTANS, Care se rotește întotdeauna.-trad.n.

PRIMUS INTER PARES, Primul între cei egali.-trad.n.

REX VIAE, Regele drumului.-trad.n.

Devize ale unor trupe de infanterie terestră³⁹

SEMPER PRIMUS, Mereu primul.-trad.n.

NOLI ME TANGERE, Nu vreau a mă atinge.-trad.n.

PATRIAE FIDELITAS, Loialitatea față de patrie.-trad.n.

DUCTI AMORE PATRIAE, Conduși de iubirea față de patrie

IN OMNIA PARATUS, Pregătit în toate.-trad.n.

PALMAM QUI MERUIT FERAT, Care merită victoria, să o ia.-trad.n.

NEC ASPERA TERRENT, Nu se înspăimântă nici de cele grele.-trad.n.

VINCIT AMOR PATRIAE, Învinge iubirea de patrie.-trad.n.

PRO PATRIA, Pentru patrie.-trad.n.

VIRES MONTESQUE VINCIMUS, Invingem forțele și munții.-trad.n.

FIRME ET FIDELI, Cu tărie și credincioși.-trad.n.

VIRTUS INCENDIT VIRES, Vitejia aprinde forțele.-trad.n.

FACIENDUM EST, Care trebuie să fie făcut (îndeplinit).-trad.n.

REX MONTIS, Regele muntelui.-trad.n.

HABEANT, Să aibă.-trad.n.

SIGNA INFEREMUS, Pornim după stindarde.-trad.n.

CAVEAT, Să se păzească.-trad.n.

DECUS ET PRAESIDIUM, Demnitate (onoare) și sprijin (siguranță).-trad.n.

AVITOS IUVAMUS HONORES, Ajutăm pe strămoși cu onoruri.-trad.n.

NE DESIT VIRTUS, Să nu lipsească virtutea.-trad.n.

Armata americană are cele mai multe maxime latine pentru structurile sale militare, comparativ cu toate armatele, care fac uz de latina militară, pentru a exprima devizele de luptă ale diverselor structuri militare din componența lor. Deși concisă, latina militară folosită de către structurile armate americane este una foarte sugestivă. Pe de-o parte întâlnim valori mentale romane fundamentale precum *patria*, *lex*, *audacia*, *honos*, *fides* și *virtus*, iar pe de altă parte constanță, perseverență, pregătire, profesionalism și dedicație pentru meșteșugul lui Marte, toate acestea exprimate prin adjective precum *paratus*, *preparatus*, *par*, *invincibilis*, *fidelis*, *peritus*, *silens*, *mortalis*, *tutor*, *ultor*, *stabilis*, *invictus*, *fortis*, *hostis* etc. Cel mai frecvent cuvânt din maximele latine folosite de armata americană este *semper*, care denotă constanță, perseverență, perenitate. Substantivele *victoria*, *arma*, *gloria*, *vis* (cu pluralul *vires*), *fidelitas*, *veritas* etc oferă și ele foarte multă expresivitate și impact mentalitar limbii fiilor lupoaicei.

Pronumele sunt de cele mai multe ori nehotărâte precum *nullus*, *omnis*, dar sunt și

38. <http://www.military-quotes.com/mottos/transportation.htm>

39. <http://www.military-quotes.com/mottos/infantry.htm>

pronume reflexive precum *se*, sau pronume posesive precum *sua*, *nostrum* etc. Pronumele relative uzuale sunt pronumele relativ *qui*, dar și cel interogativ *quis*. De asemenea nu lipsesc nici pronumele demonstrative precum *haec*.

Verbele sunt și ele foarte des utilizate pentru impactul lor precum (de regulă sunt verbe de acțiune, dar și compuși ai lui *esse*): *habeo*, *caveo*, *sum*, *desum*, *insum*, *possum*, *fero*, *facio*, *servo*, *monstro*, *defendo*, *vinco*, *conservo*, *persuadeo* etc. Majoritatea sunt conjugate la indicativ timpurile prezent și viitor, sau sunt la infinitiv prezent. Nu lipsesc nici numerele precum numeralul ordinal *primus*. Prepoziția *pro* este cea mai uzuală în expresii precum: *pro vita*, *pro patria* etc. Conjunțiile sunt prezente și ele în latina militară cum ar fi *si*, *ne*, *sed*, *et*.

Latina militară este așadar o latină foarte expresivă, corectă, greu de tradus, în ciuda conciziei sale, indiferent de armatele zilelor noastre care o folosesc.

IV. Concluzie

Peste milenii de la fondarea Romei, limba acesteia este mereu surprinzătoare exprimând extraordinar de frumos valori, cultură, artă, meșteșuguri. Este și astăzi o limbă vie, de o sugestivitate remarcabilă în toate domeniile, inclusiv în meșteșugul lui Marte, aceasta este *latina militară*, așa cum am numit-o noi.

Bibliografie

Badea 2010

Badea, Simina "On the Use of Latin Terms in Legal English and Romanian" în *Valori clasice în culturile europene*, Ed. Universitaria, Craiova, pg. 11-17.

Barbu-Vasilescu-Toma 1961

Barbu, N., Vasilescu, I., Toma, I., *Gramatica limbii latine. Fonetica, Morfologia, Sintaxa urmate de un Appendix*, Ed. de Stat Didactică și Pedagogică, București

Dinu 2007

Dinu, Dana, „Termeni latinești care desemnează ospitalitatea și ostilitatea” în *Omagiu aniversar academicianului Marius Sala*, Ed. Universitaria, Craiova, pg. 237-244

Dinu 2008

Dinu, Dana, *Lexicologia limbii latine*, Ed. Universitaria, Craiova

Dinu 2015

Dinu, Dana, „Gândirea lingvistică a lui Varro”, în ****Mioara Avram-in memoriam*, Pitiriciu, Silvia (coord.), Ed. Sitech, Craiova, pg. 74-94

Guțu 2003

Guțu, Gh., *Dicționar Latin-Român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Humanitas, București

Guțu 1993

Guțu, Gheorghe, *Dicționar Latin-Român*, ediție revăzută și completată, Ed. Științifică, București

Larousse/Fredouille 2000

*** *Larousse-Dicționar de civilizație romană*, Fredouille, Jean-Claude (ed.), Velescu, Șerban (trad.), Ed. Univers Enciclopedic, București

Matei 2007

Matei, Virgil, *Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate*, Ed. Didactică și Pedagogică, București

DLR/Nădejde

Dicționar Latin-Român complet, pentru licee, seminarii și universități, Nădejde, Ioan, Nădejde, Gesticone, Amelia (ed.), Volceanu, D. E. (intr.), Ed. „Adevărul” S. A., București, fără an

POLD 1994

- ****Pocket Oxford Latin Dictionary*, Morwood, James (ed.), Oxford University Press, Oxford 1994, 2005
Proverbe și cugetări latine 1976
- ****Proverbe și cugetări latine*, Diaconu, Vasile D., Marinescu Himu, Maria (ed.), Ed. Albatros, București
 Roland 2002
- Roland, Henry, *Lexique Juridique. Expressions Latines*, deuxième édition, Ed. Litec, Paris
 Săuleanu-Rădulețu 2007
- Săuleanu, Lucian, Rădulețu, Sebastian, *Dicționar de expresii juridice latine*, Ed. C.H. Beck, București
 Sâmbrian 2009
- Sâmbrian, Teodor, *Instituții de drept roman*, Ed. Sitech, Craiova
 Sâmbrian 2015
- Sâmbrian, Teodor, *Reguli de drept roman-izvoare, persoane, procedură, drepturi reale*, Ed. Sitech, Craiova
 Strechie 2009
- Strechie, Mădălina, "Terms of Latin Origin in the field of Communication Sciences" în revista *Studii și cercetări de Onomastică și Lexicologie (SCOL)* Anul II, Nr.1-2/2009, Ed. Sitech, Craiova 2009, pg. 203-207

Constantin Elen

O atestare a Crăciunului la Vergilius?

Abstract: *Some fragments of the Vergilius' poetry suggests references to rituals associated to calendaristic fests, especially to winter solstice.*

Cuvinte cheie: *Georgicele, Crăciunul, credințe preromane*

Keywords: *Georgica, Christmas, preroman beliefs*

Istoria universală a credințelor și mentalităților consemnează câteva sărbători¹, fatalmente puține, care au dovedit o excepțională capacitate de a transgresa sisteme culturale, religioase, instituționale și social-politice diverse, adesea reciproc ostile, păstrându-și o relație privilegiată cu comunitățile înăuntrul cărora s-au format; deloc surprinzător, cvasitotalitatea acestora sunt legate de marile momente de singularitate astronomică (în principal solstiții și echinocții) sau climaterică (revărsări ciclice, musoni ș.a.m.d.). O astfel de sărbătoare este cea a Crăciunului – o numim cu eticheta cea mai răspândită în spațiul de sinteză euro-mediteraneană care a individualizat-o, fiind însă conștienți de faptul că aceasta nu epuizează formulele identificatoare.

Există, din păcate (și spunem „din păcate” având în vedere faptul că cele mai multe interpretări au la bază, atunci când au o bază, analize superficiale, decontextualizate, adesea inconsecvente metodologic și lipsite de minima preocupare pentru validare factuală), o excesiv de largă paletă de lecturi a acestei sărbători, a cărei recentă globalizare n-a făcut decât să-i adauge – frecvent, dar nu întotdeauna, printr-un proces de sincretism cultural în sine (re)creator – noi scenarii configurative. Dincolo de acestea, există însă și câteva constante: Crăciunul este invariabil legat de solstițiul de iarnă, implicit și de încheierea anului calendaristic, iar oficierea sa include câteva subritualuri indispensabile, precum aprinderea focului sacru, banchetul și profeția/invocația², la care se adaugă (ca reflexe ale unor practici misterice abandonate ori doar ocultate³) câteva acte sacrificiale sublimite⁴.

Ne-au fost necesare aceste observații introductive pentru a face mai facilă interpretarea unor versuri ale poetului latin Vergilius, care – în interpretarea noastră – constituie una dintre cele mai vechi atestări scrise ale practicării ritualului solstițiului de

1. Utilizăm aici termenul ”sărbătoare” în sensul său restrictiv, de complex ritualic care include printre elementele sale funcțional-identitare asocierea cu un moment calendaristic univoc determinat

2. În această categorie funcțională sunt de încadrat și colindele

3. Nu avem a ne imagina că sacrificiile propriu-zise, umane, au fost abandonate brusc și cu caracter generalizant

4. Bradul (pomul de iarnă) și, în unele culturi, mai explicit, porcul sunt, în mod vădit, substitute ale subiecților sacrificați

iarnă printre locuitorii preromani din vestul și nordul Pontului Euxin. Iată versurile în cauză:

*Ipsi in defossis specubus secura sub alta
otia agunt terra, congestaque robora totasque
aduoluere focis ulmos ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
fermento atque acidis imitantur uitea sorbis⁵.*

Oamenii pe-aici sălașuri subterane și-au săpat
ca să aibă-n fund de peșteri adăpost mai apărat.
Acolo-s movili de trunchiuri adunate de cu vară;
Ca să nu se stingă focul, ulmi întregi aruncă-n pară
Acolo petrec ei noaptea veseli bând neconținut
Din pocale cidrul acru sau un suc de orz dospit⁶.

Fragmentul din poemul vergilian îi menționează explicit pe sciți, pentru a-i aminti mai jos (versurile 461-462) și pe geți; avem de-a face, mai exact, cu amestecul etno-cultural de la gurile Dunării de Jos, în ajunul instituirii controlului roman asupra acestor teritorii din Pontul Stâng, care-și dobândiseră deja, din cauza amestecului etnic, eticheta geografică Scitia Minor⁷; celelalte elemente geografice evocate de poet – Marea Maeotică, fluviul Hister, Munții Rodopi, dar mai ales Munții Rhipiei⁸ și „deșertul getic” (*deserta Getarum*) – confirmă această interpretare, oferind totodată o contextualizare spațială corectă, care sugerează, pe de o parte, buna familiarizare a autorului cu regiunea în cauză, iar pe de alta, că detaliile de geografie umană și etnografie pe care acesta le invocă au un caracter mai general.

Trei elemente ale complexului ritualic evocat sunt recognoscibile aici: „lunga noapte de iarnă” (în original, „acea lungă noapte”, legătura cu noaptea solstițiului fiind așadar mai facilă⁹), aprinderea focului din trunchiuri de ulm și, deloc în ultimul rând, petrecerea pe durata nopții cu joc (dans) și băutură fermentată. Fiecare dintre aceste elemente în parte ar fi putut fi puse pe seama constructului poetic, însă laolaltă ele constituie o premisă consistentă – vorbim, firește, doar de o premisă – că Vergilius a avut în vedere chiar sărbătoarea solstițiului de iarnă.

De altfel, o asemenea referință n-ar avea nimic excepțional. Această sărbătoare asociată solstițiului de iarnă era, către sfârșitul mileniului I î.Hr. un fapt cultural generalizat

5. Vergilius, *Georgicele* 3, v. 375-379

6. Dintre numeroasele traduceri consacrate în limba română, am optat pentru cea a lui Petre Stati; reținem însă că și acesta a dat prioritate criteriului literar în detrimentul acurateții informației.

7. Strabon (*Geografia* 7, 4, 5) consemnează explicit sub forma *Mikrá Skythia*, această tradiție toponimică deja istoricizată la data redactării tratatului său

8. Desemnați, în epocă, și prin denumirea alternativă Alpii Bastarnici, înainte de fixarea identității lor ca Alpii Carpici (Carpați)

9. De altfel, alternativa interpretativă că poetul ar fi avut în vedere, la modul generic, noaptea polară, nu stă în picioare, întrucât aceasta nu este manifestă în regiunea Pontului Euxin)

în spațiul euro-mediteranean, cunoscând inevitabil diferite variante regionale – precum cea a Saturnaliilor în cultura romană – dar care se bucurau de același prestigiu.

Referințe:

Strabon

Strabon, *Geografia*, Vanț-Ștef, Felicia (trad.), vol. I, II, III, Ed. Științifică, București, 1972/1974/1983

Vergilius (lat)

<http://www.thelatinlibrary.com/vergil/geo3.shtml> , 25.05.2016

Vergilius (rom)

Vergilius, Publius Naso, *Iernile scitice*, în Stati, Petre (trad., ed.), Nichita, Mihai (pref.), "Poeți latini I. De la Ennius până la Horatiu", Ed. Minerva, București 1973

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Lecturi critice

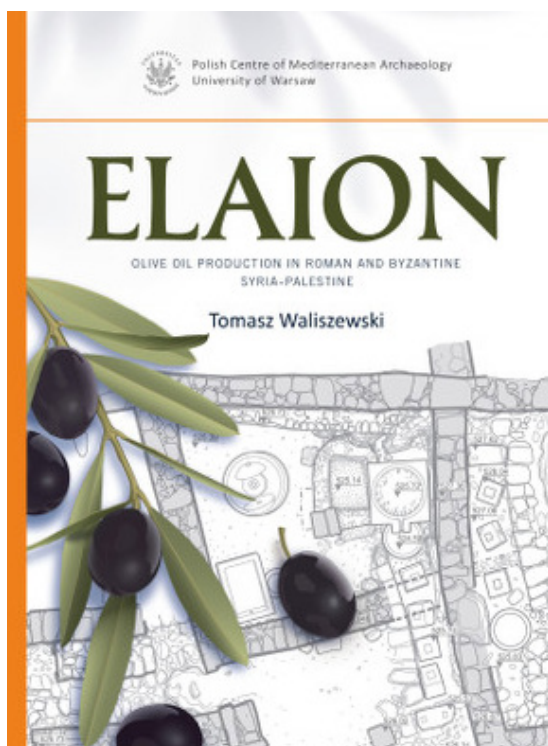
Agnieszka Tomas

Elaion. Despre producția uleiului de măsline în Syro-Palestina romană și timpuriu bizantină... dar nu numai

Elaion. On the Olive Oil Production in the Roman and Early Byzantine Syria-Palestine and... more

Uleiul de măsline este menționat de peste 20 de ori în Biblie: nu doar ca produs alimentar, ci și ca simbol al Sfântului Duh, produs medical sau pentru ungerea regilor. Syro-Palestina era faimoasă pentru numeroasele sale varietăți de ulei de măsline, însă oleocultura constituia o componentă importantă a economiei Antichității și nu doar în Orientul Mijlociu. Monografia lui Tomasz Waliszewski realizează un studiu comprehensiv privitor la locul pe care cultura de măsline și uleiul de măsline îl ocupa în Syro-Palestina romană și bizantină, subiectul fiind explorat în contexte de mediu, tehnologice, sociale și, acolo unde este posibil, economice, foarte adesea extinzând analiza pe spații geografice mai extinse.

Monografia cuprinde șase capitole, precedate de un cuvânt înainte și o introducere, închizându-se cu un catalog selectiv al preselor de ulei din epocile elenistică, romană, bizantină și timpuriu-islamică și, respective, cu două appendix-uri. Încă din primele rânduri ale introducerii, atenția cititorului este captată de câteva statistici și, respectiv, clarificări ale contextului geografic și cronologic. Perioada romană, cu precădere cea târzie – ne spune autorul – a cunoscut o serie de perfecționări tehnologice, iar analiza progresului tehnologic constituie o parte importantă a analizei lui Waliszewski, care se focusează pe intervalul secolelor 3-9 d.Hr., deși datele centralizate provin din perioadele precedente: epoca elenistică sau chiar epocile bronzului și fierului. Primul capitol trece în revistă sursele studierii oleoculturii în regiunea evocată, debutând cu o prezentare comprehensivă a istoriei cercetărilor privind producția uleiului de măsline, cu semnalarea unor noi descoperiri și noi perspective de abordare, precum și cu stadiul cercetărilor privitoare la acest subiect în ansamblul Imperiului Roman (subcapitolul 1.1.). Fiecare provincie sau grup de provincii este analizată separat, cu trimiteri la cele mai importante sau mai recente studii, iar în unele cazuri, la o figură din text. Următorul subcapitol (1.2) panoramează dovezile literare, epigrafice și papirologice relative la producția de ulei de măsline în Siria-Palestina. În fine, în subcapitolul 1.3., cititorul este informat despre dovezile arheologice - săpături, inventare (și nu doar amfore!), surse iconografice, precum și date eco- și etnografice, așa cum sunt ele consemnate de călători (1.4.). Sintetizând, Waliszewski

prezintă în subcapitolul 1.5. și o evaluare critică succintă a surselor enumerate, binevenită pentru introducerea cititorului în complexitatea subiectului abordat. Intitulat „Biogeografia măslinului în mediul siro-palestinian”, capitolul secund reunește numeroase informații utile în ceea ce privește măslinul (2.1.), mediul acestuia (2.2), cultivarea, precum și condițiile siro-palestiniene de apă, sol și climă (2.3.). Această parte a cărții este deosebit de utilă pentru cercetătorii care se ocupă cu subiectul producției de ulei de măsline, dar și pentru cei care se ocupă cu geografia și culturile din Orientul Mijlociu. În particular, autorul își introduce cititorii în problemele trecute și actuale ale cultivării arborelui de măslin, enumerând și explicând pe larg soiurile și metodele de cultivare și de recoltare (2.4.). Prin capitolul terț, cititorul este introdus în aspectele tehnologice:

după o prezentare sumară a acesteia (3.1.), Waliszewski expune rezultatele cercetărilor relative la epocile bronzului și fierului (3.2), ca o introducere în aspectele tehnologice specifice epocii romane târzii (3.3): presele de ulei de măsline, instalațiile, prese cu șurub, greutăți și dispozitive de strivire, care au fost clasificate în treisprezece tipuri organizate cronologic; totodată au fost evaluate tradițiile care au influențat instalațiile, precum și procesul de fabricație, întreținere și repararea a acestora. Descoperirile repertoriale aici sunt prezentate în contextul arheologic și de mediu (3.4), excelent ilustrat cu hărți care prezintă relația dintre condițiile de mediu și artefactele antice. Ultima parte a capitolului trei constituie o pregătire a problematicei următorului – capitolul patru, care se axează pe evaluarea contextului social și economic al producției de ulei de măsline. Aici, cititorul primește cincizeci și două pagini despre producătorii (4.1), logistica de distribuție (4.2), modelele de comerț (4.3), consum (4.4), precum și de mediul economic din Siria-Palestina (4.5), salutară fiind preocuparea autorului de a stabili modele economice pentru producție și distribuție, care vor fi evocate în concluziile din capitolul cinci. În ceea ce privește capitolul șase, acesta propune o depășire a subiectului principal al investigației, evaluând, sintetic, producția de ulei de măsline în Levantul medieval. Deși scurt, acest capitol este foarte util pentru înțelegerea procesului de preluare a tradiției, indicând totodată și direcția unei extinderi ulterioare a cercetării, considerată ”departe de a fi mulțumitoare”. Textul de bază se încheie la pagina 339, dar aceasta nu înseamnă că partea rămasă a cărții nu este interesantă. Hărțile pregătite de autor sunt clare, frumoase sub aspect grafic și bine concepute – majoritatea lor prezentând locațiile instalațiilor descoperite în Siria-Palestina, precum și alte date evocate: presele de vin din regiunea Tel Bet-Şemeş, planul

Palmyrei ș.a. Un catalog descriptiv al preselor de ulei de măsline reunește planuri, figuri și fotografii, iar în unele cazuri, reconstituiri, încheindu-se cu o listă a instalațiilor excluse, care se dovedește a fi un supliment critic foarte util. Apendicele I, intitulat „Tel Bet-Şemeş, Studiu regional de caz”, inventariază facilitățile descoperite în această regiune. Apendicele II prezintă analiza de laborator a mostrelor de piatră de la Chhîm din Liban (efectuate de Irena Koss și Kamila Zaleska). Deloc surprinzător, acest amplu studiu se încheie cu șaizeci de pagini de bibliografie (!) și câteva indicii foarte utile.

Este dificil să găsim părțile slabe ale acestei monografii. Cititorul primește poate mai mult decât se aștepta: un studiu care acoperă aproape toate aspectele legate de măsline și producția de ulei. Poate că tocmai abordarea amplă, holistică va fi considerată ca un defect al acestei cărți, bunăoară din perspectiva cercetătorilor cu specializare regională. Însă bibliografia și informațiile colectate sunt foarte utile, și nu pot fi tratate ca un element secundar al subiectului de bază. Cei preocupați de agricultura sau distribuirea de produse alimentare antice vor găsi cu siguranță ceva util pentru ei, chiar și în cazul în care uleiul de măsline nu este interesul lor principal. Subcapitolul dedicat geografiei transporturilor (4.2.3) nu dispune de o hartă a traseelor locale, iar subcapitolul privind sursele iconografice (1.3.3), foarte puține, după cum admite chiar autorul. În pofida acestor lacune periferice, nu credem că vom exagera apreciind că aranjamentul și structura cărții pot constitui un model pentru alte monografii de acest gen. Deloc în ultimul rând, semnalăm faptul că această carte își are propriul site (<http://www.elaion.uw.edu.pl/>), care este organizat ca o bază de date on-line a instalațiilor petroliere și a elementelor lor (cu hărți interactive și 1781 artefacte referitoare la instalațiile oleaginoase, din 932 de situri din Orientul Mijlociu, conținând date cronologice, tipologice și bibliografice), ce atestă un mileniu de cultivare ulei de măsline și producția de petrol în Mediterana de Est.

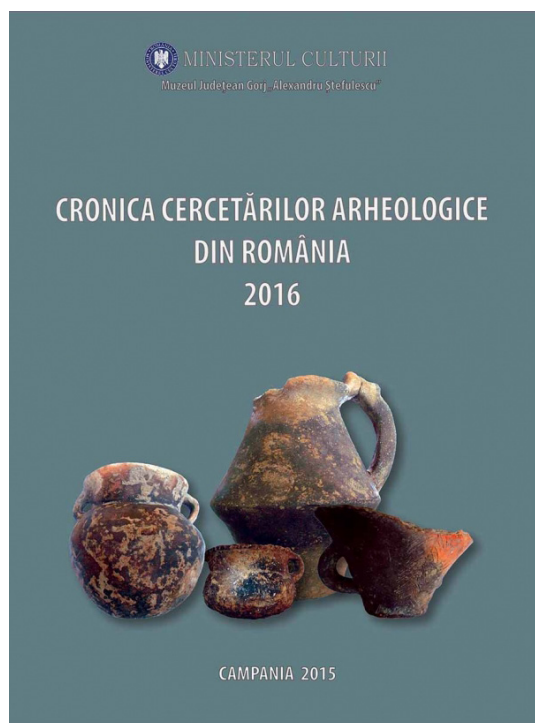
Tomasz Waliszewski este un cercetător îndeaproape familiarizat cu arheologia din Orientul Mijlociu, care a efectuat investigații în Egipt, Iordania, Siria și Liban. Este membru al Dumbarton Oaks și Fundației Fulbright, membru asociat al UMR 8167 Orient et Méditerranée (CNRS-Université Paris 1 Panthéon Sorbonne) și director al Centrului Polonez de Arheologie Mediteraneană de pe lângă Universitatea din Varșovia.

Tomasz Waliszewski, Elaion. Olive Oil Production in Roman and Byzantine Syria-Palestine, Polish Archaeology in the Mediterranean. Monograph Series volume 6, Warszawa 2014: Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw, 632 pp., 237 figures, 22 colour maps, indices. ISBN 978-83-235-1345-2.

Basarab Constantin

Cronica Cercetărilor Arheologice din România - 2016

Sub egida Ministerului Culturii și a Muzeului Județean Gorj "Al. Ștefulescu", Institutul Național al Patrimoniului a editat, recent, volumul "Cronica Cercetărilor Arheologice din România - 2016", aferent campaniei din anul precedent. Coordonat de conf. dr. Ioan Opriș, prof. dr. Zeno Karl Pinter și dr. Florian Matei-Popescu (colegiul științific), respectiv, dr. Raluca Iosipescu și Ruixandra Șerban (colegiul de redacție),

volumul reunește peste 600 de pagini de rapoarte arheologice centralizate în urma celei de-a L-a Sesiuni Naționale de la Târgu Jiu, din 26-28 mai 2016. Dintre cele 129 de rapoarte incluse în contul campaniei anului 2015, 62 reflectă cercetări sistematice, 55 - cercetări preventive, 12 - diagnoze arheologice și cercetări de teren, la care se adaugă trei rapoarte aferente anului 2014, nepublicate în ediția anterioară, și patru rapoarte-semnal în contul anului 2015. Aproape 60 la sută din economia volumului este constituită din anexele aferente rapoartelor reunite, instrumentele fiind de un real folos în înțelegerea și justa interpretare a datelor prezentate. Volumul include, de asemenea, trei medalioane *in memoriam*, consacrate unor personalități ale istoriei și arheologiei românești, trecuți în eternitate în ultimele luni: Gheorghe Dumitroaia, Alexandru Vulpe și Gheorghe Popilian.

Diversitatea materialului face dificilă o abordare globală a volumului - care, de altminteri, nici nu este relevantă pentru conținutul și valoarea novativă a acestuia. Din acest motiv, vom recurge la câteva exemplificări selectiv din sfera cercetărilor sistematice, urmărind temele de interes ale CSDR Lucas și, cu titlu generic, o echilibrată distribuție geografică a siturilor investigate.

* Bârsești-Vrâncioaia, Platoul Dumbrava (pg. 18-19): Investigațiile, coordonate de Emilian Teleagă și realizate cu sprijinul unor studenți de la Universitatea de Stat din Republica Moldova, au avut ca obiect necropola hallstatiană târzie, în care au fost

identificați prin periegeheză circa 50 de tumuli. Cercetările din ultima campanie (30 dintre tumuli au făcut obiectul unor investigații desfășurate între anii 1955-1958 și, respectiv, 2014-2015) s-au concentrat pe movila 43, fiind puse în evidență mormântul principal (prezumtiv jefuit) și un posibil mormânt secundar. Echipa de cercetare a estimat volumul necesar amenajării unui singur astfel de tumul, cu tehnologiile disponibile în antichitate, la circa 18 ore, un indicator sugestiv în evaluarea status-rolului acestor defuncți și a mecanismelor de mobilizare a comunităților din care făceau parte.

* Călugăreni-Mureș, vicusul și castrul roman (pg. 22-24): Cercetările au fost coordonate de arheologii Nicoleta Man, Panczel Szilamer, Daniel Cioată și colegii lor de la Muzeul Județean Mureș, urmărind cu prioritate, în prelungirea investigațiilor anterioare, stabilirea planimetriei principiei castrului, termelor și clădirii identificate ca aparținând vicusului asociat. A fost pusă în evidență succesiunea a două faze de existență ale principiei (una inițială, de lemn, a doua de piatră); totodată, au fost vizualizate elemente constructive noi ale termelor, iar despre clădirea asociată vicusului, s-a putut stabili că este vorba de o locuință de mari dimensiuni.

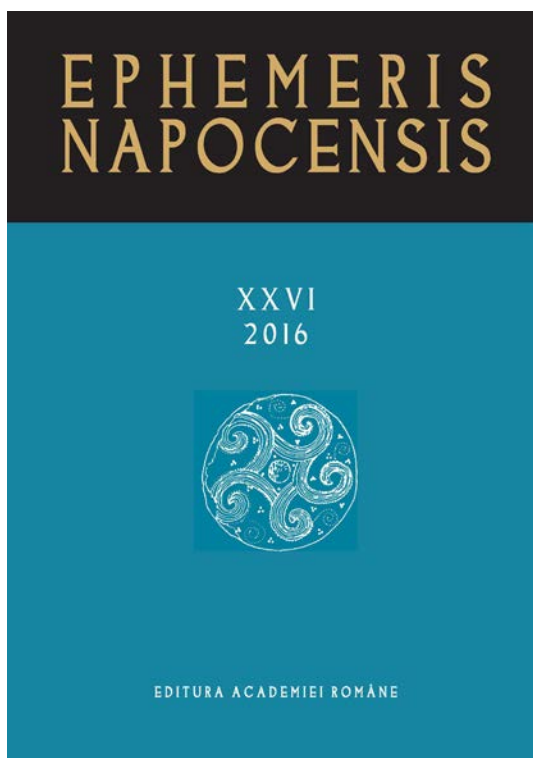
* Celei-Corabia, Sucidava (pg. 28-29): Colectivul de cercetare a fost coordonat de Lucian Amon (Universitatea Craiova), investigațiile concentrându-se pe așezarea de epocă romano-bizantină, mai precis, pe un sector din incinta cetății Sucidava. Printre elementele de noutate evidențiate se numără fundația unei construcții utilitare de sec. IV (posibil o baracă militară), mai multe piese de armament roman, precum și un vârf de săgeată prezumat de epocă avară.

Semnalam, totodată, remarcabilele analize asupra sediului guvernatorului financiar al Daciei Apulensis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (pg. 79-83), cărora ne-am propus să le acordăm, într-o intervenție viitoare, o atenție specială, precum și consolidarea argumentației privitoare la tranziția dintre orizontul Ferigile-Bârsești și cel getic-clasic, în contextul investigațiilor de la Telița-Celic Dere (pg. 98-101).

Constantin Elen

Ephemeris Napocensis 26

Numărul 26/2016 al revistei clujene "Ephemeris Napocensis" se remarcă printr-o salutară unitate tematică și metodologică. Cercetătorii de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române - Filiala Cluj-Napoca ne propun, în această nouă ediție, patru studii convergând problematicii mileniului I d.Hr.: Datarea mormântului sarmatic

de la Sânnicolau Mare-Seliște (județul Timiș) și problema pătrunderilor sarmatice timpurii și a așezărilor în Câmpia Pannonică - Vitalie Bârcă; Ateliere de ceramică post-romană și sarmatică din Banat între sfârșitul sec. III - începutul sec. V d.Hr. - Lavinia Grumeza; Evoluția așezării civile de la Porolissum în lumina noilor cercetări - C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu; respectiv, Aspecte economice și de viață cotidiană într-o așezare medievală timpurie din Nord-Vestul Transilvaniei, reflectată de artefactele de os - I. Stanciu, C. Beldiman, D.-M. Stancz, C. D. Bonta. De asemenea, în secțiune ade note arheologice și epigrafice sunt grupate titlurile: Publius Aelius Theimes de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa - Cosmin Onofrei; Războinici avari din Nord-Vestul României de-a lungul secolelor VII-VIII. Note asupra statusului politic din Nord-Vestul României de-a lungul secolelor VII-VIII - Călin Cosma (o analiză meritorie și pentru preocuparea de

a surprinde atent nuanțele unei stări de fapt foarte fluide); "Trăiască prietenia româno-sovietică!" O explorare a relațiilor dintre arheologii din URSS și Republica Populară/Socialistă Română - Iurie Stamati (o abordare poate cam iterativă pentru cunoscătorii, încă foarte numeroși, ai problematicii).

Daniel Haiduc

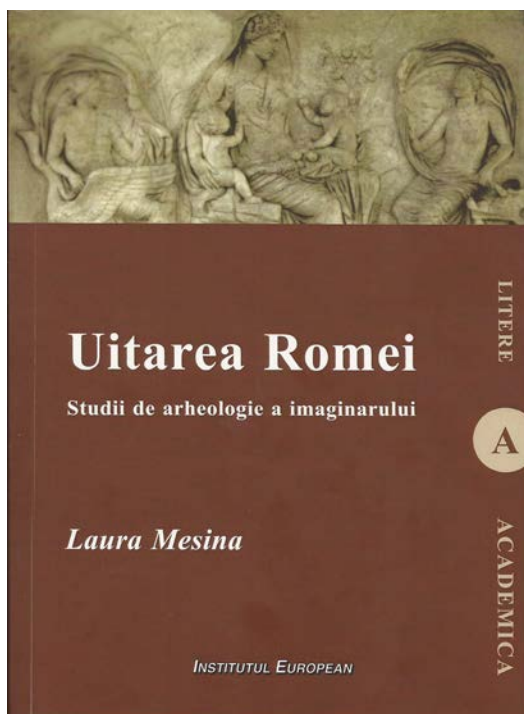
Uitarea Romei

Pornind de la întrebarea „Este posibilă o arheologie a imaginarului?”, cercetarea Laurei Mesina se constituie într-o investigație asupra rădăcinilor profunde ale imaginarului bizantin. Abordarea arheologică ia în considerare atât ritualurile funerare din Grecia antică și din lumea romană în relație cu semantica imaginii, cât și reprezentarea realistă și simbolică a puterii, imaginarul colectiv devenind, din acest punct de vedere, un proces de memorare a gloriei divine sau de glorificare a instituțiilor sale, a comunității și a spiritului ei creativ.

Prin inaugurarea unei noi cetăți a imperiului, care-i va purta numele, împăratul Constantin I dă startul unei despărțiri treptate de Roma, capitală a imperiului timp de aproape trei secole și jumătate. Chiar dacă, la început, acest proces nu are caracterul unui abandon, Roma își va pierde în curând statutul de primă putere citadină a imperiului și, pe cale de consecință, și privilegiul sacral al găzduirii ceremonialului de glorificare din cadrul funeraliilor, culme a spectacolului public și măsură a legitimității, garantată de divinitate, de a încununa un destin imperial cu laurii gloriei eterne.

Pentru autoare, cercetarea de tip para-arheologic are potențialul de a dezvălui mai multe despre modul în care s-a configurat imaginarul colectiv, nu doar cu ajutorul culturii orale și a credințelor, ci și al operelor scrise și al reprezentărilor vizuale, al ceremonialurilor publice și al discursurilor despre sacralitate sau al experiențelor singulare (eroice), cunoscute de comunitate direct sau prin intermediul legendelor ori miturilor. În acest sens, căutarea unor răspunsuri legate de modul de formare a imaginarului bizantin este realizată prin sondarea arheologică a mai multor straturi culturale succesive: secolul V-IV î.Ch. - ultima vârstă a democrației grecești; secolele I-IV d.Ch. - principatul roman; secolul IV constantinopolitan; secolele VIII-IX - iconoclasmul și secolul XIV - isihasmul.

Abandonarea vechii capitale de către împărații bizantini a marcat o primă etapă în despărțirea creștinismului timpuriu de antichitatea păgână. Cetatea a fost copiată arhitectural și duplicată simbolic în Bizanț, dar pe alte baze, elene (chiar neo-elene) și

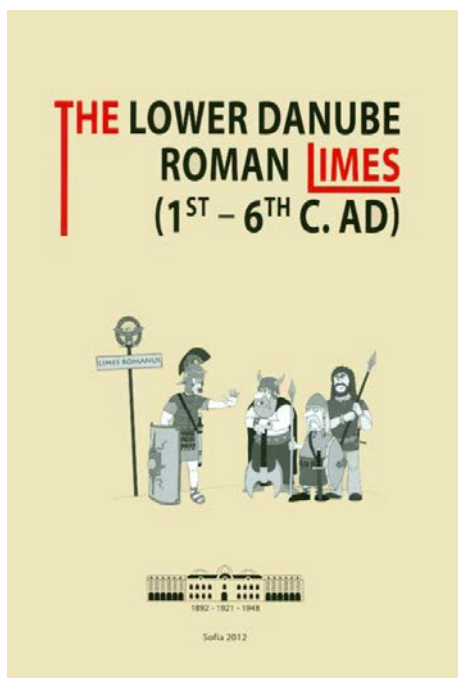

creștine, și, evident, cu o altă ideologie. În cele din urmă, această „uitare” a Romei a durat mai mult de un mileniu, până la redescoperirea ei de către occident, odată cu renașterea italiană.

Călin Timoc

The Lower Danube Roman Limes

L. Vagalinski, N. Sharankov, S. Torbatov (edit.), *The Lower Danube Roman Limes (1st-6th c.AD)*, Sofia, 2012, 526 p. (ISBN: 978-954-9472-16-5)

Volumul cuprinde o serie semnificativă de studii ce analizează evoluția limesului roman în Bulgaria și stadiul actual al cercetării granițelor Imperiului Roman la Dunărea de jos. El a fost pregătit în mod special pentru cel de-al XXII-lea Congres al Frontierelor Imperiului Roman (LIMES), care în septembrie 2012 s-a ținut pentru prima dată în Bulgaria, la Ruse, sub înaltul patronaj al Academiei de Științe de la Sofia, a Institutului Național de Arheologie și a Muzeului Național de la Sofia.

La redactarea acestui volum, care urmărește mai ales valorificarea rezultatelor cercetării arheologice ale limesului roman din Bulgaria, au contribuit cei mai importanți cercetători bulgari, dar și reprezentanții de marcă a misiunilor, școlilor germane și poloneze care întreprind săpături ani de ani în zona Balcanilor și care descriu succint particularitățile locale ale

limesului roman danubian, din sectorul Moesiei Inferior.

Structura volumului se prezintă astfel:

Prefața (p. 7); *Dilyana Boteva*. Ancient Literary Tradition on *Moesi/Moesia* (Mid 1st c. BC - Mid 1st c.AD) (p. 9-22); *Rumen Ivanov*. The Roman Limes in Bulgaria (1st - 6th c.AD) (p. 23-42); *Hristo Preshlenov*. Barrier and Corridor. The Southwest Black Sea Coast as a Cross-Border Region of the *Imperium Romanum* (p. 43-62); *Ivo Cholakov*. Ancient Economy South of the Lower Danube Limes (the Territory of Present-day North Bulgaria) Based on Finds of Tools from the Period of the 1st - the Beginning of the 7th c.AD (p. 63-81); *Evgenia Gencheva*. Roman Military Equipment from the Bulgarian Lands (1st - 3rd c.AD) (p. 83-119); *Zdravko Dimitrov*. Development of the Architectural Orders in the Region of the Lower Danube Limes (1st - 3rd c.AD) (p. 121-158); *Rumyana*

Milcheva. Roman Portrait Sculpture from the Lower Danube Moesian Limes (p. 159 - 194); Ivan Tsarov. The aqueducts of the Roman camps on the Lower Danube (p. 195-210); Pavlina Vladkova. On the Working of Bone and Horn in *Novae* (p. 211-249); Ilian Boyanov. Veterans and Society in Lower Moesia and Thrace during the Principate (p. 251 - 269); Oleg Alexandrov. Roman Army Religion in the Province of Lower Moesia (p. 271-288); Varbin Varbanov. Barbarian Invasions in the Roman Provinces of Lower Moesia and Thrace in the Mid-3rd c.AD and the Coin Hoards from That Period (p. 289-309); Lyudmil Vagalinski. The Problem of Destruction by Warfare in Late Antiquity: Archaeological Evidence from the Danube Limes (p. 311 - 326); Georgi Atanassov. Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of *Dacia Ripensis*, *Moesia Secunda* and *Scythia Minor* (4th - 6th c.AD) (p. 327-380); Nikola Rusev. Burial Rituals in the Period of Late Antiquity on the Territory of the Province of Second Moesia (p. 381 - 403); Boyan Dumanov. The Late Antique Workshops of Jewellery South of the Lower Danube. Direct and Indirect Evidence of Local Production (p. 405 - 428); Sergey Torbatov. *Trimammium* - a Roman *Castellum* and *Civitas* on the Lower Danube, (p. 429 - 460); Stoyan Mihaylov. Life-Span of the Settlements in the Provinces of Moesia Secunda and Scythia as Evidenced by Coin Finds (Late 5th - Early 7th c.AD) (p. 461 - 475); Pavlina Vladkova. A Necropolis by the Fortress of Legio I Italica at *Novae* (p. 477 - 494); Ventsislav Dintchev. The East-Balkan Barrier Wall and the „Gates of Haemus” Complex (p. 495 - 526).

Volumul aduce prin contribuțiile sale multe informații exacte și actualizate în ceea ce privește problemele mari ale limesului moesic. Spre exemplu sunt inventariate toate sursele literare antice în care apar *moesii* (ca *ethnicon*) pomeniți, tocmai pentru a identifica motivul pentru care regiunea dintre Munții Haemus și Dunăre a primit din punct de vedere administrativ roman numele de *Moesia*. De asemenea sunt trecute în revistă toate fortificațiile construite la Dunărea de Jos cu momentele de construcție tocmai pentru a explica felul în care s-au înstăpânit romanii pe malul drept al fluviului.

Nu sunt neglijate nici orașele sau așezările vicane. O foarte utilă trecere în revistă a lor cu indiciul denumirii antice și un plan al așezării civile are darul de a lămuri pe cititor asupra importanței acestor situri arheologice din Bulgaria. Corelat cu acest subiect sunt și câteva articole dedicate căilor de comunicație și comerțului, provincia *Moesia Inferior* – ce se mărginește pe granița nordică pe Dunărea – fiind placa turnată pentru marele comerț elenistic din Pont spre vestul Imperiului Roman. Descoperirile monetare cât și amforele descoperite în acest areal oferă date concrete despre circulația mărfurilor și a negustorilor de-a lungul marelui fluviu. Contribuția armatei, mai ales a legiunilor la dezvoltarea economică a provinciei nu este nici ea neglijată. O consistentă contribuție este oferită domeniului militar, de la cele mai mici elemente de echipament militar și de harnașament până la arme și identificări de unități militare cu ajutorul epigrafiei, toate sunt sintetizate cu multă acuratețe științifică în paginile cărții.

O frumoasă surpriză o oferă volumului studiile închinete artei romane provinciale, specifice Moesiei Inferior. Sunt prezentate descoperirile de capitale, baze de coloane, precum și ordinele arhitectonice descoperite până acum atât în mediul civil cât și cel militar. Statuie și portretele de împărați, demnitari și militari sunt analizate cu mult discernământ,

căutându-se de fiecare dată prin analogii și iconografie identificarea corectă a stilului, a atelierului de proveniență și chiar a meșterului care a sculptat piesa.

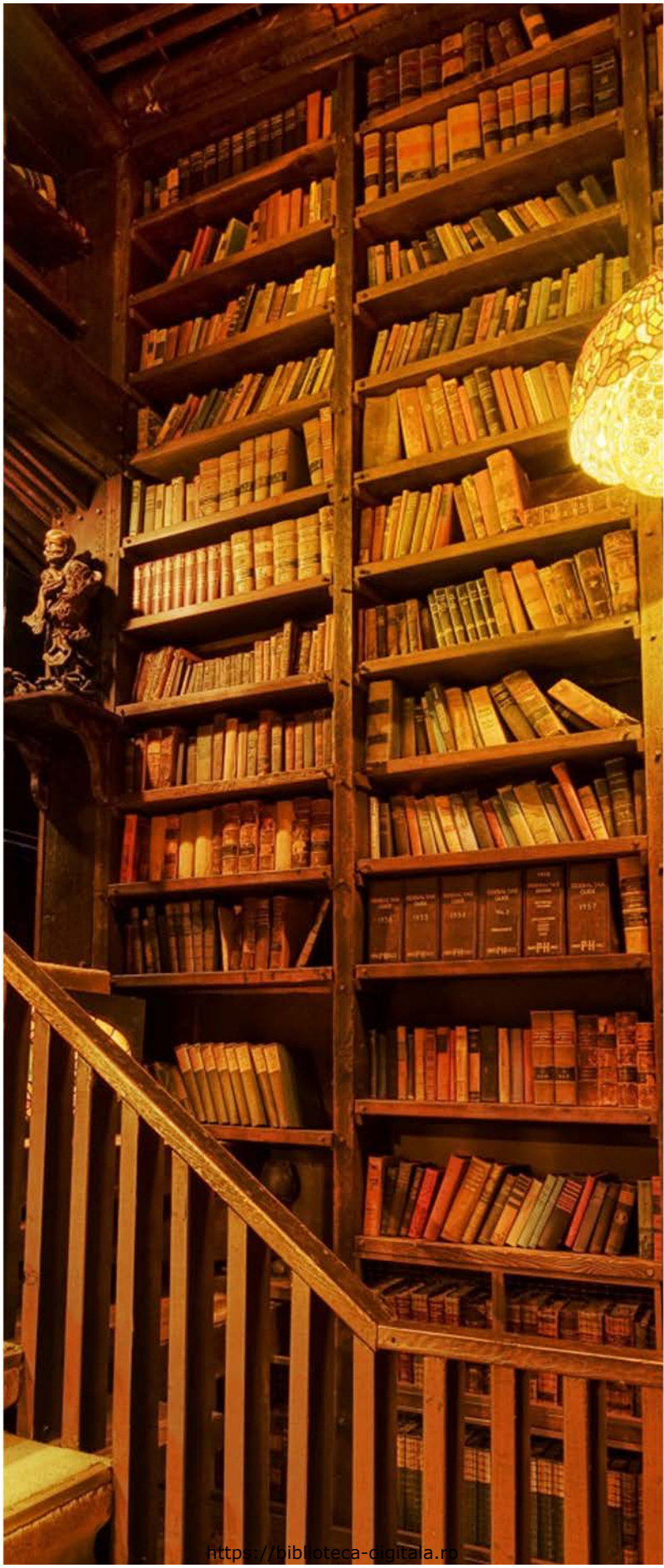
Problema aprovizionării cu apă este și ea dezbătută, în cazul fortificațiilor legionare fiind identificate apeducte și conducte pentru aducțiunea apei. Analizate pe domenii de materii prime sunt definite principalele centre de producție pentru o serie întreagă de meșteșuguri foarte populare. Moesia inferior se poate lăuda cu o multitudine de ateliere meșteșugărești, de prelucrare a metalelor, a osului, sticlei și ceramicii. Multe din mărfurile produse le regăsim distribuite în Dacia.

Din cadrul volumului nu lipsesc referințele la societatea provincială, la veterani, peregrini și coloniști, influența mediului grecesc, elenistic fiind destul de evident, după cum este și firesc pentru această regiune. Religiile întâlnite în această provincie sunt și ele în mod firesc deosebit de variate. Studii extinse sunt oferite în acest volum ritualurilor funerare și mai ales evidențelor creștinismului timpuriu.

Nu lipsesc din discuție și evenimentele politice care au afectat stabilitatea provinciei Moesia Inferior, războaie, invazii barbare, asasinate sau uzurpări de tron. Toate aceste fapte au contribuit începând cu epoca anarhiei militare la decăderea stăpânirii romane la Dunărea de Jos. Antichitatea târzie în acest spațiu apare complet schimbată provincia, mai ales după retragerea aureliană și reformele lui Dioclețian și Constantin cel Mare, apar noi fortificații și așezări mărite, iar din punct de vedere a culturii material se vede o scădere a nivelului de trai și chiar a comerțului.

În concluzie putem aprecia acest volum de studii ca fiind foarte bine structurat și coerent alcătuit, scris într-un stil științific, elegant și accesibil, devenind o lectură utilă și plăcută atât pentru specialiști, cât și pentru publicul iubitor de istorie și arheologie romană autentică.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS